

Campegius Vitringa Sr. als godgeleerde beschouwd

<https://hdl.handle.net/1874/291495>

4

CAMPEGIUS VITRINGA S^R.

ALS GODGELEERDE BESCHOUWD.

AKADEMISCH PROEFSCHRIFT,

NA MAGTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. J. I. DOEDES,

Gewoon Hoogleraar in de Godgeleerdheid,

MET TOESTEMMING VAN DEN AKADEMISCHEN SENAAAT

EN

VOLGENS BESLUIT VAN DE GODGELEERDE FACULTEIT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

VOOR DE GODGELEERDE FACULTEIT TE VERDEDIGEN,

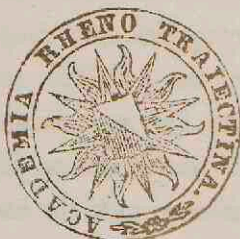
op Dingsdag den 21 Maart 1865, des namiddags ten 2 ure,

DOOR

WILLEM FREDERIK CASPAR JOHANNES VAN HEEL,

geboren te 's Gravenhage,

Predikant te Roermond.

'S GRAVENHAGE,
GEBROEDERS BELINFANTE.

1865.

CAMPIONIS VITRINA 2

ALIS GODEFRIDIS BROSCHUR

LEADERSCHAP PROFFESWITTE

DE VERENIGING VAN DEN KROON MANDUUR

Dr. J. I. DOEDES

Uitgever: H. J. van der Kroon

VOORBEREID

DE VERENIGING VAN DEN KROON MANDUUR

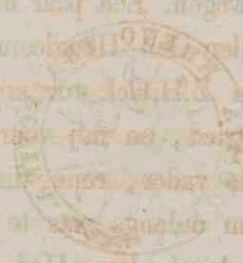
DE VERENIGING VAN DEN KROON MANDUUR

DE VERENIGING VAN DEN KROON MANDUUR

DOCTOR IN DE GODEFRIDIS

DE VERENIGING VAN DEN KROON MANDUUR

In het licht van de omstandigheden, waarin wij ons bevinden, is het noodzakelijk, dat wij ons best doen, om de gezondheid van ons volk te behouden. Het is ons doel, om de gezondheid van ons volk te behouden, en de ziekten te voorkomen, die in deze tijden velerlei aard voorkomen. Het is ons doel, om de gezondheid van ons volk te behouden, en de ziekten te voorkomen, die in deze tijden velerlei aard voorkomen. Het is ons doel, om de gezondheid van ons volk te behouden, en de ziekten te voorkomen, die in deze tijden velerlei aard voorkomen.

GEDRUKT BIJ GEBROEDERS BELINFANTE,
 te 's Gravenhage.

De uitgeverij van de KROON MANDUUR, te 's Gravenhage.

VOORBERIGT.

Nadat velerlei gebeurtenissen, voor mijne lezers van weinig belang, mij hadden verhinderd, om mijnen sints langen tijd ontworpen en ten deele reeds vervaardigden arbeid te kunnen hervatten, en mijn akademisch proefschrift eindlijk is voltooid, meen ik eenigzins verplicht te zijn te vermelden, waarom ik juist *dit* onderwerp heb gekozen.

Zoodra ik tot proponent was bevorderd, dacht ik ernstig na, op welk veld der godgeleerde wetenschap ik mij zou bewegen. Een paar onderwerpen zond ik ter beoordeeling aan wijlen den Hoogleraar Vinke op, maar spoedig ontving ik van Z.H.Gel. tot antwoord: „dat hij mij die onderwerpen ontried, en mij voorstelde om over den grooten C. Vitringa, den vader, eene dissertatie te schrijven, een wensch, die hem onlangs was te kennen gegeven door den Heer Koenen te Amsterdam. Had Dr. Heringa eene dissertatie over Witsius geleverd, meer dan tijd was het geworden, om ook diens leerling Vitringa in zijne verdiensten te schetsen.”

Nadat ik mij een weinig op de hoogte had gesteld van den tijd zijner verschijning, gevoelde ik mij opgewekt aan het verlangen mijns hooggeachten leermeesters gehoor te geven. Aangenaam is het mij dus, dat ik een' der wenschen van den waardigen overledene heb mogen vervullen.

Omtrent den vorm van mijn proefschrift neem ik de vrijheid het volgende mede te deelen.

Daar mij werd toegestaan dit in de Nederduitsche taal te mogen opstellen, meende ik de aanhalingen uit Vitringa's werken in de moedertaal te moeten overzetten. Eene geheel vrije vertaling heb ik daarvan niet willen geven, omdat ik zijn stijl zooveel mogelijk heb trachten te behouden. Van daar dat de lezer op eenige plaatsen minder vloeiend Nederduitsch zal aantreffen.

Voorts stelde ik mij den kring mijner lezers wat ruimer voor, dan waarvoor gewoonlijk de akademische dissertatiën bestemd zijn. Er zijn genoeg personen, die tot de klasse der geleerden gerekend kunnen worden, ook al hebben zij de kennis der oude talen zich niet eigen gemaakt, en dezen moeten noodzakelijk een in het latijn geschreven onderwerp ter zijde leggen, waaruit zij, ware het in de moedertaal opgesteld, waarschijnlijk hun kennis vermeerdert, hun oordeel gewijzigd, hun geloof bevestigd hadden gezien. De godgeleerde wetenschap is minder dan vroeger het uitsluitend eigendom van hoogleraren, predikanten en studenten; ook de meer ontwikkelde leden der gemeente, die geen latijn spreken of schrijven, kunnen tegenwoordig met de nasporingen op godgeleerd gebied bekend worden. Het zou kunnen gebeuren, dat mijn arbeid onder de oogen van deze laatsten kwam, en daarom meende ik zoo min mogelijk hebreuwsche, grieksche en latijnsche woorden te moeten bezigen. Zietdaar ook de reden, waarom ik de latijnsche titels van Vitringa's werken in het Nederduitsch heb overgezet, en tevens waarom ik in de inleiding zaken heb vermeld,

die anders achterwege hadden kunnen blijven , maar voor niet gestudeerd hebbende personen welligt nieuw zullen zijn.

Wat den *inhoud* van mijn werk aangaat , verdient nog 't volgende opgemerkt te worden. *Al* hetgeen Vitringa geschreven heeft , heb ik niet kunnen nagaan , maar die werken , welke ik op de bibliotheek te Leijden , Utrecht en 's Hage gevonden heb , en tot de belangrijkste kunnen gerekend worden , heb ik gelezen.

Toen ik mij eens op de koninklijke bibliotheek bevond , kwam mij aldaar het *Gedenkschrift over het geslacht Vitringa* , door Mr. C. L. Vitringa , oud-burgemeester en notaris te Nunspeet vervaardigd , in handen. Dadelijk besloot ik den schrijver te vragen , of hij nog meer bijzonderheden omtrent zijn' beroemden voorzaat kon melden , behalve die , welke in zijn werk en in Vriemoet's *Athenae Frisiacae* waren te vinden. Het antwoord was ontkennend , maar te gelijker tijd meldde hij mij , dat hij eene kist onder zijne berusting had , waarin eenige handschriften omtrent hem , wiens verdiensten ik wilde schetsen , waren te vinden. Hij was bereid mij die ten gebruike af te staan. Na eenig onderzoek ontwaarde ik , dat weinig zich daarin bevond , hetwelk aan mijn' arbeid nog eenig gewigt kon bijzetten. Hier en daar heb ik in mijn proefschrift datgene , wat mij belangrijk toescheen , afgeschreven , terwijl ik den latijnschen tekst in eene noot heb medegedeeld. Bovendien waren sommige handschriften op vele plaatsen zóó onleesbaar , dat ik die niet heb kunnen ontcijferen. Hoogstwaarschijnlijk zijn het de uitbreidingen , die Vitringa , zijne Aphorismi volgende , op zijne collegiën dicteerde en door een' zijner leerlingen opgeteekend zijn ; want om die voor handschriften van Vitringa *zelven* te verklaren , bestond geen voldoende reden. Zoo gaarne had ik den dienstvaardigen grijsaard hier opentlijk mijnen dank willen betuigen voor de deelneming in mijnen arbeid betoond , waarnaar hij , gelijk hij schreef , zoo verlangend uitzag , maar helaas ! ik moest ten

is ontrukkt, en zulk eene liefelijke verschijning op ons levenspad is geweest. Utrecht vereenigde ons, en welke zienswijzen wij ook zijn toegedaan, laat de unie dáár gesloten, en de vriendschap bij zoo menige gelegenheid dáár elkander beloofd, aangename en heilrijke vruchten dragen in ons volgend leven, waar we ons ook mogen bevinden. Blijft mij in vriendschap gedenken. Vaartwel!

Roermond, Maart 1865.

INLEIDING.

Wanneer men eene of andere merkwaardige persoonlijkheid op 't ruime veld der geschiedenis wil gadeslaan, dan moet men zich zooveel mogelijk verplaatsen in de tijden, waarin zij heeft geleefd, in de toestanden, die zij heeft doorloopen, om haar optreden, haar invloed op den gang van zaken beter te kunnen begrijpen. En op 't gebied der kerkhistorie is wel niet 't minst de beschouwing der wet van oorzaak en gevolg nuttig en noodzakelijk, om den voortgang der menschheid op zedelijk-godsdienschtig gebied te verklaren. Terwijl een ieder het *kind* is van zijnen tijd, zoo *vormt* hij ook wederkeerig zijnen tijd; ieder heeft een lijdend en werkend aandeel gekregen in de volmaking der nakomelingschap; en wij, kinderen van Nederland, die ons mogen beroemen in het licht der beschaving en wetenschap, maar vooral in dat der Evangelische vrijheid, welke de onmiskenbare voorwaarde is om tot ware kennis in de godgeleerdheid te geraken, wij mogen wel eens op onze voorvaderen den blik vestigen, om hen in hunne bewegingen gade te slaan op den weg, dien zij zich geopend zagen, ten einde, waar het kan, hun methode te volgen. Ook zij hebben de tooverkracht van het voorwaarts op ieder gebied gevoeld; wij leven van de interest van het kapitaal hunner verkregene kennis, al gevoelen wij ons ook gedrongen enkele, aan een' tamelijk veranderlijken koers onderhevige papieren, voor solider fondsen te verwisselen.

Meer dan vroeger klinkt ons het voorwaarts in de ooren, maar laat het ons niet aansporen tot vermetelheid en overmoed! Heeft men *zelf* reuzenschreden gedaan op de baan der ontwikkeling, we zijn ook geroepen allen, die ons omringen, tot meer zuivere en geestelijke inzigten te brengen; de *menschheid* moet worden ontwikkeld, niet een enkel individu. Zelf streeft men een groot eind vooruit, maar het heir der menschheid, belemmerd door den ontzettenden legertros van vooroordeelen, en omhuld met het

gespleten harnas van verouderde en geliefkoosde denkbeelden, kan zich zoo snel niet bewegen, wordt zodoende achtergelaten, en de kerkgeschiedenis bewijst genoegzaam, dat zij, die hun' tijd doldriftig vooruitloopen, op de menschheid niet dien heilzamen invloed hebben gehad, welken men anders wel had verwacht. Als zulk een kind van zijnen tijd en hervormer zijner nazaten, heeft zich aan mij de groote VITRINGA voorgedaan. Ten einde hem goed te doen kennen, is het noodzakelijk, dat wij eerst het oog vestigen op den tijd vóór zijn optreden, om te zien of hij op den naam van kalmen hervormer aanspraak kan maken. Werpen wij dan eerst een' vlugtigen blik op den *staatkundigen* toestand des lands, terwijl wij daarna zullen nagaan, op welk eene hoogte de verschillende vakken der godgeleerde wetenschap stonden, vóórdat zijne ster aan den theologischen hemel schitterde.

Onder de stadhouderlijke regering, toen kerk en staat meer met elkander verbonden waren dan thans, en er zelfs tijdperken aanbraken, waarin de *hervormde* belijdenis eene voorwaarde was om staatsambten te kunnen bekleeden, moest ook iedere verandering op staatkundig gebied in meerdere of mindere mate haren invloed in de kerk doen gevoelen. De staatkunde heeft altijd godsdienstige inzichten als bevorderlijk aan hare oogmerken beschouwd; geen wonder, dat ook het huis van Oranje zich daarvan bediende. In den twist tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten nam Maurits een werkzaam aandeel; hij merkte in Oldenbarneveld en zijne partij een zichtbaar verzet op tegen de stadhouderlijke magt; deze werd gesteund door de Remonstranten en Maurits was dus wel genoodzaakt, strenge plakkaten tegen hen te doen uitvaardigen; zij moesten onschadelijk worden gemaakt, het politiek belang eischte zulks Oldenbarneveld's hoofd rolde in 't zand, en voor menigeen werd de kerkerdeur ontsloten. Maurits stierf. En door het hervatten der buitenlandsche vijandelijkheden, en door de gesmoorde binnenlandsche verdeeldheid, en door het onderdrukt verzet tegen de stadhouderlijke waardigheid kon Frederik Hendrik betere tijden beleven. Wilde hij nu met een' goeden uitslag Spanje bevechten, dan moest er met vereende krachten gestreden, en door *beide* partijen de leeuw der eendragt hoog in 't opgestoken vaandel tegen den buitenlandschen vijand worden gevoerd. Daarom schonk hij langzamerhand aan de ver-

drukte Arminianen vrijheid van godsdienst, luisterde minder naar de klagten hunner tegenpartij, gaf hun eenigzins aandeel in het staatsbestuur en ontwierp aldus den grondslag tot verdraagzaamheid. De R. C. konden zich minder in het genot der godsdienstvrijheid verheugen, en hoewel hij jegens hen toegevend was, zoo kon hij hun niet in dezelfde voorregten als de andere burgers doen deelen. Immers in den strijd tegen Spanje gold het de vrijheid van vaderland en kerk; en hoe konden dus de Roomschgezinde burgers de belangen huns vaderlands met *allen* ernst zijn toegedaan en den Spaanschen vijand bevechten, die de huurlingen waren van den koning, welke toch altijd was de getrouwe zoon van den H. Vader?

Daar de Staten van Holland, vroeger reeds aangevoerd door hunnen advocaat, zich dikwijls verzetten tegen den prins, zoo waren zij grootendeels Remonstrantschgezind. Dit bleek uit de flauwe maatregelen omtrent de ontvlugting der zes predikanten uit Loevestein, bij gelegenheid der aankomst van de Groot te Rotterdam en ten opzichte van het verblijf van den vroeger verbannen Uytendogaert te 's Gravenhage. (1) Dat verzet openbaarde zich weder, toen de vrede met Spanje geteekend zou worden. Door velen werd hij niet begeerd en onder dezen behoorde ook de stadhouder. Terwijl de Staten om de drukkende belastingen het krijgsvolk wilden verminderen, drong de prins aan op vermeerdering, ten einde den vijand nog meer afbreuk te doen. Beiden hadden hunne aanhangers, maar eindelijk werd de vrede na des stadhouders dood toch geteekend. Doch onder Willem II bleef de onderlinge veete voortduren, daar vele prinsgezinde predikanten zeer flauw over de voordeelen des vredes spraken, en enkelen zelfs den stadhouder roemden, omdat hij, naar 't voorbeeld zijns vaders, den Munsterschen vrede had willen beletten. (2)

Willem II stierf spoedig, en behalve in Vriesland, Groningen en Drenthe, die een' eigen stadhouder verkozen, besloten de overige provinciën geen' stadhouder te benoemen. Men kwam bijeen te 's Gravenhage om verschillende punten, ook die de godsdienst betroffen, te behandelen: de Dordsche leer behoorde vastgesteld te blijven,

(1) Zie Ypey en Dermont, Dl. II, blz. 334—338.

(2) Wagenaar, Vaderl. Hist., XI, blz. 494.

en de plakkaaten tegen de R. C. hunne kracht te behouden, hoewel Holland in dit opzigt wegens den handel vrijgeviger was. Van de Remonstranten werd niet gesproken; zij toch hielden zich stil, werden door de Staten van Holland in bescherming genomen, en bovenal het stadhouderlooze bestuur gaf geene aanleiding, om met staatkundige veeten godsdienstige gevoelens te vereenigen.

Aan het einde van het stadhouderlooze tijdperk werden de twisten der geleerden ook onder het volk gebragt en droegen het hunne bij, om de verhouding tusschen stadhouders- en staatsgezinden nog vijandiger te maken. Toen eindelijk de prinsenpartij in den broedermoord der de Witten eene bloedige zegepraal behaalde, moest Willem III wederom partij kiezen tusschen de heerschende gevoelens, tusschen de Voetianen, die zijne partij waren toegedaan, en de Coccejanen, welke hem grootendeels niet genegen waren. De eersten gaven geld en manschappen, om Lodewijk XIV te bekampen; de laatsten, begunstigd door de Staten van Holland, die toen 't grootst gewigt in de schaal legden en reeds in 1667 eene belofte hadden afgelegd, het stadhouderschap voor altijd te vernietigen, waren dus minder te vertrouwen. Daar bij het volk gewoonlijk nieuwe leerstellingen een' tragen ingang vinden, zoo was het ook nu Voetiaanschgezind; het kon zich met de nieuwe leerwijze van Coccejus niet zoo spoedig vereenigen, het beschouwde diens aanhangers als Arminianen; dezen nu hadden zich steeds tegen den prins aangekant: eene reden te meer dus om de den prins vijandiggezinde Coccejanen te veroordeelen. Door de Voetiaansche partij werd het vroegere Coccejaansche staatsbestuur van den kansel sterk gegispt, het tegenwoordige van den prins hemelhoog geprezen, ja zelfs noemde Simon Simonides, predikant te 's Gravenhage, den moord, aan de de Witten gepleegd, Gods werk en wraak, verzekerende, dat hij niet gestraft, maar beloond zou worden. (1) Hadden in 1663 de Staten van Holland op raad van de Witt het besluit genomen, den predikanten te gelasten, in de kerken alleen te bidden voor de ridderschap, edelen en steden der provincie, naast God de eenige overheid; was door dien maatregel reeds toen bij de prinsgezinde Voetianen het bloed aan 't koken geraakt, en konden de Coccejaansche predikanten steeds op

(1) Wagenaar, t. a. pl., XIV, blz. 175.

de hooge gunst der Staten rekenen, door de komst van Willem III hadden de zaken eene andere wending genomen. De Voetianen voerden thans den boventoon en werden bevoorregt; men stelde zelfs voor, de Coccejanen even als de Remonstranten uit de kerk te stooten, en werkelijk werden eenigen daarvan het slagtoffer. Twintig stellingen, uit de schriften van Cartesius en der Coccejanen ontleend, moesten sints 1676 bij onderteekening door alle predikanten worden afgezworen, of men verloor zijne bediening. (1) De kerk stond andermaal bloot aan eene openlijke scheuring; maar 's lands regering en anderen betraden den weg der bemiddeling en des vredes, waarin Amsterdam voorging, en andere Hollandsehe steden volgden. Evenwel droegen de partijen steeds elkander een vijandig hart toe, welke blaam vooral op de Voetianen rust; maar voor 't uiterlijke bleef toch de Nederlandsche hervormde kerk één geheel, al mogt soms haar toestand hagehe-lijk heeten.

Even als in Holland, smeulde ook in Vriesland het twistvuur. Het had steeds een' eigen stadhouder gehad, en Hendrik Casimir, die toen in openbare twedragt leefde met Willem III, kon bovendien, door zijne omhelzing der Cartesiaansche wijsbegeerte en Coccejaansche gevoelens, (2) den Voetiaanschen stadhouder alles behalve aangenaam zijn. Ook onze Vitringa heeft ondervonden, dat Willem III, ik wil niet zeggen, de Voetiaansche *leerstellingen*, maar toch de Voetiaansche *partij* huldigde om politiek belang. Men ziet dus, dat Voetiaan en prinsgezinde onafscheidelijke begrippen waren, en dat ook daar de godsdienst der politiek de behulpzame hand reikte. Laten we thans nagaan, op welke hoogte de verschillende vakken der godgeleerde wetenschap stonden vóór en ten tijde van Vitringa's optreden.

Naauwelijks was de 17^e eeuw over ons vaderland aangelicht, of de zon der vrijheid, die voor land en kerk reeds hoog aan de

(1) Deze stellingen zijn te vinden bij Ypey en Dermout, *Gesch. der Nederl. Herv. kerk*, Deel II, aant. 605.

(2) Casimir toch benoemde den predikant van der Waeijen, die om zijne Coccejaansche gevoelens door Willem III was afgezet, en te Amsterdam als ambteloos burger leefde, binnen den tijd van een jaar tot hoogleeraar te Franeker; later werd hij zelfs zijn geheimraad. Hij was de eerste, die het echte Coccejanisme aan deze hoogeschool sints 1681 onderwees.

transen begon te rijzen, werd gedeeltelijk verduisterd door de droeve nevelen van onderlinge verdeeldheid. Te Leyden werd de fakkel der twcedragt 't eerst ontstoken, en 't heerlijke, pas opgetrokken gebouw der vaderlandsche kerk werd deerlijk geteisterd.

De synode van Dordrecht had het anathema over de gedaagde Remonstranten uitgesproken; de Hervormden schenen 't beginsel der inquisitie te huldigen; de godsdiensthaat sprak zich uit in daden van willekeur, geweld, partijzucht, afzetting, kerker en.... moord, (1) en elke toenadering werd onmogelijk gemaakt. Hare besluiten moesten onderteeekend worden, en afzetting en verbanning trof de ongehoorzame Arminianen. Langzamerhand begon men de 5 artikelen als het schibboleth der zaligheid te beschouwen: andersdenkenden waren kettters. Bij het onkundige en daardoor onmondige volk hadden de twisten der geleerden wortel geschoten, en, zoo als gewoonlijk, men koos reeds partij, vóór men nog een juist oordeel over de vraagstukken des tijds had geveld. De dampkring is immers altijd met de smetstof van vooroordeelen vervuld, en niet het minst, wanneer staatsbelang de twistende partijen ondersteunt. Geen wonder dan ook, dat op de hoogeschole de studeerende jongelingschap *alleen* langs de doornige paden eener nietsontziende polemiek werd rondgeleid, en ter dege de leerstellingen van Dordrecht aan allen werden ingescherpt. De studie van het Grieksch en Hebreeuwsch werd verwaarloosd; trouwens geen wet verpligte de studenten, zich in die talen te laten onderwijzen, en men vorderde dit ook niet bij de proponentsexamina. Dit kon Sixtus Amama, hoogleeraar in 't Hebreeuwsch te Franeker, niet langer dulden. In 1618 leverde hij een verhoog in, waarin hij wees op de dwalingen van het R. C., als voornamelijk voortspuitende uit de onbekendheid met de oorspronkelijke talen des bijbels; maar de nationale synode sloeg er geen acht op. In 1624 zond hij een tweede verhoog aan de synode van Vriesland, om alle predikanten

(1) Ik heb hiermede vooral op 't oog de vervolging, die even buiten Rotterdam in 1619 plaats had, waar mannen door soldaten vermoord, vrouwen verkracht of mishandeld en allen geplundard werden, terwijl wethouders en zelfs predikanten, met pas uitgevonden verrekijkers voorzien, zich naar den toren der groote kerk begaven, om dit moordtooneel te aanschouwen. Ypey en Dermout, t. a. pl., Dl. II, blz. 265. — Men leze verder de keurige schets door hen ontworpen van blz. 291—312.

tot de beoefening dier talen aan te sporen. Dit werkte, en op het examen moest men getuigschriften overleggen van de hoogleeraren in die talen, en tevens proeven geven, dat men den grondtekst tamelijk verstond. Hetzelfde besluit namen de synoden der andere provinciën. Onder de Hervormden waren dan ook geen beroemde schriftuitleggers: men schepte meer genot in haarkloverijen en nietige spitsvondigheden: men was op weg, het tijdvak der scholastieken weder in het leven te roepen, waarin Aristoteles' Schriften meer werden gelezen, dan de bijbel. Was die wijsgeer voor bijna alle geleerden toen een kerkvader, de hervormers waren voor hunne nakomelingen onfeilbare onderzoekers der waarheid, van wier leer men geen haar breed mogt afwijken. De bijbel werd dus minder verklaard, dan de godgeleerde stelsels der hervormers, en zelfs Maccovius ontzag zich niet, de oude scholastieke godgeleerdheid natuurlijk in gezelschap van Aristoteles, weder op het tapijt te brengen. En toch begon men in de geleerde wereld zich van toen aan eenigzins op schriftverklaring toe te leggen, hoewel aan de H. S. natuurlijk geen andere zin werd gegeven, dan die, welke met de aangenomene Dordsche leer overeenkwam. De laatste was de grondwet der hervormde kerk geworden, zij was het onbetwistbaar punt van uitgang op de hoogeschole; daarom waren er weinige oorspronkelijke denkers, en ook weinigen die op den naam van „vrijgevig” aanspraak konden maken. Bij de uitlegging ging men te letterlijk te werk; soms durfde men zelfs het voetspoor van den in dat opzigt zoo verdienstelijken Calvijn niet volgen, welke meer op den geest der woorden lette, uit vrees voor onregtzinnigheid in de aangenomene leer. Indien daarmede de stijf letterlijke verklaring niet kon overeengebragt worden, dan nam men de toevlugt tot den mystiken of verborgen zin, waarin men van lieverlede smaak begon te krijgen.

Onder de vurigste strijders voor het geloof der Dordsche vaderen behoort voorzeker Gijsbertus Voetius, de eerste hoogleeraar te Utrecht, wiens Schriften een' dorren, onduidelijken, oorlogszuchtigen, spitsvondigen betoogtrant ademen, welke ons doet denken aan de scholastiek der middeleeuwen. (1) Op de hoogeschole hield

(1) Zie Ypey en Dermout, Dl. II, p. 402, en Burman, Trajectum eruditum, pag. 422.

men zich bijna overal aan dezelfde methode; alleen Amesius te Franeker verzette zich hiertegen (1) en Alting te Groningen moest zich zelfs den *schimpnaam* (2) van „schriftuurlijke en bijbelsche godgeleerde” op den hals halen. Van den kansel werden meestal de hoorders vermoeid met eene hartstogtelijke bewijsvoering van geleerde zaken, die zelfs niet eens te pas kwamen; daar werd de verklaring des bijbels verzuimd of even in 't voorbijgaan behandeld. Met de zedeleer ging het niet beter. Van de *bijbelsche* werd geen werk gemaakt en de hoogleeraar Lubberti, die voor regtzinnig werd gehouden en lid van de synode van Dordrecht was, gaf zijne lessen over de *Ethica* van Aristoteles. Ook daartegen verhief Amesius zijne regtmatige klacht, en onderwees in 1623 de praktische godgeleerdheid; evenwel kon hij zich in zijn werk „*het geweten en zijn regt*”, ten jare 1630 uitgekomen, niet onthouden van de behandeling der *gewetensgevallen*, waardoor weder de middeleeuwsche casuïstiek werd opgewarmd. Tegen de broeders Teellinck, welke over de beoefeningsleer schreven, was er vooral verzet, omdat de geloofsleer door hen daarin onaangeroerd werd gelaten. Dit vooroordeel verloor langzamerhand zijne kracht, naarmate regtzinnige leeraars hun voetspoor volgden, o. a. Voetius, die ook de beoefeningsleer, al was het dan in scholastieke vormen, onderwees. Verreweg de meesten hadden toch een bepaalden tegenzin aan de zedeleer, omdat men in de *verdediging* van het kerkelijk stelsel het wezen zocht van het lidmaatschap der kerk. Was iemand sterk in het aannemen der Dordsche waarheden, dan werd hij voor een waar Christen gehouden, aan wiens hart Gods Geest de kracht van het Evangelie heiligde; van zelf bragt hij vruchten der dankbaarheid voort. Men hechtte helaas! aan de uitdrukking „waarachtig geloof” in het 64^e antwoord van den Catechismus, eene

(1) In zijne *Opwekking* aan de beoefenaars der godgeleerdheid, geplaatst vóór zijn boek: *de conscientia et ejus jure*, zegt hij: „Ik heb getracht de godgeleerdheid in het leven in te voeren, opdat men met ernst over het geweten en zijne eischen zou nadenken. Dat is het, wat aan onze academiën reeds lang, zoo niet te lang is verwaarloosd, dat eischt de geteisterde kerk met volle regt van al hare hoogescholen.”

(2) Hij rekende het zich tot eere, door eenige onverstandige en nenswijze bedillers genoemd te worden „*theologus scriptuarius et biblicus*.” Die getuigenis geeft Marcius in de lijkrede, op hem gehouden.

oppervlakkige beteekenis, en kwam dus tot eene eenzijdige beschouwing dier verhevene waarheid.

Middelertwyl had de Cartesiaansche wijsbegeerte het hoofd opgestoken, en in onze kerk vond ze vele voorstanders. Uit een Jesuïten-collegie voortgekomen, had Cartesius 't nominalisme in al zijne consequenties leeren kennen, en daarvan de grondstoffen voor zijn stelsel opgenomen. De onzekerheid, waarvan het nominalisme uitging, gaf gereede aanleiding tot twijfelzucht. Het gelooven op gezag, in welks armen de R. C. kerk zich uit radeloosheid geworpen had, werd ten eenemale door hem verworpen. Hij wilde niet langer de stelling huldigen, dat de wijsbegeerte de dienaar was der godgeleerdheid, maar eene geheel nieuwe filosofie leveren. Daartoe zocht hij een vast punt van uitgang, en dit was het zelfbewustzijn: *cogito ergo sum*, ik denk, daarom ben ik. Aan alles kon men twijfelen, zelfs aan het bestaan van God, maar niet aan 't bestaan van zich zelve: al wilde men dit ook, het zou altijd eene daad zijn van het denkend „ik”. Op dat bestaande, denkende *ik* bouwt hij nu het bestaan van God. Want het *begrip* van een oneindig, volkomen Wezen kon niet uit een eindig wezen, als de mensch is, ontstaan zijn, noch door een ander *eindig* wezen buiten hem zijn gegeven. Dat *denkbeeld* van God ligt dus *in* den mensch; het is hem ingeschapen. Maar nu kan dat Godsbegrip, *in* den mensch aanwezig, niet verklaard worden, dan door de onderstelling van een *werkelijk* bestaan van dat Wezen, dat, zelf volmaakt en oneindig, het begrip van oneindigheid den mensch heeft geschonken. Doch wij zullen later gelegenheid vinden, meer van hem te zeggen.

„Die paapsche filosoof,” zoo als hij genoemd werd, vond eenen standvastigen bestrijder in Voetius. Deze begreep te regt, dat deze wijsbegeerte, al liet zij ook de kerkleer onaangetast, juist door het beginsel, van waar zij uitging, om nl. alles te betwijfelen, nadeelige gevolgen voor het kerkelijk autoriteitsgeloof hebben kon. Hij kreet zijne volgers voor Atheïsten uit, omdat, indien het bestaan van God op zulk eene wijze moest worden bewezen, het geloof aan God al zeer zwak was, en op atheïsme moest uitloopen. Cartesius had zich vooral gekant tegen alle scholastieke termen; dit kon aan Voetius niet gevaltig zijn, die zulk een bitteren toon aansloeg, dat Cartesius aan hem schreef: „Zalig zijn de vreedza-

men, mijnheer Voetius; en zoo lang gij twist zoekt, zult gij niet gelukkig zijn." (1)

Door den invloed van Voetius, die ook gesteund werd door Willem III, werd op onderscheidene synoden 't Cartesianisme veroordeeld. Maar in Vriesland vond het gereeden ingang, en werden er vele Cartesiaansche professoren aangesteld. Toen de curatoren van partijdigheid beschuldigd werden, zagen zij zich genoodzaakt, een' wijsgeer van de oude aristotelische denkwijze te beroepen. Maar deze, nl. Joh. Regius, kon tegen den bruisenden stroom niet oproeijen, „waartoe Herculeskrachten noodig zouden geweest zijn." (2) Ook in de godgeleerdheid waren er voorstanders van 't Cartesianisme als van der Waeijen, de Hautecour en Roëll. En Vitringa?..... Doch dit ter gelegener plaatse.

Ongeveer gelijktijdig met die nieuwe wijsbegeerte was er een man in ons vaderland opgestaan, wiens stelsel geboren werd uit de behoefte des tijds. Coccejus nl. bemerkte dat, ging men op 't ingeslagen pad voort, om op spitsvondige wijze, in duistere bewoordingen en naar scholastiken betoogtrant de geslotenheid van het kerkelijk stelsel te bewijzen, de bijbel gevaar liep op den achtergrond te worden geschoven. De *bijbelsche* godgeleerdheid vond bijna geene beoefenaars; de leer der kerk was wel daaruit geput, maar zij had evenveel gezag als de bijbel zelf. Men naderde tot een blind autoriteitsgeloof, tot een: „in de leer van Dordrecht staat geschreven" tot... Rome. En zulks behoeft ons niet te bevreemden. Waar *onlangs* eene synode was gehouden, om de leer der kerk tegenover andersdenkenden vast te stellen, en gestrengte maatregelen werden beraamd, om die leer ingang te doen vinden, daar moesten die leerstellingen wel het punt van uitgang worden. Men toetste die *zelf* niet meer aan den bijbel, dat had de *synode* reeds gedaan, en hare leden waren, volgens sommigen, even als de bijbelschrijvers, door den H. G. bestuurd. Werd de Schrift ter hand genomen, dan wilde men aantoonen, dat zij met de kerkleer overeenkwam, en dan nog bepaalde zich haar gebruik meer tot eene bloote opgave van bijbelplaatsen. Aristoteles, Thomas Aquinas en Duns Scotus waren in de middeleeuwen het onmisbare drieman-

(1) Te vinden vóór zijn werken, blz. 7 en 8.

(2) Zoo spreekt Vrienoet, Athenae Frisiae, p. 673.

schap geweest, om den bijbel goed te verstaan, en niet veel beter ging het in de tweede helft der 17^e eeuw.

Die miskkenning des bijbels nu was een doorn in 't oog van Coccejus. Hij wilde als hervormer van zijnen tijd optreden en, zich niet storende aan de stijve begrippen zijner tijdgenooten, toog hij met vaste hand aan 't werk, terwijl hij voor zich en voor anderen vrijheid van denken bedong. Vooroordeel of vooringenomenheid schuwde hij als het monster, dat alle vrije wetenschappelijke ontwikkeling verslond. Daar treedt hij op; aanzienlijken en geleerden juichen zijne pogingen toe, maar door het meerendeel wordt hem de scheldnaam van Arminiaan naar het hoofd geworpen. Al wat nieuw was in de leer, was Arminiaansch: Coccejus was het dus immers ook?! Hij was „een kerkberoerder, een vijand van den stadhouder, een dwaalleeraar, een ketter, de Antichrist,” zoo schreeuwde de dolle hoop elkander na; de gemoederen geraakten in beweging, de pen werd in gal gedoopt, de kerk stond aan eene tweede scheuring bloot.

In den beginne maakte hij geen' opgang, zoo te Franeker als te Leyden, en werd hij zelfs van duisterheid beschuldigd, (1) maar des te meer dweepten zijne vurige vereerders met hem. Getuige van de koude behandeling des bijbels, meende hij den theologanten meer smaak in de uitlegging der H. S. te moeten inboezemen. Daarbij kwam hem de steeds sluimerende (2) allegorische uitlegging zeer te stude. Origenes werd weder op den troon geplaatst en van de volgende bekende grondstelling uitgegaan: „Id significant verba, quod significare possunt in integra oratione, sic ut omnino inter se convenient,” d. i. de woorden beteekenen, wat zij kunnen beteekenen in het tekstverband en hunnen onderlingen zamenhang. (3) En nu stelde hij voorop dat, als men

(1) Vriemoet a. w. p. 315.

(2) Lucas Bacmeister had in 1604 uitgegeven: „Explicatio typorum V. T. adumbrantium Christum, ejusque personam, sacerdotem, sacrificium et beneficia,” en Thomas Taylor in 1635: „Christus revelatus, sive tractatus de typis et figuris, seu umbris Servatoris nostri J. C. quotquot in N. T. codice inveniuntur perspicue explicatis nec non ad salutarem usum adplicatis.”

(3) Gewoonlijk laat men het laatste gedeelte weg, en zegt men: „de woorden in den bijbel beteekenen bij Coccejus alles wat zij beteekenen kunnen,” waardoor men hem eene buitensporige exegese toedicht. Zoo Reuss in zijne *Geschichte der heiligen Schriften N. Ts.*, blz. 538, en Ypey in zijne *Geschie-*

naauwkeurig de bijbelwoorden naging, Christus overal kan gevonden worden. De profetiën doelden, zoo niet onmiddellijk, dan toch zijdelings op Christus of op de kerk des N. Ts. De geheele inrigting des O. Ts. met de ceremoniën, voornamelijk personen en lotgevallen van het Israëlitische volk waren afbeeldingen (typen) van de heilgoederen en lotgevallen der Chr. kerk tot aan de vol-einding der wereld; de profetiën omtrent de lotgevallen der vijanden van Israël werden ook overgebracht op die der vijanden der Chr. kerk, en waar dit alles niet dadelijk in het oog sprong, daar had de H. G. zich van zinrijke termen bediend, en een bedreven uitlegger moest dien verborgen zin trachten op te delven. Ook uit de redevoeringen der Apostelen en de gelijkenissen van Jezus besloot men tot eene verre toekomst. Bij de ontsluiting daarvan hield men zich bestendig aan het heilig zevental, en meende men in O. en N. T. zeven tijdperken van de Chr. kerk afgeschetst te zien, die zij ten deele reeds beleefd had. (1) Dat

denis der hervormde kerk in de 18e eeuw, Dl. VIII, blz. 384, omschrijft Coccejus' bedoeling aldus: "de zin der bijbelwoorden is zoo zaakrijk, dat zij alles beteekenen, wat zij in het geheele redebeleid maar met *mooglijkheid!* kunnen beteekenen." Zoo ook in zijn *System. Godg.*, Dl. II, bl. 72. Maar Ypey en Dermout, Dl. II, aant. 553, schrijven: "Men ziet hieruit, dat, naar het inzien van Coccejus, toch de uitlegger zich zelven grenzen behoorde te zetten, buiten welke het hem, bij het opdolven van de veelheid der denkbeelden uit éénen tekst, niet geoorloofd ware te treden. Geene andere denkbeelden, hoe vele zij ook mogten wezen, moesten in het geheele redebeleid zich aan den uitlegger opdoen, dan die aan elkander verwant waren, en met elkanderen zamenstemden." Zoo heeft ook de hoogleeraar Kuenen in zijne *Critices et Hermeneutices librorum N. Foederis lineamenta*, p. 47, Coccejus het raadplegen van het textverband en spraakgebruik tot verdienste aangerekend; en dr. Ebrard, in het artikel *Coccejus*, voorkomende in Herzog's *Real Encyclopaedie*, heeft er wel degelijk op gewezen, dat het *onkunde* is te meenen, dat men, door zijnen grondregel op te volgen, verlof zoude hebben, om zoo velelei zin in den tekst te vinden, als men maar wilde. Neen, *iedere* plaats moest uit haren *zamenhang* verklaard worden, en slechts *dien* zin hebben, waarop het verband wees; door die stelling uit te spreken, verzette hij zich tegen de overgeleverde uitleggingsmethode der Scholastiken, die, om een dogma vast te stellen, de H. S. geweld aandeden. Ik erken, dat sommige zijner volgers van zijn stelregel onbeschoornd misbruik maakten (zie Ypey, *Gesch. d. 18e eeuw*, Dl. VIII, blz. 385 vv.), waaraan de aantrekkelijkheid der allegorische uitlegging het hare toebragt; maar om reeds den meester aan eene door niets gebondene verklaringsmethode schuldig te noemen, is een overhaast vonnis, door menigen godgeleerde over den grooten man geveld.

(1) Ypey, *Gesch. d. 18e eeuw*, Dl. VIII, blz. 387, zegt: "In het Hoog-

door zulk eene uitlegkunde eene wijde deur werd opengezet voor de meest tegenstrijdige gevoelens en willekeur, zal wel niemand bevreemden; de een zag dit, de ander weder wat anders in den tekst, en toch ging men van dezelfde grondstellingen uit.

Hoe bevreemd de Voetianen ook waren voor nieuwigheden, en strenge voorstanders van de letterlijke verklaringsmethode van de Groot bewoerden te zijn, zoo konden zij zich niet vrijwaren van den Coccejaanschen zuurdeesem. (1) Want als zij den letterlijken zin in het juiste licht wilden plaatsen, dan vereenigden zij soms geheel verschillende verklaringen met elkander, als maakten zij te zamen de ware beteekenis der woorden uit. Alles bragten zij door stichtelijke spelingen des vernufts over op elk mensch, zijne verdorvenheid, onmagt, wedergeboorte enz. Dit noemden zij het *vergeestelijken*, (2) dat bij de verklaring der profetiën ook niet achterwege bleef. Zij vonden daarin een' dubbelen, eenen *ligchamelijken* en *geestelijken* zin: dien laatsten hadden de profeten zelve wel er niet in gelegd, of onder de aandacht gehad, maar een verstandig leeraar, die stichten wilde, moest er dien uithalen. Sommigen zelfs beschouwden dien *ligchamelijken* of letterlijken zin te eenvoudig en naauwelijks de aandacht waardig, en gingen ter-

lied van Salomo vond men duizend dingen, welken men er zeker thans niet in zoeken zoude; men vond er behalven de geloovigen, die afgebeeld waaren door de bruid, door de dochteren van Jeruzalem, door de schaapen, de lelien enz. ook de geschiedenis der staaten, der vorsten, der steden en der leeraaren in Duitschland onder dezelfde of diergelijke beelden." — Bij Ps. 43:1 voerde men de kerk van Chr. klagende in over den paus van Rome, en biddende om *van dien man des bedrogs en des onregts* bevrijd te worden. In Hoogl. 8: 4—6 zag men keizers, koningen, keurvorsten, landgraven, Arminius, Vorstius, de Dordsche synode, den vrede van Munster, profetisch afgebeeld. Zie Ypey en Dermout, *Gesch. d. herv. kerk*, Dl. III, aant. 12.

(1) Zie Ypey, *Gesch. d. 18e eeuw*, Dl. VIII, blz. 394 vv., en de daar gemelde verklaring van vader Hellenbroek (den pilaar der Voetiaansche partij) over Joh. 5: 2—9, waarin o. a. dit voorkomt: "De onbekeerde mensch is aan alle krankten ziek; hij is van zijne geboorte af, en nog, geslaagen met eene geestlijke blindheid, stomheid, doofheid, krankzinnigheid, melaatschheid, lammigheid; hij is bezeten van den satan; de geelzucht van goud en geldzucht is over zijn geheel weezen verspreid, de geestlijke chiraagra en podagra, — met eene vliegende jicht door alle zijne leden, maakt hem onbekwaam, om iets te doen, dat goed is."

(2) Hellenbroek gaf in 1718 uit: *Het Hooglied van Salomo verklaard en vergeestlijkt*.

stond, over den *geestelijken* zin op te sporen. (1) Meenden de Coccejanen, dat alles, wat ooit door Chr. en de App. uit de Schriften des O. Ts. was aangehaald, in die Schriften een' zoodanigen zin had, als waarin hunne opstellers dien gebezigd hadden, (2) de Voetianen beweerden evenzeer, dat er verscheidene plaatsen voorkwamen, die door Chr. en de App. bij *accommodatie* gebruikt waren, zoodat, hetgeen toen bij deze of gene gelegenheid van de lotgevallen van zekere personen voorzeggd was, nu op eene andere wijze op andere personen werd *toegepast*. Zij hadden zich hierin geschikt naar de denkwijze der Joden, die gaarne zulke toespelingen hoorden, en bij hun onderwijs gepaste woorden van vroegere, gezaghebbende leeraars aanhaalden, maar in een gansch anderen zin. (3)

Men ziet dus, dat op vele plaatsen beide partijen in de schriftverklaring elkander naderden, want het *vergeestelijken* der Voetianen kwam nog al vrij wel overeen met het *allegoriseren* der Coccejanen, en even als de laatsten begaven zij zich op een glad terrein. Want heeft men eenmaal den *eenvoudigen* schriftzin verlaten, dan nadert men, al spelende met zijn vernuft en ingenomen met de verrassende uitkomsten, ongemerkt den rand van den

(1) Ypey, *Gesch. d. 18c eeuw*, geeft op blz. 395 een voorbeeld: „Jerem. 30 en 31 was de duidelijke voorzeggung van den terugkeer uit Babel; hetwelk *alleen* daar met zulke heerlijke verwen geschilderd wordt, was hannes oordeels, het ligchaamlijke kleed, 't welk over den geestlijken zin verspreid lag. Dat kleed moest er afgenomen worden, en dan zag men het eigenlijke doel, waarbij men zich voornaamlijk had te bepalen — te weten de geestlijke verlossing van het geestlijke Israël. De geestlijke zin der woorden „*zij zullen komen met geween*“ Jerem. 31: 9, was insglijks naar de uitleggingswijze van Hellenbroek deeze: „de onder de prediking van het Evangelie bekeerden zullen tot den Heiland komen met een treurige aandoening over hunne afschuwlijke zondigheid — over hun vervreemding van den algenoegzaamen God — over hun volslaagen onmagt,“ enz. Zie *Keurstoffen*, I, blz. 920—22.

(2) Zoo haalt H. Brinck in zijn *Toetssteen der Waarheid en Dwalingen*, blz. 351 vv., van Giffen aldus aan: „Ik geloof vastelijk, dat er in het gausche N. T. niet ééne eenige getuigenis van Chr. of van de App. uit het O. T. wordt aangetroffen, of het wordt naar de *allereigenste* meening des H. G. in die plaatsen bijgebracht. En de schrik des Heeren verbiedt mij anders te gelooven.“

(3) Dit zou men niet verwachten van orthodoxe Voetianen, en het is zeer inconsequent van Brinck, als hij in zijn *Toetssteen*, blz. 650, de woorden „opdat vervuld zou worden“ aldus verklaart: „opdat vervuld werden zoodanige woorden, welke bij eene andere gelegenheid voortgebracht zijn van dezen of genen profet.“ En hij *bestrijdt* degenen, die de *accommodatie* aannamen! N. B.

afgrond der willekeur, — men gaat al verder en verder, — de grond brokkelt weg onder de voeten, — men zinkt in de peillooze diepte van het subjectivisme. Zóó had op het laatst der 17^e en in het begin der 18^e eeuw de verbeelding des te vrijer speelruimte gekregen, naarmate men de letterlijke verklaring der Schrift veronachtzaamde of flauwelijk voorstond.

Uitgaande van het denkbeeld, dat alles in de H. S. zijne beteekenis had, en dat de woorden zelfs een' verborgen zin opleverden, zoo had het woord „*verbond*” voor Coccejus eene bijzondere kracht, werd het op vernuftige wijze door hem ontwikkeld, en daarop het geheele godgeleerde stelsel gebouwd. De betrekking en gemeenschap tusschen God en den mensch is in 't O. T. voorgesteld onder het denkbeeld van een *verbond*; in het N. T. treedt dit meer op den achtergrond, en is de band tusschen God en den mensch nog naauwer en teederder geschetst onder dien van Vader tot zijn kind: Rom. 8: 15, 24; 9: 4; maar ook op die meer innige verhouding paste hij het denkbeeld van een *verbond* toe. Naar dat verbondsbegrip nu werd de geheele O. en N. T. geschiedenis gevormd en in zijn dogmatiek genocmd: de *oeconomia foederum*, de verbondsbedeeling. God had nl. van den beginne af een verbond met den mensch aangegaan, naar Hos. 6: 7, met Adam, en ook met het geheele menschelijk geslacht, als in hem vertegenwoordigd gedacht, waardoor God hem Zijne vriendschap en het eeuwige leven beloofde, welke hij regtens kon eischen, indien hij van zijn' kant zich verplichtte de wet des verbonds te houden, d. i. op volkomene wijze de liefde tot Hem en den naaste te beoefenen. Dit verbond nu werd genoemd dat *der natuur* of *der werken*; maar Adam viel, en het verbond werd zijnerzijds verbroken; dit werd de *veroudering* of *afschaffing van het werkverbond* geheeten, naar Hebr. 8: 13. Evenwel maakte God terstond met hem, en dus ook weder met al zijne nakomelingen een ander, dat *der genade*, hetwelk op Sinaï vernieuwd werd met Mozes en met Israël (het Sinaïtisch of Mozaïsch verbond). Daarnaar heette het eerste gedeelte des bijbels het verbond bij uitnemendheid, en later het *oude* in tegenstelling met het *nieuwe*, waarin God het eeuwige leven belooft, onder voorwaarde van in Christus, den Borg, te gelooven, en waarin de uitverkorene van zijn' kant toestemt, door een waar geloof te toonen en met vaste

vrijmoedigheid het eeuwige leven te eischen. Dat *verbond der genade* rustte op het bijzonder verbond of verdrag tusschen den Vader en den Zoon, om den vrede daar te stellen tusschen God en de uitverkorenen en de zaligheid voor hen te verwerven, welk verbond uit dien hoofde *de raad des vredes* werd genoemd. Door zijne volgers werd dit stelsel nader ontwikkeld, en hoewel die methode vroeger in de Protestantsche kerk in zwang was geweest, (1) zoo hebben de Coccejanen in hun stelsel menschelijke denkbeelden over de sluiting van een verbond, volgens de beginselen van het regt, en zelfs regtsgeleerde termen gebragt, zoodat een degelijk Coccejaan ook een goed jurist moest zijn. Geheel op dien leest was het stelsel van Melchior, hoogleeraar te Heilbron, geschocid, dat in 1685 te Utrecht verscheen, en dikwerf herdrukt is, en door de Coccejaansche hoogleeraren bij hun onderwijs als leiddraad gebruikt werd.

Het O. T. bevatte, volgens Coccejus, de voorbeduiding en afspiegeling van het N. T. De tijdelijke goederen, aan Israël gegeven, waren de onderpanden der eeuwige, geestelijke goederen. Evenwel had God, naar den rijkdom Zijner genade, den waarlijk vromen onder Israël den voorsmaak van die eeuwige heilgoederen reeds geschonken. Daarom waren de geloovigen onder het O. V. anders geregtvaardigd geworden, dan die onder het N. V.; de eersten hadden eene *onvolkomene* vergeving der zonden (*πάροχος*) de laatsten eene *volkomene* (*ἀπερος*) ontvangen.

Verder twistte men over de viering van den Sabbath; deze was niet op den zevenden dag na de schepping, maar in de woestijn ingesteld. Het geschil was wel niet nieuw, want op de synode van 1618 was het reeds ter sprake gebragt; maar in 1655 openbaarde Coccejus het eerst daaromtrent zijn gevoelen, waarom hij later door Essenius te Utrecht hevig werd aangevallen, wien hij op bezadigden toon antwoordde. Het was geen loutere gril of zucht om eene vorige vraag weder op te werpen, maar zulks hing zamen met zijn systeem. Was het O. T. en inzonderheid het ceremoniële gedeelte slechts afbeelding van de eeuwige zegeningen, had dit slechts kracht voor Israël, zoo rekende hij het vierde ge-

(1) Walch zegt in zijne *Gedanken von der Geschichte der Glaubenslehre*, blz. 129: „de leer der verbonden is de onfeilbare leer der H. S.“

bod niet onder de *zedelijke* maar onder de *ceremoniele* geboden, welke onder de nieuwe bedeeing als afgeschafft moesten beschouwd worden. De zondag was niet door *God* ingesteld, maar door de *menschelijke* magt, en eigendunkelijk hoewel zeer wijselijk, tot een' rustdag afgezonderd. Essenius wilde dien dag onderhouden hebben, volgens den decaloog, als den dag des Heeren, waarop *allen* rusten moesten naar ditzelfde 4^e gebod. Zoo iets, dan moest dit geschil invloed hebben op de gemeente, zoodat het volk, al wist het ook niets van het stelsel van Coccejus, dadelijk partij koos en zich Voetiaansch noemde, zoodra het den rustdag op streng Joodsche wijze gevierd zag, zonder nog voor het overige te weten, of men waarlijk in allen deele de oude Voetiaansche, op Aristotelische wijze ontwikkelde leer huldigde, of niet. Ligzinnigheid en baatzucht sloten zich meestal bij Coccejus aan, en men gaf zich uit voor zijn' volger, zonder nog acht te slaan op de grondstellingen waarvan hij uitging. Men zag niet in, dat die sabbathsviering slechts eene nevenvraag was; en om die reden zal een oningewijde nog heden op de vraag: „waarin bestaat het verschil tusschen Coccejanen en Voetianen?“ dit oppervlakkig antwoord geven: „in de viering van den sabbath.“ En Voetius was *toen* nog niet eens in het strijdperk getreden, maar na eenen driejarigen vrede viel hij voor het eerst (in 1665) Coccejus aan, omtrent de *vergeving der zonden!* Nog eens, bij het *volk* schoot dit geschil diepen wortel; wat in de *viering* van den zondag zich duidelijk liet bemerken, terwijl het ook hier, zooals gewoonlijk, tot uitersten oversloeg. (1) Dat *populair* geworden geschil is n. i. vooral de bron der haatdragendheid van beide partijen geweest, waaraan trouwens de veete tusschen prins- en staatsgezinden ook haar aandeel had.

(1) Men zie het tafereel van de zondagsviering opgehangen door Ypey en Dermout, Dl. III, blz. 33—36, en men leze vooral de geschiedenis van den loop van 't geschil en de belangrijke breedvoerige aant. 48. Wil men een voorbeeld van uitersten: „van Poot, pred. te Enkhuizen, schroomde niet van den kansel zijne hoorders volkomen vrijheid toe te staan tot het wederopvatten van huw'wekelijkschen arbeid, zoodra zij de kerk verlaten en naar hunne huizen teruggekeerd waren. Witsius, *Aanstootelijk nieuw in waarheid en liefde ontdekt*, blz. 103—107; en Brakel, pred. te Makkum, wilden volstrekt niet op den Zondag eenige spijs gebruiken, dan die des Zaterdag was toebereid. Zie *Eukleria* van A. M. Schuurman, p. 56, welke te regt oordeelde „dat dit veel van het Joodsche had.“

Evenwel werd de leer van Dordrecht onaangerocrd gelaten, eene reden, waarom er in lateren tijd eene verzoening mogelijk is geworden, terwijl de Remonstranten buiten de kerk bleven gesloten, omdat het theologisch beginsel, waarvan onze hervormde kerk uitgaat, tegen het te ver getrokken anthropologisch beginsel der Remonstranten lijnrecht overstond.

Zooals wij zeiden: omtrent de Dordsche stellingen waren beide partijen het eens, maar Coccejus wilde meer eene hervorming in de behandeling der heilswaarheden; spitsvondige vraagstukken, scholastieke termen; geleerde en duistere betoogtrant moesten worden op zijde gesteld. Dit laatste was het kenmerkende der Voetianen, het testament dat zij als zonen der Dordsche patriarchen moesten ten uitvoer brengen. Doodschheid, droogheid, onvruchtbaarheid ademde die oude methode; daarin moest bezieling, frischheid, vruchtbaarheid, leven doorstralen, zoo dacht Coccejus. Daartoe moest de bijbel, die op den achtergrond was geschoven, in al zijne hemelsche waardij worden te voorschijn gebracht; „Het verleden, de sleutel der toekomst,” dat was zijn stelregel bij het verklaren geworden; in alles zag hij iets hoogers; daarom was het O. T., niet alleen wat zijnen algemeenen inhoud betreft, de voorbereiding, de kiem van het N. T., maar ook verschillende personen en zaken waren *allegorien* van Chr. en de lotgevallen der Chr. kerk, waardoor iets anders werd aangeduid dan in de letterlijke beteekenis der woorden lag; of zij waren *typen*, *afbeeldingen* van personen of zaken, die eerst later ontstaan of gebeuren zouden. Deze waren te onderscheiden van de *voorbeelden*; b. v. in Hebr. XI worden de geloofshelden als voorbeelden van een werkzaam geloof voorgesteld, maar *typische* personen waren b. v. Adam, Noach, Izaäk, David, ook velen bij elkander, als de torenbouwers van Babel, de broeders van Jozef, de Egyptenaars, die Israël onderdrukten enz.; typische zaken waren o. a. de ark van Noach, de ark, de tafel der toonbrooden, de zeven pijpen van den gouden kandelaar. (1)

(1) Men zie b. v. hoe Lampe in lateren tijd nog typen zoekt in den gouden kandelaar, en wat daarbij behoorde. De schaaltes, knopen en bloemen beteekenden b. v. de drie hoofddengden: geloof, hoop en liefde. Elk riet had drie schaaltes, omdat het geloof drie voorwerpen heeft, zooals de Drieënhed, het drievoudig ambt van Chr. enz.; de *olie* in de lamp beeldde den H. G. af; de

Tevens hadden zij ook veel op met *emblemata* of zinnebeelden; zóó was de zon het zinnebeeld van Christus, de maan van den wisselvalligen staat der wereldlijke magt, de aarde een zinnebeeld der kerk, de zee van het heidendom, de palmboom van den geloovige, zoo ook de arend naar Jes. XL: 31. (1) Inzonderheid gaven de gelijkenissen van Jezus ruimschoots gelegenheid om tot in de kleinste bijzonderheden toe daarin eene profetische betekenis te geven. Maar daarop komen wij in het vervolg terug.

Zóó was alles in de H. S., van het begin tot het einde, profetie aangaande de lotgevallen der Christelijke kerk gedurende de *zeven* tijdvakken. Het onderzoek naar die heerlijke profetie was stichtelijk en uitlokkend tevens, zoodat men de scherpzinnigheid der Coccejanen bewonderen moet. Nu begon men in den bijbel te veel te vinden. Men hechtte te zeer aan den *vorm*, aan woorden, aan zinsneden en beelden, waarin immers de zedelijk-godsdienstige waarheden waren gehuld, en begon aan het uiterlijke te kunstelen. Juist om de goddelijke waarheden werden de menschelijke bewoordingen en uitdrukkingen vergoddelijkt; de bijbelschrijvers waren werktuigen van den H. G. geweest; ook in de *woorden* en *beelden*, die zij hadden gebruikt, hadden zij onder zijnen invloed gestaan. Bij den eersten oogopslag waren zij eenvoudig, menschelijk, maar de Geest had er verheven bedoelingen mede gehad; deze op te sporen, was de taak van een' geloovig schriftuitlegger; en nu raakte de tooverstaf eener nietsontziende typologie de H. S. aan, zoodat ieder historisch persoon uit den ouden tijd in den Christus moest veranderen. De vroegere behandeling

pit in de lampen zijn de leeraars der kerk, die van de kracht des H. G. waren doordrongen. — Wie meer van die kandelaarstypiek weten wil, raadplege Ypey, *Gesch. d. 18 eeuw*, Dl. VIII, blz. 477 vv.

(1) Dit beeld werd door d'Outrein (over wien later) aldus uitgewerkt: „Gelijk de arenden groote vleugelen hebben, zoo ook de geloovigen, waarmede zij zich van de aarde verheffen; die vleugelen waren het werkzame geloof, de hemelsgezinde begeerten, overdenkingen, gebeden en dankzeggingen; met de vleugels vlogen de geloovigen als de arenden zeer snel, vaardig en hoog. Gelijk de vlugt der arenden een voor de draken vervaarlijk geluid is, zoo ook laten de geloovigen zich hooren ter vernietiging van den satan en zijn medgezellen. Gelijk de arenden in hun vlugt onvermoeid zijn, zoo ook waren zij onvermoeid in hunne werkzaamheden; gelijk die vlugt regt uit is, zoo ook waren de geloovigen vijanden van de kromme wegen der ongerechtigheid; zij gaan regt door zee” enz. *Proefstukken van heilige sinnebeelden*, blz. 18—21.

des bijbels was voor Coccejus te prozaïsch; hij wilde daarin poëzy brengen; de geschiedenis was geen chroniek, maar een levend woord, dat in *alle* bijzonderheden doelde op de dingen, die komen zouden. Dat men hierin zich op zijn minst genomen aan overdrijving schuldig maakte, zal men door het bovenstaande genoegzaam bewezen achten.

Het was ook natuurlijk, dat de wijsbegeerte door Coccejus niet geduld werd. Hij had gezien, hoe die van Aristoteles tot eene dorre behandeling had aanleiding gegeven, en de levende bron der waarheid als had verdrongen. Door eene verkeerde *toepassing* der wijsbegeerte, had hij een' tegenzin in haar gekregen, en toch bewijst zijne wijsgeerige behandeling der streng doorgevoerde verbondsmethode, dat hij haar voor zijn stelsel noodig had. Zijne geloofsleer wilde hij *alleen* uit de H. S. opsporen, en niet van een wijsgeerig systeem uitgaan; daardoor kwam hij in verzet met de Cartesianen (1), hoewel hij later zijne leerlingen te dezen aanzien hun' gang liet gaan. Dezen toch begonnen in de Cartesiaansche wijsbegeerte smaak te krijgen; ook zij wilden de geloofsleer met de uitspraken der rede vereenigen. Wat lag nu meer voor de hand, dan dat deze wijsbegeerte werd beoefend, die in sierlijker vormen dan de vroeger heerschende was gehuld, en zich duidelijker ontwikkelde? Misschien kwam hier nog bij, dat dewijl de Voctianen op Cartesianen en Coccejanen beiden hunnen haat hadden geladen, beiden gemeene zaak tegen hunne vijanden maakten. Inzonderheid waren er beroemde Coccejanen, die hun dogmatiek naar de nieuwe wijsbegeerte wijzigden, zoo als Heydanus te Leyden, Wyttichius te Harderwijk, Balthazar Bekker en anderen. Deze meenden, dat de wijsbegeerte wel degelijk voor de godgeleerdheid een vercischte was, en daartoe kwam hun de meer verstaanbare Cartesiaansche philosophie zeer te stade. Zij hadden vele aanhangers, en hoewel zeer vervolgd ook door de wereldlijke magt, hadden hunne lessen en geschriften reeds de vereeniging van Cartesianen en Coccejanen mogelijk gemaakt, en bij menigeen diepen wortel geschoten.

Onder degenen, die de uitlegging der profetiën (want dit was

(1) In 't jaar van zijnen dood (1669) schreef hij aan Trouchin te Genève: „Mijn ambtgenoot Heydanus geeft zeer hoog op van de wijsbegeerte van Descartes, en het doet hem leed, dat ik er niet van weten wil.“

vooral het kenmerkende der Coccejanen) het meest vruchtbaar voor het hart zochten te maken, behoorde van Giffen. Hem ergerde de scholastieke leer der Voetianen, die niet geschikt was voor mingcoefenden, als met kunstwoorden opgevuld zijnde. Bij de meeste Coccejanen zag hij de verwaarloozing van de praktische leer der zaligheid, waardoor loszinnigheid en ongodsdienstigheid werden bevorderd. Hij zocht dus vooral te werken op het gemoed zijner hoorders, waardoor zijne aanhangers met volle regt den eernaam van „*ernstige Coccejanen*” verkregen. In die rigting was Witsius en ook onze Vitringa werkzaam.

Men denke evenwel niet, dat *alle* Voetianen hunne dorre behandeling getrouw bleven. Neen, door de aanraking met de tegenpartij verwierpen zij van lieverlede het oude element; in dit opzigt hebben zich vooral Leydecker en à Marck verdienstelijk gemaakt. Trouwens, die verbetering was noodig. Nietige vraagstukken werden behandeld. Men vroeg b. v. of Adams ligchaam na de schepping van Eva verminkt, dan of het verlies van eene ribbe terstond hersteld was geworden? of het beeld Gods, waarnaar de mensch was geschapen, het beeld was van de *drie* goddelijke personen, dan wel van *één* hunner? waar het graf van Adam geweest is, enz. (1) Ook maakte men gaarne gebruik van allerlei belagchelijke en zelfs onkiesche vergelijkingen ter opheldering. (2) Overigens was de vroegere scholastieke methode van Voetius aan de orde van den dag.

En hoe was het thans met de zedeleer gesteld? Wij zagen reeds, dat Voetius zelfs niet aarzelde de zedeleer te onderwijzen, daar hij zijne „oefeningen der godzaligheid” uitgaf, geheel ingerigt voor zijne kweekelingen, en dus in het latijn geschreven, zoodat de gemeente er weinig of geen nut van kon trekken. Ook in dit werk vindt men vele spitsvondigheden en het is niet vrij te pleiten van eenige mystiek.

Voor die gebreken heeft zich inzonderheid gewacht Wittewrongel, predikant te Amsterdam, die in de moedertaal zijn „christelijke huishouding” in 't licht gaf in 1655, en Brakel in zijne

(1) Men zie meer dergelijke vraagstukken in Ypey, *Gesch. d. 18e eeuw*, Dl. VIII, blz. 116 vv.

(2) Zie daarover Ypey en Dermout, *Gesch. d. Herv. kerk*, Dl. II aant. 567 en Dl. III aant. 23.

„trappen des geestelijken levens” in 1670, ofschoon men ook hier bedorven mystiek aantrof, waaraan de Labadie de meeste schuld had. Dit was den Coccejanen een aanstoot, en behalve dat hadden zij te veelop met hunne verbondsmethode en allegorisch-profetische godgeleerdheid, dan dat zij nog hun’ tijd wilden wijden aan de zedeleer, voornamelijk als pligtsleer beschouwd. Zij lieten haar aan haar lot over, hetgeen ons nog al verwonderen moet van mannen, die den bijbel als hun vademecum beschouwden. De ascetiek of beoefeningsleer, welke de middelen aanwijst om hetgeen de zedeleer ons geeft, in beoefening te brengen, vond meer genade in de oogen der geleerden, zóó zelfs, dat sommige Coccejanen die hemelhoog verhieven, en de zedeleer zelve verwaarloosden; enkelen onder hen evenwel waren voorstanders der zedeleer en tegenstanders der ascetiek.

De Voetianen waren grootendeels ijverige beoefenaars der ascetiek, maar deelden met de tegenpartij in de verwaarloozing der eigenlijke zedeleer. (1) De *ernstige* Coccejanen bemerkten de teekenen der tijden, die van achteruitgang in het zedelijk-godsdienschtig leven getuigden, herstelden de zedeleer in hare onmiskenbare regten en roeiden met vaste hand tegen den stroom der vooroordeelen op.

Met de predikkunde was het allertreurigst gesteld. Men hield zich bezig met noodelooze verklaringen en het pronken met onvruchtbare geleerdheid; er was dus weinig tijd voor de ontwikkeling en toepassing der godsdienstige waarheden, en als dit laatste plaats vond, dan was ook hier weder de betoogtrant wijsgeerig en vooral polemisch. Bragt men nog zedeleer in de preek, dan bepaalde zich die tot kleinigheden, onverschillige dingen, b. v. het dragen van lang haar. (2) Het ontbrak de leerredenen aan eenvoudigheid, zelfs aan de noodige kieschheid en vooral aan bezieling. Voorbeelden werden bijna uitsluitend uit ongewijde schrijvers aangehaald. De taal was plat en onzuiver; men zondigde sterk tegen de regelen der spraakkunst,

(1) Dit heeft nog zeer lang geduurd, zoodat Ypey, *Geschied. der 18e eeuw*, VIIIe dl. blz. 341 meldt: „Wil nog heden een Predikant bij het volk zich beroemen, dat hij van de zedeleer, en het prediken derzelve afkeerig is, hij kan zich van de algemeene toejuigching verzekerd houden.”

(2) Hierover heeft Borstrus gepreke naar aanleiding van I Cor. 11: 4, uitgegeven in 1696. Men zie verder de staaltjes dier bedorven preekmethode opgegeven door Ypey, *Geschied. der 18e eeuw*. Dl. VIII. blz. 523—31.

en bezigde een aantal Fransche, Latijnsche, Grieksche en Hebreuwsche woorden; de kerkvaders werden in het oorspronkelijke aangehaald, en de hoorders — begrepen er weinig of niets van.

De Voetianen legden zich toe op stichting, dat was bij hen *vergeestelijking*. (1) In hunne toepassingen maakten zij eene drievoudige onderscheiding hunner hoorders. Eerst kregen de andersdenkenden de *volle laag*, waarbij doorgaans *scheldnamen* niet ontbraken; dan werd het gros der gemeente, die door hen als onbekeerden werden beschouwd op *ruwe wijze* toegesproken, en eindelijk het kleinste aantal der godvruchtigen met een lang en hartelijk woord verblijd.

De Coccejanen hielden zich van het begin tot het einde met verklaring bezig en spraken zelfs over den *grondtext* met vermelding van allerhande taalkundige opmerkingen over het Hebreuwsch en Grieksch. Ontzaggelijk veel bijbelplaatsen werden aangehaald, waarin het tekstwoord voorkwam. Dat er vooral van allegorie werk werd gemaakt, behoeft ter naauwernood vermelding; dit besloeg

(1) Wil men daarvan een bewijs, men leze W. BRAKEL over Ef. 2: 4, 5, als hij de woorden „dood door de misdaden” op de onwedergeboorenen overbrengt, aangehaald door Ypey t. a. p. blz. 375 vv. Eenige zinsneden wil ik toch vermelden: „Een dood ligchaam is koud en stijf, raakt men daaraan, zoo grillt men daarvan, en so is het ook met een onwedergebooren, koud is hij in zijn gebod, in 't gehoor van Gods woord, in 't gebruik der Sacramenten, omdat hij geen Geest heeft. — Een doode is ongevoelig in zijn reuk, zo ook hij, niet navolgende de voetstappen van de bruid, en zo is 't woord hem een reuke des doods ten doode — zij zijn ongevoelig in hun smaak voor 't geestelijke. Is er ook smaak, vraagt Job, in het witte des dooijers van een ey? Mijne ziel weigert uwe ooren aan te roeren, die zijn mij als laffe spijs: zo is het ook met de godloozen omtrent het goede, want smaak hebben se tot de zonde, zo zeggende, de gestolen wateren zijn zoete, en het verborgen brood is lieflijk Spr. 9: 16. Zoo zijnze ook ongevoelig in hun gevoel: zij tasten Jezus niet aan, om in Hem te gelooven; in plaats dat ze den zoom van zijn *kleet* maar zouden aanraaken; en zo in Hem gelooven, zouden zij Hem liever verdringen met de schaare Luk. 8. — Een dood ligchaam is zwaar en wigtig: en zo is het ook met de onwedergebooren; zij zijn zich zelven te zwaar; zij gaan zuizobollen. Jes. 24 staat, dat de gansche aarde zal vallen, als een dronken man; maar dat de aarde haaren mond niet opene, en hun met Korah, Dathan en Abiram leevendig inslokken Num. 16, dat is wonder. — Een dood ligchaam is vol stank, zo ook onwedergebooren voor God; hij stinkt in Gods neusgaten, God zegt daar van, Ik mag uwe verbodsdagen niet rieken. Jes. wie een osse slagt, slaat een man, wie een lam offert, breekt een hond den hals. . . . enz. enz. Genoeg reeds, meer dan genoeg.“

dan ook het grootst gedeelte der leerrede. Tot eene *doorgaande* toepassing kwam het nooit; met enkele leeringen moesten de hoorders zich tevreden stellen; die toepassingen waren zeer kort; sommigen lieten die maar geheel achterwege. En toch ging men zeer voldaan naar huis; hoe geleerder en onbegrijpelijker, hoe stichtelijker!!! (1)

Eindelijk werd er een besluit der synode van Harlingen in 1729 uitgevaardigd, om den predikanten te vermanen meer acht te geven op de behoeften der ongeleerden dan der geleerden, in de kerken niet zoo te onderwijzen als in de scholen geschiedde; om zich te onthouden van subtiele argumentatiën, geen vreemde talen te gebruiken, en slechts spaarzaam zich te bedienen van de aanhalingen der ongewijde schrijvers; men moest stichten en geen vertooning maken. Tot uitvaardiging van dit besluit had waarschijnlijk aanleiding gegeven de reeds veranderde preekmethode der ernstige Coccejanen onder aanvoering van van Giffen. Hun verklaring was veel eenvoudiger, niet opgesierd met Hebreeuwsch en Grieksch; hun stijl was niet doorvlochten met Fransch en Latijn, zij spraken Hollandsch. Voorts waren hunne leerredenen meer verstaanbaar voor de groote menigte; zij matigden hunne allegorische uitlegging en waren vooral in hunne toepassingen ernstig, hartroerend, opwekkend, bemoedigend, daar zij afzonderlijke toespraken tot onbekeerden, boetvaardigen, bekommerden, kleingelooovigen, enz. bevatten.

Zoodanig nu was de verhouding tusschen Staat en Kerk en de toestand der godgeleerdheid in den tijd toen de man, dien wij ter beschouwing hebben gekozen, de eerste schreden zette op zijne theologische loopbaan. Thans willen wij Vitringa zelven beschou-

(1) Zie de staaltjes door Ypey aangehaald t. a. p. blz. 582 vv. De predikant VAN RIE, sprekende over de woorden „mijn volk zal met mijn goed versadigd worden” Jer. 31: 14 zegt letterlijk: „Volk, zegt Cicero (bij Augustinus, Stad Gods: Boek II Kap. 21) te zijn, niet allerlei vergadering van meenigte, maar sodaanig eene vergadering, dewelke door een eenpaarig en gelijk recht, mitsgaders door gelijke gemenschap van nuttigheid, vereenigd is. In onsen tekst vindt men in 't hebreeuwsch 't woord „*gnam*, of 'am אָנָם. Doch of dat afstamt van het woord *gnamam* of 'amam אָנָמָא, 't welk driemaal in de H. S. gevonden wordt, enz.” En nu geeft hij eene geleerde uitweiding over de afleiding van dat *hebreeuwsche* woord, zoodat men eerder zou meenen in een akademische gehoorzaal dan in Gods heiligdom te zijn.

wen. Daartoe ga eerst eene *korte levensschets* en de vermelding zijner werken vooraf, terwijl wij gelegenheid zullen vinden over eenigen daarvan meer in bijzonderheden te treden. Vervolgens willen wij den invloed nagaan, dien hij op de beoefening van de voornaamste vakken der godgeleerde wetenschap gehad heeft, om met eene beschouwing van zijn karakter te besluiten.

I.

LEVENSSCHETS (1).

Campegius Vitringa was de zoon van Horatius Vitringa en Albertina de Haen. Zijn vader bekleedde den in dien tijd aanzienlijken post van „eersten deurwaarder van den kamere in den rade van Vriesland.” Na daarin 9 jaren te zijn werkzaam geweest, klom hij op tot „Substitut Graphier of secretaris 's Hof's van Vriesland,” en vroeg 4 jaren later zijn ontslag. Voorts was hij schepen der stad Leeuwarden, rentmeester der geestelijke goederen en huisarmen en hoofddiaken. Dat hij een bekwaam en werkzaam man is geweest, zeer ervaren in de geschiedenis van Friesland, blijkt uit zijn werk: „Annotationen van eenige aanmerkingswaardige dingen, zoo in als buiten de provincie van Friesland in den tijd van 20 jaren voorgevallen van 1657—1676,” dat later met maandelijksche annotatien vermeerderd is. Hij was een man van uitstekende vroomheid. Ook zijne gade moet eene vrome, verstandige en beschaafde vrouw zijn geweest, want Hemsterhuis noemt haar in zijne lijkrede op haren kleinzoon C. Vitringa rari exempli femina (eene vrouw zoo als men zelden vindt.)

Vier zonen en ééne dochter zijn uit dat huwelijk geboren, Wiger, Kempe (onze Campegius), Martinus, Horatius en Anneke.

Kort na de geboorte van deze dochter, den 13 December 1666, overleed de moeder, haren echtgenoot, na een allergelukkigste verbindtenis van 10 jaren, met deze vijf jonge kinderen in zeer treurige omstandigheden achterlatende.

De zorg voor een talrijk huisgezin, die hem bij zijne menig-

(1) Deze bijzonderheden zijn grootendeels geput uit het *Gedenkschrift over het geslacht Vitringa*, van Mr. C. L. Vitringa; *Vriemoet Athenae Frisiacae* art. Vitringa; het *Programma Westenbergial* en de *lijkrede* van Alb. Schultens, op hem gehouden.

vuldige beroepsbezigheden moeilijk viel, noopte hem een jaar daarna (16 Febr. 1668) tot het aangaan van een tweede huwelijk met Idske Ravens of Raewens, eene weduwe, die zeer spoedig hem (25 Dec. 1669) ontviel, nadat zij 13 dagen te voren eene dochter, Franske genaamd, ter wereld had gebragt.

De toestand van den braven vader was nog treuriger dan vroeger. Hij besloot nu den tijd, die hem voor zijne ambtsbezigheden zou overblijven, aan de opvoeding en verzorging zijner kinderen toe te wijden. Voortreffelijk heeft hij zich van dezen plicht gekweten: zijne vier zonen hebben door naarstigheit, kunde en beschaving een' nuttigen stand in de maatschappij bekleed, en een hunner is zelfs door uitstekende geleerdheid de roem van zijn vaderland en het sieraad van zijn geslacht geworden. Deze was onze Campegius. Hij aanschouwde den 16 Maart 1659 het levenslicht. Reeds toen hij met zijne broeders te huis door zijnen vader in de eerste beginselen van kunsten en wetenschappen onderwezen werd, en de eerste zaden van deugd en godsvrucht in zijn hart opnam, openbaarde hij niet alleen eene diepte van gemoed, eene scherpte van vernuft, eene zucht naar hooger kennis dan een kind van zijne jaren bevatten kon, maar ook (het is Schultens' getuigenis) „blonk in hem de goddelijke genade bijzonder uit, die den jongen, als eenen anderen Samuel, van zijn bakermat af zich als 't ware toeëigende, en zoo zeer door Hare magt en liefde hem aan zich verbond, dat hij bij al zijn doen en laten het oog tot God ophief, Gods hulp op gebogen knieën inriep, Gods wegen met hem zorgvuldig naging, en er zich met goeden uitslag op toelagde zijne ondeugden in hare geboorte te verstikken en uit te roeijen.”

Daarop betrad hij zijne letterkundige loopbaan op de school te Leeuwarden, waar hij ook onderwijs in de godsdienst genoot. Zoowel in het een als in het ander openbaarde hij aanhoudende vlijt, gelukkige gaven des verstands. Hij was wegens zijne voordeelingen en niet minder om zijne braafheid en ingetogenheid bij zijne leermeesters geliefd, zoodat hij al zijne medeleerlingen overtrof. In de oude talen oefende hij zich zóó zeer onder de leiding van den rector Romberg, dat hij het N. en O. T. spoedig zonder hulp kon vertalen. Vier- en meermalen las hij het N. T., om den tekst zich goed eigen te maken. Drie jaren bleef hij dáár en verliet de

school, na het houden eener oratie: „*de patientia Christiana*,” (over de christelijke lijdzaamheid.)

In dien tusschentijd was hij in kennis gekomen met den geleerden predikant Witsius, die den uitstokenden leerling teeder lief had, en hem niet weinig in het bereiken zijner bestemming behulpzaam was, daar hij niet aarzelde de Cyropaedia van Xenophon met hem afzonderlijk te behandelen, welken schrijver Vitringa in het latijn overzette en aan diens geleerd onderzoek onderwierp.

Reeds op 16jarigen leeftijd werd hij den 7^{en} Mei op de rol der studenten aan de Franeker hoogeschool ingeschreven, terwijl Witsius in hetzelfde jaar 1675 den academischen leerstoel beklom.

Aldaar genoot hij het onderwijs in het Hebreeuwsch van Terentius, in het Grieksch van Blancard, in de geschiedenis en oudheden van Busch. Maar niet in allen deele werd hij door hunne lessen bevruchtigd, daar de beide eersten hun onderwijs inrigtten naar de bevassing van hen, die met een middelmatig verstand bedeed waren, terwijl Busch door het podagra dikwijls verhinderd werd zijne lessen te geven. Daarom moest hij vooral tot zelfonderrigt de toevlugt nemen, putte voor de geschiedenis uit de chroniek van Carion, las vlijtig de meest voortreffelijke schrijvers, en begon reeds toen daaruit aantekeningen te maken en adversaria aan te leggen. Wubbena hoorde hij over de redeneer- en natuurkunde, onder wien hij in hetzelfde jaar een wijsgeerig proefschrift verdedigde *over het vuur*, en aan wien hij om zijne bijzondere scherpzinnigheid zóó welgevallig was, dat deze van hem getuigde, dat hij voor de wijsbegeerte als geboren was. In de wis- en natuurkunde genoot hij het onderwijs van Rau.

In de volgende twee jaren legde hij zich op de godgeleerdheid toe. De lessen van de hoogleeraren Arnoldi en à Marek volgde hij met veel vrucht, maar zij waren in zijne meening niet te vergelijken met die van zijn' geliefden en hooggeschatten Witsius, bij wien hij zich reeds te Leeuwarden op de catechisatie zoo gunstig had onderscheiden.

Ondertusschen had hij zich na den dood van Terentius met bijzonderen ijver toegelegd op de studie van het Rabbijnsch; daartoe had hij een' Jood tot leermeester, met wien hij de commentaren van Jarchi grootendeels doorliep, die hij vlug verstond.

In het derde jaar zijner studie schreef hij drie redevoeringen: *de origine monachatus*, over den oorsprong van het monnikenwezen. Met den meesten lof verdedigde hij die, zoo zelfs, dat Witsius niet aarzelde in 't openbaar te verklaren, dat hij zich eenmaal door Vitringa in het hoogleersambt gaarne opgevolgd zag.

Met deze en andere loffelijke getuigschriften voorzien, begaf hij zich naar Leiden. Dáár woonde hij gretig de lessen van Spanheim, Wittichius en Stephanus le Moyne bij, maar hij volgde hen niet slaafs. In Spanheim bewonderde hij zijnen onuitputtelijken woordenvloed, in Wittichius zijne groote voorzigtigheid, in le Moyne zijne juiste keuze. Partijzucht, welke er dagelijks toenam, schuwende, won hij aller genegenheid en achting.

Op het einde van dit jaar gaf hij drie dissertaties over den inhoud van den tweeden psalm in het licht, waarna hij tot doctor in de godgeleerdheid bevorderd werd en naar Friesland terugkeerde. Na zijne promotie verlangde hij ook Oxford te bezoeken, maar zijn vader hield liever den beminden zoon bij zich. De hoop, dat hij eenmaal de kathedra in het Oostersch beklimmen zou, begon reeds te schemeren. Van der Waeijen had die verwisseld met het professoraat in de godgeleerdheid, en den 17^{den} Julij 1680 werd zij vakant.

Intusschen werd hij als kandidaat tot de evangeliebediening toegelaten, en terwijl hij door zijne prediking en welsprekendheid aan allen beviel, werd hem plotseling, nadat eerst, maar te vergeefs, Crusius uit Zutphen was beroepen, door Curatoren der Francker hoogeschool de vakante leerstoel opgedragen, den 19^{en} Augustus 1680, welke betrekking hij den 11^{en} Januarij des volgenden jaars aanvaardde met het houden eener rede „*de officio prohi S. literarum interpretis*,” (over den pligt van een goeden uitlegger der H. S.) Beide, zijn onderwijs en zijne schriften, verstrekten tot sieraad van het ambt, dat hij bekleedde.

De Curatoren lieten niet na zulk een schitterend voorbeeld van bekwaamheid te beloonen: nadat toch in 1618 Arnoldi gestorven, Witsius naar Utrecht als hoogleeraar vertrokken was, en à Marek 2 jaar later in Groningen den leerstoel beklommen had, was van der Waeyen als hoogleeraar in de godgeleerdheid alleen achtergebleven. Maar naar een' plaatsvervanger behoefde men in den vreemde niet te zoeken, daar men dezen hier kon vinden. Op 23jarigen leeftijd (18 Julij 1682) werd hij in plaats van

Arnoldi professor in de theologie, hield zijne intreêrede over de liefde tot de waarheid (*de amore veritatis*), terwijl Rhenferd in zijne plaats als hoogleeraar in het Hebreuwsch werd aangesteld.

Vitringa gaf in deze betrekking nog grootere bewijzen zijner buitengewone geleerdheid; hij hield verscheidene disputeren over belangrijke onderwerpen, die hij later meerendeels in zijne boeken opnam. Dat duurde tot in 1702, toen hij door zijne doofheid zich van zoodanige oefeningen moest onthouden. Ook kwam hierbij, dat den 6^{en} Mei 1693 zijn ambtgenoot Perizonius naar Leijden werd beroepen. De Curatoren gaven nu een nieuw bewijs van onderscheiding, door hem ook 't hoogleeraarsambt in de kerkgeschiedenis op te dragen, welke hij in een' eenjarigen cursus gewoonlijk behandelde, en waardoor zijn tijd aanmerkelijk beperkt werd.

Door die dubbele betrekking drong zijne faam de geheele geleerde wereld door, waarom hem den 22^{en} Augs. 1698 het hoogleeraarsambt te Utrecht, tegen eene grootere jaarlijksche toelage, werd aangeboden, dewijl Witsius van daar naar Leyden vertrokken was. Burman (1) berigt daaromtrent het volgende: „Door onze Curatoren was de vacante kathedra aan den beroemden C. Vitringa opgedragen, die niet slechts dit aangenomen, maar reeds zijne koffers gepakt en zich op reis begeven had. Maar dat geluk was onze hoogeschool niet beschoren: de nijd van sommige godgeleerden vervolgde ook dien braven man, den beroemdsten theoloog van zijnen tijd. En waarom? Om geen andere reden, dan omdat hij in vele opzigten naar Coccejus' grondstellingen de H. S. verklaarde, Zij wisten den koning Willem III te bewegen de beroeping voor nietig te verklaren, en nu drong deze ons een' zekeren Pontanus op, die geen andere verdienste had, dan dat hij gehuwd was met Maria Roozeboom, dochter van Hubertus Roozeboom, den voorzitter van de Staten van Holland en Zeeland, die bij den koning zeer gezien was.”

Na den dood van Willem III, den 19^{en} Maart 1702, werden

(1) Trajectum eruditum p. 271 vv.; terwijl Mr. Vitringa in zijn Gedenkschrift er bijvoegt: „het waren predikanten, volgelingen van Voetius (die toen veel bij Willem III vermogten, omdat hij diens aanhang noodig had tot bevordering zijner staatkundige inzigten) welke Vitringa bij hem in verdenking zochten te brengen.”

twee burgers, Velthuizen en Gercama, afgevaardigd om den leerstoel op voordceliger en verecrender voorwaarden hem aan te bieden, hetwelk door hem grootmoedig van de hand werd geslagen, nadat de Curatoren hem overreed hadden te blijven. Dit besluit werd door dezen met zooveel genoeg vernomen, dat zij hem een hoogere jaarwocdde toekenden dan ooit eenig hoogleeraar vóór hem, behalve Ulricus Huberus, genoten had, welke nu tot f 2000 werd opgevoerd.

En toch gaf men te Utrecht den moed niet op; want in de maand September verzocht Groevius, een groot letterkundige, den heer Leeuwen, predikant te Amsterdam, Vitringa's oom, om met vereende pogingen te bewerken, alle moeilijkheden voor den aldaar zoozeer verlangden hoogleeraar nit den weg te ruimen, en bovendien hem een buitengewone som van f 8000 toe te kennen, welke men zich verbond te betalen.

Maar bij Vitringa hield zielegroothcid en ghechtheid aan de plaats en het gewest zijner woning de overhand, want hij bedankte *wederom* voor het zoo uitlokkend aanbod. Aldus bleef hij tot aan zijnen dood toe aan de Francker akademie verbonden; hij bleef de steun, de room en het sicraad dezer hoogeschool, die door hem tot een' hoogen trap van luister werd opgevoerd. Geen godgeleerde kon op schitterender lof bogen of op een grooteren toevloed van hoorders zich beroemen. Uit Hongarije, Polen, Frankrijk, Schotland, Duitschland kwam de bloem der jongelingschap te zamen, om van zijne lippen zijne belangrijke lessen voor verstand en hart te vernemen. Zijn vrij ruime collegiekamer was opgepropt, en kon soms de toevloeiende schaar niet bevatten. Gedurende 41 jaren bekleedde hij zijn ambt, was hij de ziel der hoogeschool, de eer zijns vaderlands, het licht der wetenschap. Van kindsbeen af aan droeg hij een zwak gestel met zich om, hetwelk bovendien door aanhoudende studie en zelfs door nachtelijken arbeid werd ondermijnd. In 1702 begon hij aan het graveel te lijden, waarvan hij gelukkig door de bekwame hulp van prof. Latañé in korten tijd werd genezen.

Bovendien was hij met *destillationes* (druppelingen in 't hoofd) aangehaald, welke kwaal zich eindelijk op de ooren vestigde, waardoor hij van zijn 20e jaar af tot aan zijnen dood toe, doof was. Hij behield echter zijne krachtige stem en wist die altijd

gelukkig te leiden, terwijl hij in gezelschap zich behendig van zijn' hoorn wist te bedienen.

Een ligte aanval van beroerte op het laatst zijns levens bedaarde wel spoedig, maar liet toch hare sporen achter, terwijl langzamerhand zijne doofheid toenam. Deze en meer andere kenteekenen kondigden de nabijzijnde slooping zijns aardsehen tabernakels aan, en terwijl allen dit met droefheid opmerkten, had hij een blij voor gevoel en voorzeide zijnen betrekkingen en vrienden dikwijls zijn naderend einde.

Op den dag, die voor allen zoo droevig werd, troostte hij nog zijne bedroefde schoondochter wegens den plotselingen dood harer grootmoeder; maar kreeg weder een' ligten aanval en sprak ernstig over zijn verscheiden, hoewel hij zich anders vrij wel gevoelde. Toen zich op dienzelfden dag, 31 Maart 's namiddags ten 5½ ure een aanval herhaalde, vergezeld van eene verlamming in de beenen, bleef zijn geest toch even helder en hij zelf onder alles gelaten. Na een kwartier overviel hem een vreeselijke beroerte, waardoor hij nu zijne spraak en alle bewustzijn verloor. Prof. Muijs werd ontboden, en besteedde al zijn medische kennis voor zijn behoud.... maar te vergeefs; menschelijke hulp schoot te kort, medicijnen konden niet baten. Hevige zenuwschokkingen hadden er plaats, de koorts verhief zich, zijne krachten verminderden door een' hernieuwden aanval, en 's avonds omstreeks half elf uur, blies hij den adem uit, terwijl zijne bedroefde vrouw, zijn broeder en zijne dochter, die op dien dag juist waren aangekomen, bitterlijk weenden. Zijn zoon Campegius was voor eenige dagen naar Holland vertrokken, en helaas! niet bij het sterven zijns vaders tegenwoordig.

's Maandags den 13^{en} April ten één ure hield ALBERTUS SCHULTENS zijne schoone en kernachtige lijkrede. Vitringa had den leeftijd van 63 jaar en eenige dagen bereikt.

De beroemde godgeleerde HASAEUS heeft zijnen dood in de volgende dichtregelen bezongen:

Siccine Campegius vixit Vitringa bonorum

Delicium, docti faxque caputque chori!

Non hic Frisiacae vobis est privus Athenac,

Inclyta qui quassat moenia vestra dolor,

Qua pretium est studiis, qua sunt pietatis amores,

Publicus in vasto personat orbe dolor.
 Clades immensa et foret, irreparabile damnum,
 Postera quod nulla sarciat arte dies,
 Ni, dum Campegius mundum Vitringa relinquit,
 Vitringam seirem vivere Campegium.

Waarvan de zin deze is:

Zoo is dan de brave Campegius Vitringa gestorven, die het licht der godgeleerde wereld was. Maar die ramp, welke Frieslands beroemde hoogeschool heeft getroffen, doet niet alleen ons treuren; overal, waar de wetenschap op prijs gesteld, en de godsdienst in eere gehouden wordt, daar weêrklinkt over de gansche aarde de treurmare. De ramp zou groot en het verlies onherstelbaar zijn, ja de toekomst zou die niet lenigen kunnen, indien wij niet wisten, dat, terwijl de eene Campegius de wereld heeft verlaten, er nog een tweede Campegius leefde (dit slaat op zijn zoon en naamgenoot).

Zijne beeldtenis is door Akkema geteekend en door Tanjé in koper gebragt. Men ziet hem voorgesteld *en profil* met toga en bef.

Vitringa was in 1681 in het huwelijk getreden met Wilhelmina van Hell, eene predikantsdochter uit Haarlem, met wie hij gedurende 40 jaren vereenigd was. Uit dien echt zijn vijf kinderen voortgekomen:

1. SIMON, die door zijne losbandige levenswijze zijnen ouders veel verdriet veroorzaakte, maar vol berouw in het vaderhuis wederkeerde;

2. HORATIUS, die, 2 jaar oud zijnde, overleed;

3. HORATIUS, die, hoewel medicus, zeer ervaren was in de letteren, vooral in het Grieksch;

4. CAMPEGIUS, een jongeling van uitstekende verwachting, die op 23jarigen leeftijd de Hautecour, als hoogleeraar in de godgeleerdheid te Franeker, opvolgde, en dus zes jaren lang de ambtgenoot zijns vaders was. Nog beroemder dan deze had hij kunnen worden, indien hij niet een jaar later, in de vaag zijns levens, bijna 30 jaar oud zijnde, was weggerukt. Zijne weduwe huwde later met den alombekenden H. Venema;

5. JOANNA MARGARETHA, die met Willem Kuits, koopman te Haarlem, in het huwelijk trad.

Hoewel in menige lijkrede de lof des ontslapenen op uitbundige

wijze wordt uitgemeten, en de spreuk: „de mortuis nil nisi bene” onwillekeurig veranderd in: „de mortuis nil nisi optime,” zoo getuigt Schultens niet te veel, als hij met diepen weemoed zegt: „In den tempel der eeuwigheid is hij opgenomen; zijne asch, met kostelijken zalf en wicrook doordrongen, is in eene heerlijker plaats op den altaar van den Zoon der Gerechtigheid nedergelegd, om door Hem, wiens eigendom hij van kindsbeen af aan geweest was, in wiens heiligdom hij als een uitstekend leeraar optrad, aan wiens dienst hij zich in zijn leven had toegewijd, wiens ghecimenissen hij op verwonderlijke wijze heeft aan 't licht gebragt, wiens naam hij heeft groot gemaakt, met onsterfelijke eer en heerlijkheid te worden gekroond.”

II.

ZIJNE SCHRIFTEN. (1)

Deze zijn naar tijdsorde de volgende :

I. *Observationes Sacrae* (Gewijde opmerkingen), 6 boeken in 4°., waarvan het eerste deel te Franeker in 1683 verscheen. Het tweede in 1689, waarbij eene herziene uitgave van het eerste gevoegd is. Het derde — waarbij hij zijne rectorale rede voegde: *De impedimentis propagandi hoc tempore Christianismi* (Over de verhinderingen om te dezen tijde het Christendom uit te breiden), maar waarvan de uitgave niet herhaald is — aldaar 1691. Het vierde met de vorige drie deelen in 1700 en 1712, in welk jaar tevens die 4 deelen verbeterd en vermeerderd, met randteekeningen voorzien, in 't licht verschenen. Het vijfde en zesde in 1707 en nog eens in 1717, welke laatste editie, in twee banden, de beste is. Want die van 1727, te Amsterdam uitgegeven, met het portret van den schrijver voorzien, waarbij een zevende deel gevoegd is, misschien om meer koopers te vinden, en waarin opgenomen zijn *Hypotyposis Historiae et Chronologiae sacrae, Typus doctrinae Propheticae et Animadversiones ad methodum homileticam* (De grondschets der gewijde geschiedenis en tijdrekenkunde; de schets der profetische godgeleerdheid en de opmerkingen omtrent de predikkunde) te voren afzonderlijk uitgegeven, maar die niets gemeens hebben met zijne *Gewijde opmerkingen*, — die editie nu is niet met de laatstgenoemde, te Franeker uitgegeven, te vergelijken. Ditzelfde geldt ook van de Duitsche uitgave te Jena, in 1723 verschenen, waarbij nog *Geographia sacra* (De gewijde aardrijkskunde), uit een zeker slecht handschrift afkomstig,

(1) Het volgende is uit het werk van VRIEMOET en SCHULTENS lijkrede overgenomen.

gevoegd is, 't welk niemand gelooven zal, dat zóó uit Vitringa's pen kon zijn gevlooid.

II. *Archisynagogus, Observationibus novis illustratus, quibus veteris Synagogae constitutio tota traditur* (De overste der synagoge verklaard, aan wien de geheele inrigting der oude Synagoge werd toevertrouwd). Franckor, 1685, in 4°. Dit boek heeft, blijkens de opdracht, zijn' oorsprong te danken aan den twist tusschen Spanheim en van der Waaijen (de politia ecclesiarum). Schultens zegt: „De behandeling van dit duistere onderwerp (1) is juist om zijne duisterheid door billijke beoordeelaars niet streng gegispt. Het was van de hand eens jongelings, van wien men nog niet die degelijke, duidelijke behandeling verwachten kon, welke eerst door latere en aanhoudende studie moet worden verkregen. Zoo er vlekken aan dit werk kleven, dan worden ze door den schat der geleerdheid, dien het bevat, uitgewischt. Omdat hij velen had overschaduwd, waren er, die of in 't openbaar of in 't geheim zich verheugden, dat er iets uit zijne handen was voortgekomen, dat in eenig opzigt kon worden berispt. Maar hij stond zóó tegenover zijne aanvallers, dat, na eene kleine wond te hebben bekomen, juist dit voor 't vervolg heilzaam werkte, om tegen verdere aanvallen gewapend te zijn; en terwijl die strijd met afwisselend geluk is gestreden, zoo heeft hij niet op de bittere aanvallen zijner tegenstanders met gelijke bitterheid geantwoord, maar, gedachtig aan den naam van Christen, en aan het ambt hem opgedragen, zich voor beleedigingen onkwetsbaar gerekend, en door zijne standvastigheid en waardigheid hen als ontwapend, dewijl hij wist, dat er niets aangenamer is voor een' gezworen vijand, dan bloed te zien en te verbitteren. Met wijsheid heeft zich dus Vitringa aan den neteligen strijd *De decem otiosis* (Over de tien ambteloozen) onttrokken.”

III. *Aanleiding tot het recht verstant van den Tempel van Ezechiël*, Franeker, 1687, II deelen in 8°., in welk werk hij aantoonde, dat deze tempel, in een visioen aanschouwd, naar den tempel van Salomo was gemaakt, door de Joden als de derde tempel beschouwd werd en door de Christenen in geestelijken zin

(1) Hij heeft hier eigenlijk meer op het oog den strijd over de *tien ambtelooze mannen* in de synagoge, waarover straks.

moest worden verklaard; daarbij toonde hij aan, dat niets hem verhinderde te stellen, dat het eerste gedachte van het gezigt overeenkwam met den tempel van Zerubbabel en Herodes. Hij voelde zich verplicht van Coccejus' gevoelen in dezen af te wijken, weshalve diens zoon J. H. Coccejus hem aanviel in een geschrift, getiteld: *Nader Onderzoek tot het recht verstant van den tempel van Ezechiël*, Amsterdam, 1692, in 4°. Daarop verdedigde zich Vitringa weder in: *'t Recht Verstant van den Tempel Ezechiëls verdedigt en bevestigd*. Franeker, 1695, in 8°.

IV. *De decem viris otiosis ad sacra necessaria veteris synagogae curanda deputatis* (Over de tien ambtelooze mannen, die afgevaardigd werden om voor het noodzakelijke in de oude Synagoge zorg te dragen), één deel, Franeker, 1687, in 4°. Daarin stelde hij zich tegenover twee dissertaties van prof. Rhenferd over diezelfde *tienmannen*, uitgegeven aldaar 1686, in 4°, welke deze opgesteld had, omdat Vitringa in zijn *Archisynagogus*, op het voetspoor van Lightfoot, minder juist hen beschreven had. Hij antwoordde op het geschrift van Rhenferd: *Specimen animadversionum* (Opmerkingen), ten jare 1688 uitgegeven, in zijn *voorbij* op de beide eerste boeken zijner *Observationes*. Eindelijk stelde hij over de zaak een nieuw onderzoek in, en ontkende of verdedigde, voor zoo veel dit kon geschieden, zijn gevoelen, hetwelk hij later invlocht in zijn boek: *De Synagoga vetere* (1) (Over de oude Synagoge).

(1) Ter verduidelijking van de zaak wil ik hier een uittreksel uit dat werk geven (lib. II, cap. VI—VIII). Eerst behandelt hij het gevoelen van Lightfoot, dat „n.l. onder die *tienmannen* בְּטָלְיָיִם de werkzaamheden in de Synagoge verdeeld waren. Volgens hem waren zij geen personen, die niets verrichtten (geen viri otiosi), maar geletterden, die zich zeer op de studie der wet toeleegden, en hij gist, dat er drie oversten der synagoge (ἀρχισυναγωγοί) waren, doorgaans het driemanschap genoemd, één dienaar der synagoge onder den naam van שְׂרָיָה אֶבְרָהָם engel der gemeente of חֵן חַיִּים ἐπίσκοπος opziener, drie diakens voor de armen; de achtste was een uitlegger der wet; de namen des 9en en 10en worden niet genoemd, maar hij vooronderstelt, dat zij opzieners der school waren.“ — Maar SAL. JARCHI verstaat onder hen „tien Israeliten, die voor geld gehuurd werden, om van 's morgens vroeg tot 's avonds laat hun tijd door te brengen in de synagoge, opdat, zoo er menschen daarheen wilden gaan om te bidden, dezen toch altijd ten getale van 10 konden gevonden worden, zonder welk aantal aanwezigen er geen gebed mogt worden opgezonden.“ Zoo ook BUXTORF in lexicon a. v. בְּטָלְיָיִם. Doch LUD. CAPELLE in zijn *Observ.* N. T. p. 21 op Mt. 18: 5 teekent aan: „die tienmannen, welke Maimonides

V. *Aphorismi, quibus fundamenta S. Theologiae comprehenduntur.* (Korte stellingen, waarin de grondstellingen der godgeleerdheid zijn vervat). Franeker 1688, in 8°. De tweede uitgave, met eene kleine verandering in den titel, en met eenige bijbelplaatsen vermeerderd, geschiedde ald. 1690: de derde, wederom vermeerderd, ald. 1693. Bij die uitgave is eene hoogst ernstige voorrede gevoegd, die, met weglating van de beide vroegere voorreden, naderhand, ook in de hollandsche vertaling, dezelfde is gebleven. Bij de vierde in 1702 voegde hij de *Hypotyposis Theologiae Elencticae* (Schets der weêrleggende godgeleerdheid). Zóó ook in de vijfde, uitgekomen ald. in 1714, en wel onder den titel: *Doctrina Christianae religionis per Aphorismos summam descripta, in usum scholarum domesticarum* (De leer der Christelijke godsdienst, in

zegt de synagoge te vertegenwoordigen, schijnen ons toe te verkondigen, dat iedere synagoge tien mannen had, naar wier gevoelen over zaken, de synagoge betreffende, gehandeld werd. Die raad handelde niet over burgerlijke en strafzaken: want, die in de eersten regt spraken vormden een driemanschap, en over de strafzaken waren er 23 gesteld, zoo als Maimonides verzekert. Derhalve blijft er niets anders over, dan aan te nemen, dat die tienmannen den kerkeijken senaat uitmaakten. — In Cap. VII beveelt hij het gevoelen van Lightfoot en Cappelle aan, want

1. Benjamin Tudelensis heeft onder die tien mannen verstaan tien geletterden, die zich onledig hielden met onderwijs en regtspraak;

2. niet alleen in 't hebreeuwsch, maar ook in andere talen worden *gestudeerde* personen *otiosi* genoemd;

3. de omschrijving dier tienmannen, te weten עֲרֻקִים בְּצַרְבֵי צֶבֶר (de verzorgers der noodzakelijke (belangen) der gemeente), komt juist overeen met Lightfoots verklaring, § 35—42.

Dit zij genoeg van Lightfoot, minder om zijn gevoelen aan anderen op te dringen, dan wel om hem van ongerijmdheid vrij te pleiten; want, zoo als ik vroeger erkende, er is hierin veel duisters, en daar blijf ik bij. Wil iemand Jarchi's meening volgen, hij volge haar, mits het mij maar geoorloofd zij, in duistere en gewigtige zaken van 't algemeen gevoelen soms af te wijken, en door gissingen de waarschijnlijkheid op te sporen. — In Cap. VIII meldt hij dat hij het niet eens is met Lightfoot in de bovengemelde ambtsverdeeling, die hij ieder toekent, en eindigt aldus: «Het is zeker, dat de Talmud van tien letterkundigen gewaagt, die in sommige godsdienstige vraagstukken werden geraadpleegd. Zullen wij ons nu verwonderen, dat de ouden, bij de oprichting eener synagoge in eene groote stad, die tien letterkundigen noodig achtten? Ook schijnt het zoo zonderling niet, dat de opzieners, lezers, vertolkers en dienaar in groote synagogen tot het getal van tien werden opgevoerd, ofschoon het moeijelijk is het een en ander met juistheid te bepalen. Echter sta ik dat gevoelen niet onbesuisd voor, ik ontken alleen, dat het paradox en ongerijmd zou zijn.»

korte stellingen beschreven, ten gebruike bij de akademische lessen), ook op vele plaatsen verbeterd, hoewel hij het niet meldt. Dit werk is vier malen in het nederduitsch verschenen, het eerst te Delft 1696 in 8°., met eene kleine voorrede van den schrijver. Later aldaar in 1708 en 1717, ook te Rotterdam in 1735 of 1736. De voorrede is van de hand van een' ongenoemden predikant uit eene der hollandsche steden, en onder toezigt van Vitringa in het licht gegeven, die het werk hier en daar met eenige bijvoegselen heeft vermeerderd, welke in de latijnsche uitgave niet gevonden worden. (1) De laatste latijnsche uitgave is ons bezorgd door M. Vitringa, zijn' neef, van 1761—1789, IX deelen in 4°., voorzien met hoogst belangrijke aanteekeningen en eene opgave van godgeleerde werken, levensberigten, periodieke geschriften, brochures. Geene kosten heeft hij ter verkrijging dier werken gespaard, en is in het aanhalen daarvan onpartijdig geweest. Voor hem, die deze tijden goed wil leeren kennen, is dit werk eene *onmisbare* hulpbron. (2) De *analysis* of inhoudsopgave, door Schelting er bijgevoegd, daalt te zeer in kleinigheden af, om met vrucht te kunnen worden gebruikt. Later komen wij op dit hoofdwerk terug.

VI. *Dissertationes de generatione Filii ex Patre, et morte fideium temporalis* (over de generatie des Zoons uit den Vader, en den tijdelijken dood der geloovigen). Daarover twistte hij met Roëll. De strijd ontstond, nadat Vitringa *vijs stellingen* had geschreven, *waarvan men* (zóó zeide hij) *niet zonder ergernis in de Gereformeerde kerk mogt afwijken*, gevoegd bij een dissertatie van het jaar 1689. Daartegen trad Roëll met zijne stellingen op, waarna Vitringa's *disputatio, theologica, in qua theses de generatione Filii etc. nuper vulgatae examinantur* volgde (theologisch geschrift, waarin de stellingen omtrent de generatie des Zoons enz., onlangs verkondigd, worden onderzocht), in 't openbaar ten zelfden jare verdedigd. Toen Roëll weder hierop schreef *dissertationem, qua suas theses plenius explicat et contra cl. viri C. Vit. objectiones defendit* (zijne dissertatie, waarin hij zijne stellingen nadcr ontwikkelt en tegen de bedenkingen van prof. Vit. verdedigt), ver-

(1) Ypey, Syst. Godgeh., IIe deel, noemt er nog eene van 1730.

(2) Zie verder 's mans voorrede, den lof, hem door Ypey t. a. p. blz. 209—212 toegezwaaid, en de werken dáár aangehaald.

scheen er van den kant van Vitringa weder: *Epilogus disputationis non ita pridem a se habitae de Gen. Fili.* Francker 1689, in 4°. (Het slot van de twist, die eerst niet op zoodanige wijze door hem omtrent de generatie des Zoons was gevoerd), waartegen Roëll weder met eene tweede dissertatie opkwam. Nadat eindelijk Roëll in het Nederduitsch over die onderwerpen geschreven had, gaf Vitringa insgelijks in 't licht zijne: *Korte Verklaringe van het Gelove der Algemeene Kerke, aangaande de Geboorte des Soons, en de Tijdelijke Doodt der Geloovigen.* Francker 1691, in 4°. Maar daarover ter gelegener plaatse.

VII. *De Synagoga vetere* (Over de oude Synagoge), waarin volgens den titel wordt gehandeld over de namen, den bouw, den oorsprong, de oversten en de dienaars der oude synagogen, en vooral wordt aangetoond, dat hare inrigting en eeredienst ook in de Christelijke kerk is overgegaan, in III deelen. Francker 1696, in 4°. Het werk is ook in het Hoogduitsch vertaald. Wittenberg 1726, in 4°. „Veel van hetgeen nog in het duister was gehuld, is in dat werk openbaar geworden; de studie der Rabbijnsche schriften is daardoor bevorderd, schatten der wijsheid zijn door hem opgedolven, zoodat hij onder de Buxtorfen, Lightfoots eene eervolle plaats bekleedt,” zegt Schultens.

VIII. *Anacrisis Apocalypseos Joannis Apostoli* (Onderzoek over de Openbaring van den apostel Johannes). Francker 1705, in 4°., de 2^e vermeerderde uitgave te Amsterdam 1719, in 4°., de 3^e te Wittenberg 1721. Er bestaat ook eene Nederduitsche vertaling, te Amsterdam, in 1728 uitgekomen, in II deelen, in 4°. C. J. Bomble heeft eene inhoudsopgave en eene rangschikking van de voorzegde gebeurtenissen naar tijdsorde er bijgevoegd. Amsterdam 1721, in 4°. Op de Apocalypse komen wij nader terug.

IX. *Hypotyposis Historiae et Chronologiae sacrae a. M. C. usque ad finem saec. I* (Schets der gewijde geschiedenis en tijdrekenkunde van de schepping tot op het einde der 1^e eeuw). Doorgaans vindt men in die uitgave den *typus doctrinae profeticae*. Francker 1708, in 8°. De 2^e verbeterde uitgave verscheen te Leeuwarden 1716; de derde te Jena of Leipzig in 1722, in 8°.

X. *Commentarius in librum profeticarum Jesajae* (Commentaar op *Jesaja*), II deelen in fol., waarvan het eerste verscheen te Leeuwarden in 1714, door Saagmans, predikant te Francker, verbeterd

met de lijkrede van Schultens voorzien en uitgegeven, aldaar 1724. Het tweede deel gaf Vitringa uit in 1720, dat met het 1^e in 1724 werd herdrukt. Het gansche werk werd nog in 1721 te Herborn uitgegeven, en het eerste deel herdrukt voor dat nog het tweede verschenen was. Daarna is het herdrukt te Bazel in 1732, II dl. fol.; in het Nederduitsch kwam het te Leyden in 't licht in 1739, IV deelen, en in het Hoogduitsch met eene voorrede van Mosheim in 1739 te Halle, II deelen in fol. Ook over dat hoofdwerk zullen wij later handelen.

XI. *Verklaring van de Evangelische Parabolen*, met eenige Bijvoegselen en Aanteekeningen opgehelderd door Joh. d'Outrein, Amsterdam 1715, in 4°, en 1726, in 4°. Het werd in het Hoogduitsch vertaald en uitgegeven te Herborn in 1717, in 4°. Ook daarover later.

XII. *Typus theologiae practicae s. de vita spirituali ejusque affectionibus commentatio* (Schets van de practische godgeleerdheid of verhandeling over het geestelijk leven en zijne gesteldheid), Franeker 1716, Bremen en in 't Latijn en in 't Hoogduitsch 1717, in 8°. Eene Nederduitsche vertaling gaf d'Outrein onder den titel van: *Korte schets van de Christelijke zedenleere, ofte van het geestelijk leven ende desselfs eigenschappen*, Amsterdam 1717, in 8°. Ook in 't Fransch is dit werk overgezet, getiteld: *Essais de théologie pratique, ou traité de la vie spirituelle et de ses caractères, traduit du latin, par Mr. de Limiers*, à Amsterdam, 1719 en 1721, in 8°. Eindelijk nog eens in 't Latijn te Harlingen, 1741, in 8°.; (1) in die uitgave vindt men ook zijne redevoering *over de Synoden*. — Schultens zegt er van: „het is een boekje, dat in ieders harten en handen wonen mag, en hetgeen iets ongehoord is, zelfs in het *Pannonisch* is vertaald.”

XIII. *Animadversiones ad methodum homiliarum ecclesiasticarum rite instituendarum*, Franeker 1721, in 8°, en Jena 1722, in 8°. In 't Nederduitsch is het vertaald onder den titel van: *Aanmerkingen over de leerwijze om kerkelijke redevoeringen wel op te stellen*. Franeker 1724, in 8°. Hierin zijn ook opgenomen eenige zijner leerredenen over verscheidene teksten, en tevens eene verhandeling

(1) Mr. C. L. Vitringa zond mij evenwel nog eene andere latijnsche uitgave, te Groningen in 1752 uitgekomen.

over het *H. Nachtmaal des Heeren*, en over de *geestelijke blijdschap als een gevolg van de staat eens Christen mensch*. „Dit was de zwanenzang van den getrouwen dienaar van J. C. (zegt Schultens), die zich voor de akademie en de kerk heeft opgeofferd en weldra sterven zou. Het is zijn testament, waarin hij wijze raadgevingen aangaande de ware, degelijke, geestrijke wijze om het Woord Gods te verkondigen, met stervende hand in de harten zijner kweekelingen heeft gegrift, die de kudde des Heeren eenmaal tot de levende wateren zouden leiden.” — Over dit en het voorgaande werk zullen wij ter gelegerer plaatse afzonderlijk handelen.

Verder bestaan er van hem verscheidene redvoeringen, als: *twee intreededenen*, Franeker 1681 en 83, in fol., *twee rectorale: de impedimentis propagandi Christianismi* (over de hinderpalen voor de verspreiding des christendoms) en *de Synodis, earumque utilitate, necessitate et auctoritate* (over de synoden en haar nut, noodzakelijkheid en gezag). Franeker 1706, in 4°., ook in 't Nederduitsch vertaald te Harlingen 1742, in 4°. Bindelijk ook twee lijkredenen bij den dood van Ulricus Huberus in 1694 en van H. Ph. de Hautecour in 1716, in fol.

Behalve de opgenoemde werken bestaat ook nog zijne *dissertatio de mysterio aurei Arcae Operculi* (Verhandeling over de verborgenheid van het gouden verzoendeksel), naar Rom. III : 25, in 't openbaar verdedigd in 1692. Er is ook van hem eene voorrede *de Sensu S: Scripturae mystico* (over den verborgen zin der H. S. vóór Venema's commentaar op Luc. XVI) Amsterdam 1695, in 4°.

Na zijn' dood verschenen:

I. *Verklaring over den verborgen zin der Mirakelen van Jezus Christus*. Almede, *Allegorische uitbreiding over de Zes-daagsche Scheppinge en Verklaring van eenige profetische stoffen*, 2 Sam. XXIII : 1—7, Ps. 68, Ps. 8, 45, met eene voorrede van den heer H. Venema. Franeker 1725, in 4°.

II. *Commentarius ad Canticum Mosis*, Deut. XXXII (commentaar op het lied van Mozes), met opmerkingen van Venema. Harlingen 1734, in 4°.

III. *Commentarius ad prof. Zachariae* (commentaar op Zacharia) Hoofdstuk I, II : 1—7 en IV : 1—6, met eene voorrede. Leeuwarden 1734, in 4°.

IV. *Verklaring der Brieven aan de Galaten en Titus. Alsmede de Keurstoffen des N. Testaments.* Franeker 1728, in 4°.

V. *Verklaring van de 8 eerste hoofdstukken van den brief aan de Romeinen.* Franeker 1729, in 4°.

VI. *Compendium theologiae symbolicae* (Handboek voor de symbolische godgeleerdheid). Utrecht 1726, in 8°., naar een minder goed handschrift gemaakt.

VII. *Commentatio* (verhandeling) over I Cor. 13 : 1, 2.

Aangaande zijne werken getuigt Schultens: „Het is grootsch zulke monumenten der nakomelingschap achter te laten, die den tijd kunnen verduren. Zulk een' letterkundigen roem heeft Vitringa zich verworven, dat de wonderen zijner geleerdheid, die hij in den schoot der kerk heeft nedergelegd, door alle eeuwen in aanzien zullen stijgen.”

Hoeveel er ook op deze laatste voorspelling zij af te dingen wegens de vorderingen die er na hem op het gebied der godgeleerde wetenschap zijn gemaakt, zoo zie men niet voorbij, dat niet weinigen, die hem later zijn voorbijgestreefd, de lampc hunner kennis aan den fakkel zijner geleerdheid hebben ontstoken; en zonder schroom meenen wij zijn' Jesaja een *monumentum aere perennius* (een gedenkteeken, dat den tijd kan verduren), te mogen noemen, en nog altijd met vrucht en voordeel te raadplegen. Maar gaan wij thans over tot de aanwijzing van zijne verdiensten in de verschillende vakken der godgeleerdheid.

III.

ZIJNE VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER UITLEGKUNDE.

Voor dat wij zijne verdiensten op exegetisch gebied aantoonen, willen wij kortelijk onze aandacht wijden aan zijne vorderingen in de tekstkritiek. Het ligt in den aard der zaak, dat zij zeer schraal en niet belangrijk zijn. Ook in dit opzigt was hij het kind van zijnen tijd, waarin een vrij standpunt tegenover den grondtekst met een anathema werd begroet.

Door de streng voorgedragene leer der goddelijke ingeving had Voetius zich gedrongen gezien op de onfeilbaarheid der punten en vocalen van den hebreuwschen tekst te wijzen, en Lodewijk Cappelle moest tegen de beide Buxtorfen daarover een' strijd voeren; maar zijn beweren stuitte af op het stalen harnas der kerkelijke orthodoxie zijner tijdgenooten. Evencens was het met de tekstkritiek des N. Ts. gesteld. De uitgaven van Elzevier hadden sedert 1624 van Leyden uit haren triomftogt door gansch Europa volbragt.

Tegen hare heerschappij op te staan, was verregaande vermetelheid, en geen hoogleeraar aan onze akademiën waagde het, zijnen leerlingen eene andere lezing voor te stellen. In Openb. 22: 18, 19 was immers de vloek over hem, die den aangenomen tekst veranderde, uitgesproken? Derhalve werd de tekstkritiek niet beoefend, op straffe van met den ketternaam gedoopt te worden. Desniettemin kan men een' kleinen lichtstraal van Vitringa's vrijzinnigheid opmerken. Hoewel hij in zijne Apocalypse op blz. 918 de algemeene lezing aanneemt, zonder er reden voor op te geven, zoo is toch opmerkelijk, dat, als hij onder de bewijzen voor

de Drieënhed I Joh. 5: 7 opnoemt, (1) hij in parentheses zegt: „naar wier echtheid men tevens onderzoek moet doen.” Later (2) wordt zij zelfs geheel weggelaten, waar zij anders met vrucht kon worden aangewend. En dat de Gereformeerde kerk daaraan groote bewijskracht toekende, blijkt uit de herhaalde aanhalingen in hare belijdenisschriften, (3) eene reden te meer om zulks van Vitranga te verwachten. Ook hadden Gomarus en Witsius deze plaatsen onvoorwaardelijk voor echt verklaard. Maar die gemelde bijvoeging en verder zijn verzwijgen van die plaats strekt wel ten bewijze, dat hij van hare echtheid zich niet levendig overtuigd hield. Ware zij hem boven alle bedenking verheven geweest, hij zou niet het woord „onderzoeken”, maar „bewijzen” gebruikt hebben. (4)

Inzonderheid zijn van belang de volgende woorden. Sprekende over II Sam. 6: 2, waar hij het eerste D^{W} wil veranderen in D^{V} , zoodat de zin wordt: „om de ark Gods van daar op te brengen, waar de naam des Heeren der Heirscharen aangeropen wordt” enz., hetgeen ook de LXX gelezen hebben, zegt hij: „Maar misschien zal men tegenwerpen, of het niet stout is, eene door de handschriften gestaafde lezing zoo maar te veranderen? Wat zal ik hierop zeggen? Men moet het Woord Gods met eerbied behandelen en geen voet geven aan de ongloovigen, om onze hoop en geloof te ontnemen. Daarom willen de verstandige beminnaars der waarheid liever hun oordeel opschorten, dan vrijelijk toetasten, en hierin volg ik hen na. Want zoo iemand, dan keur ik alle gissingen ten aanzien der algemeen aangenomene lezing af; al mogen ze steunen op de varianten in den Samaritaanschen tekst of in dien der LXX, of waarop dan ook. Het is niet twijfelachtig, of de geleerde Cappelle in zijne „Critica Sacra” heeft te veel de kritiek gehuldigd, dan wel nuttig, noodzakelijk en geoorloofd was. Echter zou ik dit toch aan alle uitleggers in bedenking geven, of, zoo er eene moeijelijkheid overblijft, die bij de gewone lezing, hoe men het ook beproeve, onmogelijk kan worden weggenomen, maar die integendeel gemakkelijk wordt opgelost, zoodra er slechts

(1) Aphor. Cap. IV, § 33. (2) § 89.

(3) Zie Vinke, libri Symbol. blz. 488 Index.

(4) In het latijn zegt hij: „in cujus loci $\gamma\eta\sigma\iota\delta\epsilon\tau\eta\alpha$ simul *inquiratur*, „waarom niet „*probetur*” indien hij zoo vast van de echtheid overtuigd was?”

eene verandering van ééne enkele vocaal plaats heeft, of het dan in dien uitersten nood niet geoorloofd is te meenen, dat de aangenomene lezing door onnaauwkeurigheid is bedorven, en deze te herstellen? Zoo dit geoorloofd is, dan geloof ik, dat wij hier eene juiste gissing hebben gewaagd; zoo niet, dan zal ik niet verhinderen, dat men, hetgeen ik hier geschreven heb, als ongeschreven beschouwt." (1)

„Zoo wordt ook in II Petr. 2: 13 verkeerdelijk gelezen *ἀπάρας* voor *ἀγάρας*, zoo als sints lang is beweerd. Wij zijn niet dan na een langdurig onderzoek, en door vele omstandigheden gedrongen, er toe gekomen om in de H. S. zoo iets te durven ondernemen, ofschoon we zulks niet dan met eerbiedigen schroom verrigten; maar de ijzeren noodzakelijkheid dwingt ons hiertoe." (2)

Nog belangrijker is de volgende plaats: „Het komt ons waarschijnlijk voor, dat Judas in zijn' brief vs. 9 geschreven heeft *περὶ τοῦ Ἰησοῦ σώματος* (over het ligchaam van Jozua), en dat de tegenwoordige lezing afkomstig is van de hand eens dommen afschrijvers, die, dewijl hij in de H. S. niets merkwaardigs las omtrent het ligchaam van Jozua, maar wel dat er iets bijzonders was voorgevallen met dat van Mozes, den naam van Jozua in dien van Mozes veranderd heeft, niet denkende aan Zach. 3: 1, 2. Zoo zeker nu als het is, dat Judas hier bedoeld heeft op Zacharia's wonden, zoo zeker is het ook, dat hij niet geschreven heeft, dat Michaël met den duivel getwist heeft over 't ligchaam van Mozes."

Men ziet dus, hoeveel het hem moet gekost hebben, veranderingen in de gewone lezing te maken. Het is bijna ongelooflijk, dat in dien tijd een man, welke zijne kerkleer met vuur aanhing en krachtens haar inspiratiebegrip, der tekstkritiek den oorlog moest aandoen, zulk een' moed betoonde, om uitsluitend op voor hem alleen afdoende *inwendige* gronden eene geheel nieuwe lezing voor te stellen, die in geen *handschrift* gevonden werd. Dat zulke gissingen slechts zeer zelden door hem werden geopperd, (ik heb in zijne werken te vergeefs naar een tweede krachtig sprekend voorbeeld gezocht), kan men ligt begrijpen. Evenwel de

(1) *Observ. Sacr. lib. I, diss. 3.*

(2) *Obs. Sacr. lib. IV, cap. 9.*

vrijheid, die hij in dit geval zich zelve veroorloofde, schonk hij aan Beza niet. Dit blijkt uit het volgende: „Beza houdt Mt. 10: 17 en 23: 34 voor verdacht, omdat hij het geesselen in de synagoge voor eene onwaarheid houdt. Het is verwonderlijk, dat dit uit zijne pen gevloeid is, want in de Evangeliegeschiedenis en elders vindt men die gewoonte in zwang, en ook pleiten alle handschriften voor het behoud dier teksten. Mij komt vooral zulk een methode zeer verdacht voor”. (1) De interne kritiek van Beza, waardoor deze zijn donker vermoeden omtrent de aangehaalde plaats uitsprak, veroordeelde hij, en Vitringa huldigde de inconsequente meening, dat over Beza's conjectuur de handschriften *moesten* beslissen, en niet over de zijne. En zelfs als de Groot in Openb. 11: 8, in plaats van de lezing ἀπυρθρος, die men in alle handschriften vindt, ἀπυρθρος lezen wil, dan laat Vitringa dit wel in het midden, maar „oordeelt het toch voorzigtiger te zijn, eene lezing, door *alle* handschriften bevestigd, niet te verlaten”. (2) Jammer is het, dat hij zijne met zooveel stoutmoedigheid voorgestelde lezing in Judas, vs. 9, vergat! Maar het was voor dien tijd al veel, om in een openbaar geschrift eene gissing voor te staan die velen gewaagd kon toeschijnen.

Mogt zijn kritische geest zich tegenover den grondtekst minder hebben geuit, dan is dit toe te schrijven aan den bijna afgodischen eerbied, dien hij, even als alle Coccejanen, voor de II. S. bezat. Bovendien, de tegenpartij was zoo spoedig gereed, om den schimpnaam van Cartesiaan naar het hoofd te werpen; want verandering in den tekst te brengen, was *twijfelen* aan hare goddelijke ingeving, en Cartesius was immers met twijfelen begonnen? Kritiek uitoefenen, afwijken van de kerkleer of van aangenomene gevoelens, een vrij standpunt aannemen tegenover andersdenkenden, dit alles riekte naar Cartesianisme, en in 't oog van sommige geleerden, en vooral van de onkundige gemeente der Voetianen, stonden Coccejus en Cartesius op ééne lijn. Dit zij genoeg over eene wetenschap, die eerst in lateren tijd de zwachtels des vooroordeels kon verbreken. Gaan we thans over tot zijne exegetische studiën!

(1) Syn. Vet. lib. III, pars. I, cap. 11. Zoo ook in zijne Apocal. blz. 353.

(2) Apocal. pag. 353.

Wij hebben in de inleiding gezien, op welk een' lagen trap de uitlegkunde der Voetianen stond, hoe de Coccejanen de H. S. als eene doorlopende profetie aangaande de lotgevallen der Christelijke kerk beschouwden, en daarom de toevlugt tot eene overdrevene allegorische interpretatie moesten nemen. Ook Vitringa was in dit opzigt de gevoelens van Coccejus toegedaan. Maar laten wij hem zelven hooren!

Vooraf heeft hij zich bezig gehouden met het aantoonen, dat in het O. T. de *kruisdood* van Christus niet alleen duidelijk was voorspeld, maar ook afgebeeld. (1)

I. Izaäk op den altaar gebonden was de type van Jezus aan 't kruis; want beiden droegen het *hout*, beiden werden daarop gelegd naakt, levend en gebonden, en wel op *denzelfden* berg.

II. Zóó ook het *Paaschlam*, dat aan het spit gestoken en gebraden werd, waardoor het vleesch langzamerhand de sappen verliest; eveneens werd Christus langzaam gemarteld; de goddelijke regtvaardigheid was het vuur, dat onder Christus' kruis werd gestookt; hij zelf werd geofferd, waardoor de levenssappen verdwenen en hij moest uitroepen: „mij dorst!”

III. De *koperen slang* beduidde ook den Messias, aan 't kruis gehecht om allen te behouden, die, hoewel gebeten door de oude slang (den duivel), toch door het geloof in hem verlost werden. „Maar, zeide men, de *slang*, die de Israëlieten gebeten had, is de type van den *duivel*; hoe kan nu de *opgerigte slang* de type van *Christus* zijn!” Hij antwoordt hierop, dat in die slang de *strijd* van Christus met den duivel aan 't kruis wordt voorgesteld, waarna hij tot dit besluit komt: de slangen hadden gebeten; velen waren reeds aan die beten bezweken: dit beteekende den tegenwoordigen toestand der Joden, die door den duivel tot den dood toe verleid waren. Maar God beval, eene *koperen slang* op te rigten, die echter dood en van kracht beroofd was, om hen te leeren, dat de tijd nabij was, waarin de duivel met Zijn Zoon aan 't kruishout strijden en door hem overwonnen zou worden. En dit strijdt niet met Joh. 3: 14, dat de *Zoon des menschen* moet verhoogd worden; want de duivel moest aan hetzelfde kruis, waaraan Jezus hing, geslagen worden; en ook strijdt het

(1) Zie Obs. Sacr. lib. II, cap. 9—14.

niet met het *zien op Chr.*; want de duivel kon niet worden aangezien, dan in betrekking tot Chr. die hem zou *overwinnen*.

Verder trekt hij eene vergelijking tot in de kleinste bijzonderheden tusschen den Israëliet, die aan het hout werd gehangen, en Chr. aan 't kruis naar Gal. 3: 13, en ziet hij in de offerhanden en alles wat daartoe behoort eene naauwkeurige afschaduwing van Chr. kruisdood.

Eindelijk spreekt hij over Ezech. 9: 4, 5, wat het woord 𐤕 (Thau) bctockent, (door de onzen door *teeken* vertaald). Hij verwerpt het gevoelen van sommigen, die dit woord hier overzetten door de *letter* Thau T en meenen, dat ten tijde van Ezechiël die letter in den kruisvorm werd geschreven. Hij gispt de overdreven zucht, om in alles het kruistceken te zien, zooals Barnabas in zijn brief. In het offer van Gideon ziet echter ook hij den offerdood van Chr. afgebeeld (1), en Chr. zelven in de wolk- en vuurkolom (2).

Nog een paar staaltjes van zijne vroeger zoo ver gedrevene allegorische schriftverklaring ziet men bij de behandeling van Ps. 68: 27, 28, waar hij in „*Benjamin den kleine*” eene toespeling op Paulus ziet. Deze immers was gering in vele opzigten, de jongste der Apostelen, na hen eerst geroepen, zedig en nederig, klein van gestalte; maar even als Benjamin heerschte, zoo ook bezat Paulus den voorrang boven de anderen (3).

Eene andere proeve vinden wij in de geschiedenis van het verscheuren van den leeuw door Simson. Onder den laatsten is J. C. te verstaan, onder de Philistijnsche bruid, de kerk, als zijnde de bruid van Chr., onder den brullenden leeuw, de duivel. Na eenige bedenkingen te hebben opgelost, zegt hij: „in het ligchaam des leeuws vond hij honig, en hoewel het waar is, dat de dood des duivels *de geloovigen tot heil* was, zoo zie ik niet in, dat de *geloovigen* (dit zijn de bijen) in het lijk des duivels honig hebben kunnen bereiden; de duivel toch heeft geen honig. Men heeft daarom beweerd, dat Chr. dan eens door Simson, dan weder door den leeuw werd aangeduid, maar Chr. kan toch niet gezegd worden zich zelven gedood te hebben. Een ander beeld is mij voor den geest gekomen:

(1) Vgl. Obs. Sacr. lib. IV, cap. 14 en 15.

(2) Ibid. lib. V, cap. 14—17.

(3) Ibid. lib. III, cap. 3.

de leeuw duidt een' tegenstander van Chr. aan, met hem worstelende, en in dien driejarigen jongen leeuw zie ik Paulus, op den weg naar Damascus." (1)

Al kunnen wij nauwelijks bij de lezing van het bovenstaande een' glimlach onderdrukken, schrandrheid en vernuftige vinding mag men hem niet ontzeggen.

Dat hij zich evenwel tegen eene te ver gedroevene allegorische interpretatie verzet, blijkt uit het volgende. Handelende over II Petr. 3 : 10, zegt hij o. a. „Petrus spreekt hier over *den hemel en de aarde*, door 't Woord Gods voortgebracht, en door den zondvloed bedolven; derhalve moet volgens het tekstverband de wereldbrand in den *eigenlijken* zin worden opgevat. Dit *figuurlijk* toe te passen op de afschaffing der Mozaïsche bedeeling is strijdig met den briefstijl, en een brief is geen profetie. Sommigen in onze dagen willen in de brieven van Jacobus en Johannes ordelijke verhalen van de lotgevallen der kerk zien, maar hun geldt m. i. het: *ἰπερρογορεῖν κατ' ὃ δεῖ προρεῖν* (Rom. 12 : 3).” (2) Zóó neemt hij I Cor. 1 : 11, 12 niet in figuurlijken zin, omdat de Corintische gemeente toen wezenlijk in drie partijen verdeeld was (3). En sprekende over Philo zegt hij: „zijne allegorische beschouwingen zijn doorgaans zóó gezocht, zóó koud en zóó min degelijk, dat ik niet begrijp, hoe zij een' waarlijk verstandig' mensch kunnen behagen. Een ieder heeft natuurlijk zijn' smaak, maar ik las die doorgaans met verveling en weinig genoegen, althans met geringe vrucht. Overigens wil ik niets op zijne verdiensten afdingen, doch ik veroordeel alleen zijne zoutelooze allegorische uitlegging, waardoor hij de H. S. wilde opsieren, maar eigenlijk ontsierd heeft (4).

Met dat al stond de allegorische interpretatie bij hem in hooge eer; immers hij zegt: „Zoo iemand midden op den dag zijne oogen wil sluiten, die is waard van het heerlijke daglicht beroofd te worden en in duisternis te wandelen;” dat zijn woorden, uit het hart van den Coccejaan gevloeid; nogtans, al geeft hij hier en elders zijne hooge ingenomenheid met dusdanige verklaringen-

(1) Ibid Cap. 22.

(2) Lib. IV, cap. 16.

(3) Lib. III, cap. 21.

(4) Lib. IV, cap. 10—13.

methode te kennen; al gevoelt hij zich *gedrongen* haar aan te hangen, zeggende: „dat de uitkomst zóó treffend is, dat men dadelijk aan een *verborgen* zin moet denken,” hij voegt er toch in éénen adem zijn afkeurend oordeel bij over het buitensporig gebruik dier methode, en beveelt groote voorzigtigheid aan, daar zij moet uitgaan van *degelijke* onderstellingen.” (1) Ook meene men niet, dat hij van de exegese slechts daar werk maakte, waar hij door de zucht naar allegorie gedreven, verrassende uitkomsten (en wie is er niet ingenomen met zijn eigen vinding?) zijnen leerlingen mededeelde. Neen, ook in zijn eerste werk vindt men belangrijke exegetische uitweidingen, al was er ook geen sprake van een verborgen zin. „Hij zou daarin de moeilijke plaatsen der H. S. behandelen (zoocal hij zegt), die vroeger niet zeer gelukkig waren uitgelegd.” (2) Nu is het wel waarschijnlijk, dat zijne ontevredenheid met de resultaten eener vroegere uitlegkunde was opgewekt, dewijl men óf te veel óf te weinig profetische typiek gezocht had, en dat hij zich voelde aangespoord om eensdeels het bespottelijke daarvan aan te toonen, anderdeels het gebrekkige door treffende geschiedkundige aanwijzingen aan te vullen. Immers dezen indruk geven de volgende woorden: „Ik houd staande, dat de boeken onzer godsdienst eene teedere zorg vereischen, en niet slechts met eerbied, maar ook met voorzigtigheid moeten behandeld worden, en dus, dat het dikwijls lofwaardiger is gematigd te zijn, en bij moeilijke plaatsen onze onkunde of zwakheid des verstands te belijden, dan met vermetelheid te werk te gaan en vernuftig uitgedachte hypothesen te huldigen, waardoor wij den bijbelschrijvers een' zin opdringen, die, reeds bij eene eenvoudige lezing, hun ten eenenmale vreemd is.” (3)

Zijne zucht tot allegoriseren neemt evenwel niet weg, dat belangrijke en soms zeer grondige *taalkundige* opmerkingen in zijn eerste werk voorhanden zijn. Zóó geeft hij eene bijzondere verklaring van Matth. 5 : 17, dat hij aldus vertaalt: „Ik ben niet gekomen om de wet en de profeten te ontbinden, maar om die te

(1) Lib. V cap. 20.

(2) Voorrede vóór lib. I zijner Obs. Sacr.

(3) t. a. p.

leeren." Het woord *πληρόω* is bij hem gelijkkluidend met het Chaldeeusche *מלא*, dat *vervullen*, maar ook dikwijls *onderwijzen* beteekent, en beroept zich op Rom. 15 : 19, waar *πληρόω* ontwijfelbaar genomen wordt in den zin van *leeren*. Ook komt, volgens zijne meening, die beteekenis met het tekstverband overeen, want *ontbinden* is de hebreeuwse uitdrukking voor *niet leeren*, zoo als door velen is aangetoond. *Leeren* en *niet leeren* staan tegen elkander over. Ja, de zaak zelve pleit er voor, want Christus bevrijdt de voornaamste stukken der Mozaïsche wet van de aanvullingen der Pharizcën en hunne slechte verklaringen, en doet zijne hoorders zien, dat hij zich geenszins voorgenomen heeft het gezag der wet aan te vallen, of een daar tegen overgestelde leer te verkondigen, maar dat hij haar in tegendoel wil *vervullen*, d. i. *volmaakt onderwijzen*, en dit meer dan de Pharizcën, die haar door hunne uitleggingen hadden bedorven (1). Bij de behandeling van Amos 5 : 25, 26, houdt hij een geleerde uitweiding over de godheden Melech en Kijun, door de Israëlieten in de woestijn vereerd, al zwijgt Mozes er ook van (2). Naar aanleiding van I Cor. 1 : 6 spreekt hij over „het getuigenis van Christus” en merkt op, dat het in tweevoudigen zin kan gebezigd worden, òf het beteekent het getuigenis dat Chr. zelf geeft, òf dat anderen van hem geven, en ontwikkelt dat breedvoerig (3). Zóó wil hij in I Cor. 2 : 14 *ψυχικός* door *dierlijk* vertaald hebben, en verstaat hij daardoor den mensch, die aan zijne hartstogten overgegeven is, uit kwade begeerlijkheden ontstaande, en niet in zich gevoelt de werking des H. G. Hij volgt hierin Perizonius na, dien hij om zijne vrijmoedigheid in het verwerpen der gewone vertaling prijst, hetgeen Lod. Capelle toen nog niet had durven doen (4.) Bij de behandeling van II Cor. 12 : 4 treedt hij in een naauwkeurig onderzoek naar de beteekenis der woorden *ἀόρατα ἕημενα* *onuitsprekelijke woorden* door Paulus in het Paradijs gehoord. Hij verwerpt de verklaring dat „die woorden niet konden worden uitgesproken,” want dan zou Paulus met zich zelve in strijd zijn, daar hij zelf getuigt die woorden gehoord te hebben, welke hij

(1) Lib. I, cap. 4.

(2) Lib. II, cap. 1.

(3) Lib. III, cap. 1.

(4) Lib. III, cap. 11.

ἀρέητα noemt. Hetgeen hij hoorde is zeker uitgesproken; hetgeen nu waarlijk is gesproken en door hem is gehoord, hoe kan dat onuitsprekelijk genoemd worden? Indien ze gansch onuitsprekelijk waren, waarom voegt hij er dan bij: „die een mensch niet mag uitspreken?” Indien nu ἀρέητα beteekent: „hetgeen niemand kan uitspreken,” dan had Paulus niet noodig gehad er bij te voegen, dat die woorden niet mogen worden uitgesproken, dewijl, hetgeen wij niet kunnen doen, niet verboden behoeft te worden. Maar het beteekent, dat Paulus in den hemel woorden gehoord heeft, die tot nog toe niet gezegd waren en aan niemand mogten worden verhaald; (talrijke plaatsen uit Grieksche schrijvers haalt hij hierbij aan). Die woorden hadden volgens hem betrekking op de leer der toekomstige dingen, waarom het te verklaren is, dat hij zoo dikwijls van het loon in de hemelen spreekt (1). M. i. is dit de ware verklaring. Men ziet dus, dat hij bij de exegese een scherpe dialectiek aanwendt, en bij het verklaren licht zoekt optedoen bij de ongewijde schrijvers, waarin de Groot hen reeds was voorgedaan. Van eene oppervlakkige behandeling is hij hier niet te beschuldigen, en mogt hij soms op plaatsen, waarin volgens hem de allegorische verklaring met vrucht kon worden aangewend, over den letterlijken zin heengeloopt zijn, in de volgende doet hij zich toch als een grondig uitlegkundige kennen. Bij het onderzoek b. v. naar de beteekenis van gedoopt te worden *tot* den naam en *in* den naam van iemand, zegt hij: „het eerste beteekent, tot dat einde gedoopt te worden, dat men den naam van den persoon, tot wiens naam men gedoopt wordt, cert en dient als zijn' Heer en Verlosser, aan wien hij is toegewijd. Het andere is: op iemands bevel gedoopt worden en daardoor in de christelijke godsdienst te worden ingewijd; en zóó gaat hij voort met eenige andere uitdrukkingen in de II. S. voorkomende te verklaren. Hij vergelijkt ook βαπτίζεσθαι εἰς τὸ met de uitdrukking in den Talmud over den proselyten- en slavendoop טַבַּל לַשָּׂם. Die den doop tot slavernij onderging, werd voor slaaf gehouden, en bekende daardoor slaaf te zijn; zóó ook, als men den doop tot vergeving der zonden ontvangt, dan wordt het door den doop als met een zegel bevestigd, dat men die weldaad der vergeving heeft verkre-

(1) Lib. III, cap. 20.

gen. Tot den dood van Chr. gedoopt worden, is met dat doel dien doop te ondergaan, dat men zijne gemeenschap aan den dood van Chr. belijdt, zoodat het door den doop, als met een zegel bevestigd wordt, dat men dien levenstoestand is ingetreden. Tot Chr. gedoopt worden is daartoe te worden gedoopt, dat men zijn gemeenschap met Chr. belijdt, en in zoodanigen toestand is overgegaan, als hem betaamt, die waarlijk in Chr. gelooft. Mt. 28: 19 is bij hem gedoopt worden tot de belijdenis en vereering van Vader, Zoon en Heiligen Geest (1).

Ik zou nog vele voorbeelden uit dit werk kunnen opnoemen, o. a. waar hij de uitdrukking *δυναμενος ἐν βίαις εἶναι* in I Thess. II: 6, in de gewone overzetting vertaald door „hoewel wij u tot last konden zijn” verwerpt, en met voorbeelden aantoont, dat dit beteekent: „hoewel wij in groot aanzien konden zijn (2). Maar genoeg reeds ten bewijze, dat hij zich in zijne schriftverklaring door geen gezag, zelfs niet van eene algemeen wettige overzetting liet binden, ofschoon in die dagen de afwijking daarvan voor eene vermetelheid werd gehouden, en hij zelf aan onze overzetting elders grooten cerbied bewijst (3). Men vergelijkte voorts zijne grondige uitlegging van Rom. III: 28, waarin hij den hoofdinhoud van den brief vindt (4). Dat hij in de exegetische geen slaafsche navolger van Coccejus was, blijkt uit de behandeling van Jes. 7: 14 en meer andere plaatsen (5).

De profetien hadden altijd ook voor hem de meeste aantrekkelijkheid. Geen wonder: hij, even als ieder Coccejaan zag daarin vooral de aankondiging der lotgevallen van de kerk des N. T. Zij werden door den tooverstaf der allegorische schriftverklaring aangeraakt, en plotseling stonden voor zijne oogen de feiten en personen van veel latere eeuwen. Hoort hem zelve: „De profetien waren niet door God gegeven om de menschelijke nieuwsgierigheid te bevredigen, maar om de wijzen, verstandigen, waarlijk godsdienstigen en gereinigden tot onderzoek op te wekken, en de kerk

(1) Lib. III, cap. 17.

(2) Lib. III, cap. 25. Dit is mede het gevoelen van Dr. W. C. van Maanen: *Onderzoek naar de echtheid van Paulus eerste brief aan de Thessalonicensen*, onlangs verdedigd.

(3) Lib. III, cap. 23.

(4) Lib. IV, cap. 10 en 11.

(5) Lib. V, cap. 1 en 2.

ten tijde van tegenspoed in hare hoop te schragen. Zij waren de spijzen, die God voor Zijne vrienden bereidde, welke alleen door het licht Zijns heiligdoms worden bestraald, en die Hij waardig keurt om met de geheimen van Zijn raad bekend te worden. Joh. XV : 15. — Het algemeene doel der profetie is, de kerk in te lichten omtrent de verschillende veranderingen, die in het Godsplan waren besloten, en die in *teekenen* bekend te maken, opdat zij in de woestijn dezer wereld niet als zwerveling zoude rondolen; haar tegen de aanstaande rampen en kastijdingen te troosten, opdat zij niet kleinmoedig worden zou, maar het glansrijk einde van al die tegenheden zou aanschouwen, want de kerk had een strijd te voeren, door God te voren bepaald" (1).

De profetie is volgens hem: „het voorzeggende van eene toekomstige *toevallige* zaak, volgens onmiddellijke goddelijke openbaring ontvangen, of in wijderen zin: de kennis en de verklaring van hetgeen niet kan geweten worden dan door goddelijke openbaring. Profeteren is de goddelijke openbaring vertolken en haar welsprekend voordragen. Indien men met de valsche wijsbegeerte aanneemt, dat alles de ontkenning is van eene eeuwige orde, dat niets vrij is en alles met noodzakelijkheid en onvermijdelijkheid van bepaalde oorzaken afhangt, dan is het zeker, dat geen sterveling zóó scherpzinnig is, om dien zamenhang te doorzien. Maar de ware profetie is geen gewrocht der natuur, zij stelt een Wezen, dat, van de natuur onderscheiden, over het heelal heerscht en Zijn besluiten mededeelen kan en wil (2).”

Het duistere in den profetenstijl spruit voort uit de afgebroken redenen en verheven beelden; hun taal is verstaanbaar, maar niet voor iedereen; en indien men geen *lust* heeft de profeten te willen verstaan, dan beschuldige men den H. G. niet. Er zijn slechts sommige profetiën, die duister schijnen, maar met de hulp des H. G. zal 't meerendeel ons wel duidelijk worden. II Petr. 1 : 19. (3)

Onder de *negentien* regelen, die hij opgeeft om de profeten goed te verstaan, zijn de volgende merkwaardig:

3. Van den letterlijken zin mag men nooit afwijken, zoo alle

(1) Voerrede vóór zijn Apocalypse.

(2) Typus theol. prof. pars I, cap. 1.

(3) Pars III, cap. 1.

eigenschappen op den persoon, in de profetie voorkomende, kunnen worden toegepast.

4. Als dit onmogelijk kan geschieden, dan mag men eerst denken aan een' ander' meer verwijderd' persoon.

5. Kan datgene, wat over den persoon gezegd wordt, zoowel in eigenlijken als oneigenlijken zin verklaard worden, dan is die profetie gemengd en heeft de profeet beiden bedoeld.

6. De profetiën, die beginnen over Christus' rijk te handelen, vermelden waarschijnlijk ook achtercenvolgens de lotgevallen der kerk, tenzij er een gewigtige reden is, om tot vroegere tijden terug te keeren.

9. Sommige profetiën doen zelfs schreden achterwaarts, en bevatten geheele *uitweidingen*, waarna zij den draad weder opvatten.

12. J. C. moet niet *zelden*, maar bij *herhaling* in de profetie gezocht worden.

15. Al wat er roemrijks en karakteristieks omtrent een persoon, die met name genoemd wordt, gezegd wordt in profetiën of psalmen, moet van den Messias verstaan worden, indien ten minste die eigenschappen op geen' ander' persoon van *dien* tijd kunnen worden toegepast.

16. In de profetiën aangaande Christus en Zijn rijk, is die zin de beste, welke de meest geestelijke is.

19. Men moet bij het onderzoeken naar de toekomst niet te zeer aan gissingen voedsel geven. (1)

Als hulpmiddelen geeft hij op: „de kennis van den persoon die schrijft, het tijdstip waarop hij schrijft; voorts eene naauwkeurige kennis der geschiedenis, want de historie is het licht der profetie; de aardrijkskunde, eene aandachtige lezing en overweging der profetie, en eene vergelijking van de gevoelens de beste schriftverklaarders, en de onderlinge vergelijking der schriften. Vooral zal reinheid van hart, vrijheid van vooroordeel, eerbied voor God bij de verklaring te stude komen. Daartoe is de hulp des H. G. noodzakelijk (geen *lovennatuurlijke*), maar zoo we die vragen, dan zal zij ons worden geschonken. „Dan. 7: 16, Openb. 17: 7 (2)

(1) Pars III cap. 2.

(2) Cap. 3.

Deze waren de voornaamste hermeneutische regels, volgens welke Vitringa de profetiën verklaarde. Grootendeels heeft hij zich daaraan gehouden, al moet de jury der wetenschap in sommige gevallen wegens zijn te ver gedrevene allegorische verklaring, over hem het „schuldig” uitspreken.

Dat „schuldig” treft inzonderheid de *Evangelische Parabolen*, in 1715 met zijne toestemming in 't licht verschenen, en dus later dan de *Apocalypse*, maar toch in den loop zijner exegotische ontwikkeling haar voorafgaande. Als wij de voorrede van d'Ou-trein nagaan, dan zien wij dat Vitringa niet zeer ingenomen met zijn werk was. De eerste toch haalt een brief van hem aan, dato 13 Sept. 1712, waarin o. a. dit voorkomt: „Het dictamen is van mij geschiedt op eenige opteekeninge en digestie van gedagten, die ik gemaakt hebbe doorgaans een seer kleinen tijd voor den tijd van 't Collegie, en kan derhalven niet als seer onvolmaakt sijn, hoewel ik mijne gedagten over het gros wel hadde bepaalt. 't Is waar, dat het gunstig is opgenomen, en dat men mij van veel kanten buiten dese Provintie, en ook uit Hongarijen, heeft versogt om het uit te geven, soo als het was: hetgene ik volstandig hebbe geweigert. Alleen hebbe ik op sterke aanhoudingen toegestaan, dat het, naar een goet afschrift wat verhanselt sijnde, buiten mijne kennis gedrukt mogte worden in Hongarijen of Duitsland, omdat de Studenten van die Natien het meest alle uitschrijven. Maar de Oorlog heeft dat werk daar ter plaatse gestremt.” En in een' anderen brief zegt hij: „Als ergens critique op soude vallen, soude het omtrent mijn eigen Werk sijn; maar ik kan daar niet aan raaken, of soude het alles moeten nasien en bedisselen, en dan weete ik nog niet, of het laatste beter soude sijn, als het eerste.” En eindelijk in zijn' laatsten brief van 8 Julij 1715: „Want, behalve dat ik, na voldaan te hebben aan de eerste drift van de jeugt, bij mij selven een groote gematigtheid vinde, omtrent het uitgeven van mijne bedenkingen over Heilige Stoffen, en een geset voornemen hadde, om niets in 't ligt te brengen, dan hetgeen ik achten mogte noodzakelijk te sijn, en alsoo bewogt, dat de duurzaamheid des werks de moeite daarvan soude kunnen goedmaken; soo is waar, dat de meditatie over de Parabolen in een gemeensame oeffeninge aan de Akademische jeugt gedictect sijn, na voorbereidinge van een korten

en bekrompenen tijd, die ik daar toe gewoon was af te sonderen, en dieshalven noijt zijnde beschaaft, niet als onvolmaakt kunnen voor den dag komen; hoewel de eerbied, die ik hebbe voor 't Woord des Heeren, mij nooit heeft toegelaten, sulx te doen op een lossen voet, en sonder de onderstellinge van de verklaringe wel te hebben overwogen."

Volgens zijn eigen getuigenis was dus zijn werk gebrekkig en onvolkomen. Lag dat nu aan den vorm? Maar in den vorm is ligt verandering te brengen, en dat had hij gerust aan de beschavende hand van een' d'Outrein kunnen overlaten. *Alles* zou hij moeten nazien, en dan wist hij nog niet of dit een verbetering was; mij dunkt, als de vorm alleen veranderd of op andere wijze eenigszins beschaving moest worden aangebragt, dan behoeft men *alles* zoo niet na te zien. En wat is het zonderling, dat hij niet dan na herhaalde uitnoodiging de uitgave er van buiten 's lands heeft toegestaan, en dan nog wel „buiten sijne kennisse," d. i. zonder zijn' last of naam. Hij schijnt mij hier toe zijn eigen kind te willen verlooohenen, en niet alleen niet in zijn vaderland, maar ook niet in den vrcemde voor zijn werk verantwoordelijk te willen zijn. Of zal men zijne handelwijze als een gevolg zijner nederigheid beschouwen? Het is waar de groote man was nederig, soms wat al te veel, maar om daaraan zijne eerst volstandige weigering, en daarna zijn dralende houding toe te schrijven, gaat niet aan. Dan had hij zijne Apocalypse ook maar niet in 't licht moeten geven, dewijl hij in zijne voorrede aldaar eveneens van 't onvolkomene van zijn werk overtuigd is. Die onvolkomenheid kan ook niet zijn een gebrek aan wetenschappelijkheid, want het was oorspronkelijk een dictaat voor studenten en op een collegie mag men ten minste wetenschappelijkheid verwachten. Bovendien kan hem die smet niet aankleven, anders hadden de buitenlanders hem niet om de uitgave als gesmeekt, en d'Outrein zou geen verlot gevraagd hebben om de vertaling en de uitgave van een onwetenschappelijk werk te ondernemen. Integendeel, men treft daarin vele sporen van 's mans ijverige nasporingen en wetenschappelijkheid aan. Men werpe ook niet tegen, dat de leerling zelf er veel in dat opzigt kan hebben bijgevoegd; want dit toch (zoo als hij zegt) is gemakkelijk te herkennen, daar de noten en het wcinige, dat in den tekst in parenthesis staat, van zijne hand is. Er

moet dus een andere reden zijn, waarom hij niet dan zeer noode zijne toestemming tot de hollandsche vertaling gaf (1). Zij was, dunkt mij, daarin gelegen, dat hij door jeugdig vuur gedreven, de allegorische schriftverklaring in de gelijkenissen op overdreven wijze had gebruikt, en toen hij met zijn' Jesaja bezig was, als 't ware stilzwijgend den onbesuisden ijver van vroegere jaren veroordeelde, al gaf hij in zijn' brief aan d'Outrein, van 8 Julij 1715, deze goede wenken: „Men heeft in desen op twee dingen acht te geven, waar tusschen het dikmaal beswaarlijk is het midden te raamen. Te weten, dat men, aan de eene kant, de wijsheid van den Heere Jesus, en het oogmerk, daar hij op gedoelt heeft, in dese sijne Leeringen niet te naauw en eng bepaale; en aan de andere kant, dat men eene verborgene wijsheid sockende, in dese gedeelten van des Heeren woord, sig wagte van buitensporige en verre gesogte verklaringen en toepassingen, die sig niet konnen aangenaam maken aan zedige en wel onderscheidende verstanden; ende de verklaringe van 't Woord Gods veragtelijk maken, bij degenen die het niet lief hebben. Dit wel te onderscheiden en te schiften en te wegen, is het werk van een gezond, redelijk, besadigt en geestelijk oordeel, daar het in het onderzoek van waarheid meest op aankomt.” Maar vraagt men, waarom heeft hij dan niet blijven weigeren? Waarom niet herroepen? Had hij het eerste gedaan, dan had men die herhaalde weigering begrepen, welke niet anders zou geweest zijn dan eene stilzwijgende herroeping, en al mogt hij voor zich zelven van zijne te ver gedrevene zucht naar allegorisceren overtuigd zijn, hij geloofde, dat hetgeen waarin anderen nog hunne stichting en hunnen troost zochten, niet zoo plotseling moest worden ontnomen, en dat de tijd zelf een betere geneesmeester zou zijn voor die kwaal, dan eene halstarrige weigering of eene stoute herroeping. Men is zeker verlangend iets van zijn werk te vernemen, daarom zullen wij eenige der meest zonderlinge resultaten van zijn onderzoek geven, en de volgende daartoc kiczten.

(1) Schultens zegt: „Dus heeft d'Outrein onder zijne gróote verdiensten en roem ook deze, dat hij dien schat van geestelijke wijsheid, niet binnen de wanden der studiecel liet vergaan, maar, niettegenstaande zijn vriend er zich tegen verzette, toch dien hem ontrukkt en ten algemeenen gebruike gesteld heeft.”

In de gelijkenis van het *onkruid* ziet hij de lotgevallen der kerk tot aan het einde der eeuwen. Het zaad des Evangelies werd gezaaid tot op Constantijn; toen ontstond er laauwheid en pligtverzuim, toen kwam het onkruid des bijgeloofs en der geveinsdheid op. Beiden groeiden op in de 10^e, 11^e en 12^e eeuw, hetwelk door eenige getrouwen, b. v. de Waldenzen, Hussiten enz. werd opgemerkt, waarna de oogst aanbrak in den tijd der hervorming, die nog voortduurt.

De schat in den akker doelt op het tijdperk der 12^e eeuw, toen het zuiver Evangelie in de valleijen van Piemont was verborgen, welk land de Waldenzen als hun vaderland beschouwden, en dus konden zeggen te hebben gekocht.

In de gelijkenis van den *onbarmhartigen dienstknecht* wordt geleerd, dat er in de kerk een dienaar, met zeer groot gezag bekleed, zou opstaan, die door een slecht beheer der geestelijke goederen zich zeer strafschuldig zou betoonen, en deze is de Paus, die op het concilie van Pisa, Constanz en Bazel in het begin der 15^e eeuw, voor het geregt gedaagd en tijdens de hervorming ook door vorsten en volken opgeroepen werd om rekenschap af te leggen van de bediening der kerk, op welke conciliën de pausen beloften deden zich te verbeteren; het concilie van Trente heeft hun dan ook alles kwijt gescholden, en dus de dwalingen blijven erkennen. (Welk een gedwongene verklaring!) In den mededienstknecht zijn alle dienaren des Evangelies begrepen, die door hervormingsgeest gedrongen, in geschil geraakten met den paus, welke zich verbeeldde schuldeischer te zijn, maar ook door hem mishandeld werden (zoo als Huss en van Praag), waarna Rome aan 't wankelen is gebracht en eindelijk vallen zal.

Zoo ziet hij *in den man zonder bruiloftskleed* eveneens den paus, met zijne geestelijkheid, die niet bekleed waren met de gerechtigheid van Christus, aan wien reeds bij het vredesverdrag van Passau in 1552 en in Frankrijk door onderscheidene edicten de handen waren gebonden, hetgeen een voorspel is van de eindelijke vernietiging van Rome's magt.

Door den *vreemden man, die ter middernacht om brood vraagt*, verstaat hij de heidenen, en die hem als vriend ontving, is Paulus, die hun het brood der genade in Christus heeft gegeven.

In de overleggingen van den *rijken dwaas*, ziet hij de plannen der vorsten uit het huis van Herodes, om Jeruzalem te vergrooten, en terwijl zij zich aan vele uitspattingen overgaven, heeft God door de verwoesting der stad aan hunne plannen den bodem ingeslagen.

Zelfs de kleinste bijzonderheden in de gelijkenis weet hij in hare vervulling aan te wijzen. In het bovenstaande heb ik mij alleen tot zijne algemeene uitkomsten bepaald, maar wil men zien, hoe hij van alles partij zocht te trekken, men leze dan de gelijkenis van den *barmhartigen Samaritaan*, welke ik, den tekst op den voet volgende, volgens de profetisch-allegorische interpretatie van Vitranga ga mededeelen (Luc. 10 : 30—36).

30. De uitverkorenen onder het Joodsche volk, niet alleen die aan de uiterste grenzen van Palestina woonden en dus door het verkeer met de heidenen besmet waren, maar zelfs die in 't midden van 't land Canaän hun verblijf hadden, en waar zich de meeste priesters en levieten ophielden, vielen in de handen van den duivel en zijne handlangers, die, na eerst door Herodes, de Romeinen en hun eigen bestuurders wat het uitwendige betreft, te zijn geplunderd, hen ook beroofden van de kleederen der gerechtigheid, t. w. van de kennis van het woord der genade, het geloof omtrent de beloften, en de daaruit ontstane vrees voor God, heiligheid, zachtmoedigheid, nederigheid en goedertierenheid, waardoor zij met verschillende slagen van gruwelen verwond werden, en dus op 't punt waren den geestelijken dood te sterven.

31. En de priesters, dien ellendigen staat van het Joodsche volk ziende, zijn een weinig van den weg afgegaan, om des te meer verschoond te kunnen worden van de pligten der barmhartigheid, die zij aan deze ellendigen verschuldigd waren. En hoewel het hun pligt was geweest naar hen naauwkeurig onderzoek te doen, en hen op te zoeken, zoo verwaarloosden zij dit ten eenenmale; ja, wanneer hun bij geval iets daarvan ter oore kwam, wilden zij er niets van weten.

32. En desgelijks ook de levieten, als zij bij hun ongelukkige medebroeders kwamen, sloegen zij geen acht op die hulpbehoevenden en genoten liever hun tienden, dan zich met den geestelijken staat des volks te bemoeijen.

33. Maar Jezus Christus (1) in de wereld gekomen om de menschen op te zoeken, het Joodsche land doorgaande, ziende den jammerlijken staat zijns volks werd met innerlijke ontferming over hen bewogen.

34. En hij tot hen gaande, was hun geneesmeester, goot in hun wonden de vergeving der zonden als eene heilzame olie, welke verzacht en de wroeging des gewetens stilt, en den wijn der heiligmaking, waardoor hun kranke ziel gezuiverd en van verderf wordt bewaard, en verbond die wonden waardoor de aangewende geneesmiddelen sterker kleven aan het kranke deel, en dit van de lucht, die daaraan bederf zou brengen, afgesloten wordt, en hen, als geloovige zondaren dragende en ondersteunende (2), waartoe Chr. zich opofferingen getroosten moest (de Samaritaan ging te voet) II Cor. 8 : 9, Mt. 20 : 28, bragt hij hen tot de verzamelde kerk.

35. En na zijn' voleindigden levensdag henegaande tot den Vader, liet hij hen ter verzorging over aan de herders, onderlingen en opzieners der kerk, inzonderheid aan zijne apostelen, wien hij de leer van de twee testamenten der genade, de twee penningen, gaf, waardoor zij voor 's volks geestelijke krankheden een hemelsche artseneij konden bereiden, en beval hun bij het scheiden van deze aarde: „Draagt goed zorg voor hen, en zoo gij van het uwe mogt besteden tot hun verdere genezing, behalve hetgeen ik u gegeven heb, zoo gij hun nog anderen raad mogt verschaffen buiten dien, welken ik u heb geschonken I Cor. 7 : 2,

(1) Mogten sommigen van zijnen tijd het ongerijmd oordeelen dat J. C. zich zelve zoude voorstellen onder het beeld van een Samaritaan, daar hij de Joodsche godsdienst beled en zijne natie zeer lief had, dan geeft hij dengenen in bedenking, dat Chr. zich niet voorstelt, zoo als hij waarlijk was, maar zoo als hij was naar de meening en lasteringen der Pharizeën. Integendeel alle eigenschappen van den Samaritaan konden op hem worden toegepast.

1. Hij is uitdrukkolijk door hen een Samaritaan genoemd, bij wijze van scheldnaam, Joh. 8 : 18.

2. Zij haatten en verachtten hem niet minder dan een' Samaritaan, niettegenstaande Chr. met hen dezelfde godsdienst beled.

3. Zij meenden dat Chr. hen wederkeerig haatte, omdat hij hen zoo streng bestrafte, en van het grootste gedeelte van het Joodsche volk gezegd had, dat zij uit hun' vader, den duivel waren, Joh. 8 : 44. Zoo iets kon alleen een Samaritaan zeggen.

(2) Het beest beschouwt hij als een gedeelte van den Samaritaan uitmakende, tronwens dit kon al zeer moeilijk worden overgebracht.

dan zal ik u dit bij mijne wederkomst als Regter van levenden en dooden wedergeven, hetgeen gij tot heil mijner kerk hebt aangewend, bevestigen en met mijne goedkeuring bekrachtigen.”

Naar het bovenstaande kan men den lijvigen quartijn van 773 bladzijden eenigzins afmeten. Hier had verbeelding ruim spel, en vierde hij der zucht naar allegoriseren den ruimsten teugel. En dat deed hij, die als eersten stelregel om de parabelen goed te verklaren in den aanvang van zijn werk gezegd had: „de vergelijkinge moet niet worden uitgerekte buiten het oogmerk, dat de spreker sig in de Parabel heeft voorgesteld.” (1) Had hij zich maar meer daaraan gehouden, hij zou, hoeveel stichting hij aan zijne tijdgenooten door deze pennevrucht moge gegeven hebben, zich zelven bij het nageslacht een' medelijdenden glimlach hebben bespaard. Ook de *gelijkenis* was hem eene profetie, en daarin las hij, als tusschen de regels, de lotgevallen van personen van latere eeuwen. Van den letterlijken zin heeft hij zeer weinig werk gemaakt: op enkele plaatsen zegt hij dan ook: „nu gaauwe over den geestelijken zin.” (Daarmede bedoelt hij den *allegorischen* zin.) (2) Daarom was het hem alleen te doen, en zoo werd de letterlijke verklaring aan de overdrevene zucht tot allegoriseren opgeofferd.

En wat nu zijn werk over „den verborgen sin der Mirakelen van J. C.” aanbelangt, in de voorrede die Venema in 1724 op verzoek des drukkers liet voorafgaan, vindt men blz. 53: „de Leeser zal hier den Geest van den zaligen Heer (hij bedoelt hier den ontslapenen Vitringa) in zien doorstralen, zo evenwel dat hij denke en het schatte als iets, hetgeen al voor lange jaren aan de Leerlingen is gedichteert; en geensins onder het doorzigtig oog van den zaligen Auteur is geweest.” De dictaten waren dus van ouden datum, waarschijnlijk wel uit het tijdperk zijner onbepaalde allegoriseringszucht. Mogt „het stuk over Christus Wonderwerken op zijn goetvinden reeds begonnen zijn,” zijn langdurig wachten om het in druk te geven komt mij even als zijne dralende tocstemming omtrent de uitgave der „Parabolen” verdacht voor. En Venema zelf, als hij zegt: „Mijn oordeel over het selve moet gij niet eischen; oordeelt zelve na de maate van uw licht,” schijnt mij toe om dat ontwijkend

(1) Ev. Parab., blz. 6.

(2) Blz. 265, 745.

oordeel er niet hoog mede ingenomen te wezen; anders toch wil hij zijns leermeesters lof wel verkondigen. Mij dunkt, dat Vitranga zelf, daar hij ook dit werk en zijne „Allegorische Uitlegging over de Zesdaagsche Scheppinge” etc. tijdens zijn leven niet heeft willen uitgeven, op lateren leeftijd, als de auteur van den Jesaja, begreep, dat hij in hetzelfde oordeel vervallen zou, hetwelk hij over Philo geveld had (zie blz. 50).

Voor al uit de voorrede vóór zijne Apocalypse kan men hem in zijn ware verdiensten leeren kennen. Dat wij wederom hem zelven laten spreken. „De grootste fout (zoo zegt hij) die men bij het verklaren eener profetie kan begaan, is, dat men van valsche onderstellingen uitgaat. — Daarover moet men het eerst eens zijn, anders kan men 't niet eens worden bij de verklaring; daarbij raadplege men ook den samenhang (cohaerentia orationis). — De hypothesen moeten goed, d. i. zeker of waarschijnlijk zijn, en hare zekerheid of waarschijnlijkheid door bewijzen gestaafd worden. Ook moet men niet bij twee of meer verklaringen blijven stilstaan, of eene zoodanige kiezen, die aan geleerden van naam voorkomt de beste te zijn. Men behoeft wel niet iedere verklaring na te gaan, want dit zou een te omslagtig en vervelend werk zijn, maar wel de hypothesen van bevoegde exegeten overwegen en aan een naauwkeurig onderzoek onderwerpen, opdat de lezer dan zelf oordeele, welke verklaring de voorkeur verdient. Die methode heb ik in mijn werk gevolgd; ik heb de gevoelens der beste schriftverklaarders onderzocht, beoordeeld en van dat oordeel rekenschap gegeven; indien de lezer mijne hypothesen te zwak vindt, vrijelijk moge hij naar andere en betere omzien. — Ik heb vrijmoedig de gevoelens der geleerden overwogen, en indien ik mij daarmee niet kon vereenigen, dat niet zelden gebeurde, heb ik mijn eigen oordeel gevolgd, omdat ik mij door niemands gezag wilde laten dwingen van de ware beschouwing af te wijken. Den lezer zal het blijken, dat ik niet door eigenzinnigheid of nieuwheidsgeest, maar alleen door de waarschijnlijkheid gedrongen, een ander gevoelen ben toegedaan.” Als het nu een vereischte voor een' goed schriftuitlegger is, bij de exegeese van vaste en degelijke beginselen uit te gaan, den samenhang te raadplegen, zelfstandig te wezen, niet te berusten in het gevoelen van een' of ander' beroemd geleerde, maar integendeel aan ieder'

exegeet evenveel regt te laten wedervaren, en billijk, onpartijdig en zonder vooroordeel te werk te gaan, dan heeft Vitranga zich dien roem verworven. Wanneer hij iets vroeger zegt: „Weinigen worden er gevonden, wier hart zoo rein is, dat zij zich kunnen verheffen tot de zuiverheid en verhevenheid der profetie, hetgeen toch voor haren verklaarder een wezenlijk vereischte is; want hoe meer men de gemoedsgesteldheid der aloude profeten, die zich aan de wereld en hare beslommingen door Gods Geest hadden onttrokken, nabij komt, des te beter zal men er in slagen hunne godspraken te verstaan;” dan denkt men onwillekeurig aan het motto van Neander: pectus est quod theologum facit. En als hij iets verder verklaart „dat hij, die een' schrijver bij herhaling leest en herleest, weldra bemerken zal, welk doel hij zich bij zijn schrijven voorstelt, van welke grondbeginselen hij uitgaat,” dan vernemen wij reeds hier de beginselen der psychologische interpretatie van den grooten Schleiermacher.

En tegenover anderen handelt hij zeer bescheiden: „In mijn gansche werk (zóó zegt hij) heb ik behalve mijn' ijver voor de waarheid geen' anderen lof beoogd, dan dien der gematigdheid. Ik heb dan ook nergens anderer gevoelens scherp doorgehaald, hun verdiensten willen verkleinen, en waar ze hun zwakke zijde bloot geven, hen willen bespotten, welke gewoonte nog al vaak in de letterkundige wereld plaats vindt, maar niet te pas komt, nog minder in de Christelijke wereld en het allerminst bij de behandeling van zulk eene moeilijke en duistere profetie. — — Maar als ik mijn werk opsla, dan bespeur ik, dat ik hier en daar op de Groot mij vertoornd heb, omdat hij aan de majesteit der profetie heeft te kort gedaan, ofschoon ik voor het overige zijn vernuft en geleerdheid en verdiensten evenzeer op prijs stel, als ieder ander. Ik heb bemerkt, dat exegeten geene gelegenheid lieten voorbijgaan, niet slechts om hem te weêrleggen, maar zelfs om hem met minachting te bejegenen, even als of hij een middelmatig man was, die met ieder ander gelijk stond! Ik be- min de waarheid even zoo goed als ieder ander, maar nooit zal ik mij in mijn oordeel door eenen onedelen hartstogt laten beheerschen, en de zoodanigen navolgen.”

Welk eene kalme en waardige taal tegenover de Groot, die van zulk een allegoriseren niets wilde weten en dus in de exegese

lijnregt tegen hem overstond. Vitranga dweeptc met de Apocalypse. „Zóó groot is de heerlijkheid der dingen in dit boek vervat, (zegt hij) dat zij dikwijls verblinden, zoodra men ze van nabij wil beschouwen. — Dat heilige zou hij niet met ongewasschen handen willen aanraken. — In de gezigten was zulk een majesteit, dat zij alle profetische visioenen overtrof; want alles wat de oude profetiën heerlijkks bevatten, was door den Geest hier bijeengebragt.”

Bij de behandeling was hem voorgekomen, dat de *inwendige* toestand der kerk door alle eeuwen heen werd afgeschilderd onder het beeld der zeven gemeenten van Lydië (Hfst. 1 : 9—3 : 22). De overige gezigten behoorden bijna allen tot den *uitwendigen* staat der kerk. Het eerste gezigt schetst de lotgevallen der kerk, van Trajanus tot op het einde van alle dingen in *zeven* zegelen (Hfst. 4—8); het tweede ontvouwt afzonderlijk de lotgevallen van het heidensch en afvallig Rome, onder de *zeven* bazuinen (Hfst. 8—11); het derde gezigt der *zeven* fiolen werd gegeven om, hetgeen door de laatste bazuinen was aangekondigd, tot overvloediger troost der geloovigen te doen strekken” (Hfst. 13—22).

In zijn' tijd was er verschil, hoe de brieven te verklaren waren. Eenigen meenden, dat zij slechts letterlijk te verstaan waren, en dus dat de bedreigingen of lofspraken alleen sloegen op de *toenmalige* gemeenten, die in die steden woonden (de Groot c. s.). Anderen zagen er verborgenheden in, en beschouwden die gemeenten als typen van de algemeene kerk in alle tijden en plaatsen, of als profetie van den zevenvoudigen toestand der kerk in de wereld (Coccejus c. s.). Vitranga echter op voorgang van Witsius verbond den letterlijken of historischen met den verborgen' zin.

In dien geest behandelt hij dan ook de *zeven* brieven; maar wijdt wederom vooral zijne aandacht aan den mystieken zin, dien zelfs in de namen der steden zoekende. (1) De toestand der *Efezische*

(1) Om maar een voorbeeld te noemen. Dat de naam der stad Thyatire (*Θυάτιρα*) ontstaan zou zijn uit *Θυάτιρα* (welke naam door Seleucus Nicator haar zoon zijn gegeven naar zijne pas geborene dochter, toen hij tegen Lysimachus oorloogde) verwerpt Vitranga; „want dan zou het eerder zijn *Θυάτιρα*, en de naam der stad geen neutrum zijn. Ook niet, zooals Coccejus beweert, uit *Θείον* (ik offer) en *τείον* (ik teister) zamengesteld, omdat de kerk toen ge-

gemeente geeft hem het beeld van de Apostolische kerk ten tijde van Johannes tot op de vervolging van Decius, in 't midden der derde eeuw; de gemeente van *Smyrna* stelt den toestand der kerk voor onder de vervolgingen, omstreeks en na het midden der derde eeuw, tot op de tienjarige vervolging onder Diocletianus, 303—313; de brief aan *Pergamus* zinspeelt op den toestand der kerk, van hare herstelling onder Konstantijn, tot op het einde der zevende eeuw, en doelt ook op de Ariaansche twisten; *Thyatire* is het beeld van de kerk onder Karel den Grooten tot op de twaalfde eeuw of tot op het ontstaan der Waldenzen; in dien aan *Sardes* wordt de toestand der kerk geschetst van de Waldenzen tot op het begin der zestiende eeuw of de tijden der hervorming; die aan *Philadelphia* is het beeld der kerk, welke de gemeenschap met het geestelijk Babylon, d. i. Rome, begon te verlaten, maar langzamerhand eene laauwheid begon te openbaren, die eene zwaardere beproeving zal ten gevolge hebben, waarna God als wrecker over hare vijanden zal optreden; en eindelijk in den brief aan *Laodicea* wordt voorgesteld de Protestantsche kerk, zoo als zij is vóór de rampen en oordeelen, welke over haar komen zouden. Maar we willen hem niet volgen in de doolhoven der profetisch-allegorische interpretatie, terwijl hij het boek geheel verwrongen heeft naar de geschiedenis (1), al heeft ook C. J. Bomble zich de moeite gegeven achter het werk eene korte synchronistische tabel te plaatsen van de gebeurtenissen, waarop in den inhoud der brieven, zegelen, bazuinen en fiolen gezinspeeld wordt. Uit die tabel kan men opmaken, hoe Vitringa met de regelmaat en de parallenie, tot op zekere hoogte in acht genomen, toch eene groote onregelmatigheid bij het wijzen op de feiten heeft vereenigd, (2) en waarin hem Lampe

teisterd werd; maar liever, omdat de sterke reuk der kerk toen bedorven was, uit *ὀύω* (ik rick) en *ἰστίω* (ik teister, verminder,) met de aanverwante beteekenis van *bederven*. Ten tijde van Leo Isauricus drong de afgoderij, niet-tegenstaande zijne ijverige pogingen, de Oostersche kerk onder keizerin Irene binnen, waaronder zij nog zucht, en verspreidde zich door toedoen der bisschoppen en pausen over 't Westelijk Europa. » Ook deze plaats strekt ten bewijze met zoo vele andere, dat hij van Coccejus verschilde.

(1) Zie b. v. pag. 464.

(2) Zie ook den commentaar op *de Openbaring van Johannes* van Düsterdieck in zijne Einleitung, p. 17, en de Wette in diens Erklärung, p. 17.

en ook eenigermate Hengstenberg, Ebrard en Hoffman hebben gevolgd.

Dat zijn werk op de tijdgenooten een' buitengewonen indruk heeft gemaakt, blijkt uit het oordeel van zijn' lofredenaar Schultens: „Zoodra men het werk ziet, moet men het goedkeuren; bij de oplossing dier raadselen heeft reeds menigeen schipbreuk geleden, maar Vitringa heeft met ongelooflijken voorspoed die zee van geheimenissen bevaren, deels zelf de dikste nevelen verdreven en den donkeren nacht door den fakkel der geschiedenis doen opklaren, deels aan anderen tot baken verstrekt, waarnaar zij hunnen koers konden rigten. In geleerdheid, in vrijheid van oordeel, in eerbied voor het heilige, en in liefde tot God, anderen en zich zelven, bezit hij zijns gelijken niet, en indien ik hier de waarheid moet zeggen, hij overtreft allen.”

Gelijk ik reeds opmerkte, zijn' grootsten vijand zag hij in de Groot. Geen wonder, want de streng letterlijke verklaring en het standpunt, waarvan deze uitging, dat de Apocalypse eene schildery was van de straffen, die over het heidensch Rome ten tijde van Johannes komen zouden, kon Vitringa niet dulden. Dat was eene minachting der profetie. Zou zulk een verheven stuk niet verder reiken dan tot de eerste tijden der Christenheid, hoogstens tot op de verwoesting der stad door de Gothen? Neen, het bevatte ook de geheimen van veel latere eeuwen; het beest was duidelijk de paus, en Rome zou vallen; dat was de hoop der Protestantsche kerk, en indien men de verklaring van de Groot volgde, dan was het gedaan met den troost der Christenheid. Men gevoelde groote sympathie voor die duidelijke aanwijzingen omtrent Rome's val, en niet ten onregte zag een zeker schrijver daarin de reden van den grooten lof, die hem is toegezwaard (1).

Evenwel kan men begrijpen, dat de Openbaring nog heden voor vele Protestanten zooveel aantrekkelijks heeft, uithoofde van de gewaande toespeling op den paus. De hooge ingenomenheid met en de bijna afgodische vereering van dit laatste bijbelboek deed

(1) „Ce gros commentaire ne contient guère que des conjectures, dont plusieurs sont assez éloignées de la vraisemblance. L'église Romaine y est fort maltraitée, et c'est peut-être la raison, qui l'a fait rechercher et estimer par les Protestants.” Nicéron, *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres*; tome 35.

hem hierin eene goudmijn zoeken, waaruit zorgvuldig de schatten der wijsheid moesten worden opgegraven. Het is dus den vromen man te vergeven, dat hij hier de voor hem in dit opzigt zoo troostrijke Coeccjaansche methode, hoewel gematigd, toepaste.

Den meesten lof heeft hij zich door zijn *Jesaja* verworven. Hoorren wij de getuigenissen van tijdgenoot en nakomeling! Hasaeus noemt het „een' grooten schat van uitgebreide en zeldzame geleerdheid, welken men met rogt als een proefstuk van een' in alle opzigten doorwrochten commentaar noemen mag.” (1). J. F. Buddëus vraagt „wie staat niet verstomd over dit groote werk en wie prijst het niet?” (2) Te Water zegt in 't algemeen: „Wat zijn wij niet aan C. Vitringa verschuldigd! Niemand beter dan hij heeft de godspraken uit de algemeene en gewijde geschiedenis in het juiste licht geplaatst. Al wat anderen, hoewel minder bekwame geschiedkundigen in dat opzigt hebben bijeenverzameld zijn ijdele en beklagenswaardige pogingen te noemen in vergelijking van de geleerde uitlegkundige geschriften van den schranderer godgeleerde, die den tijd zullen verduren.” (3) En in 't bijzonder van *Jesaja*: „Zoo lang er commentaren op *Jesaja* zullen gelezen worden, zoo lang zal men in Vitringa den geleerden theoloog bewonderen, uit wiens boek men meer dan uit honderd anderen leeren zal.” (4) Schultens noemt het in zijne lijkrede „een onsterfelijk gedenkteeken, als met onuitdelgbaar schrift geschreven, en eenwige vermaardheid deelachtig. Ik heb,” zegt hij, „mij dikwijls in stilte met *Jesaja* bezig gehouden, die boven alle profeten uitmunt en hoog boven de wolken stijgt. En welk een man Gods moet hij dan niet wezen, die zulk eene kracht van taal, zulk een' diepen en verheven zin, zulk een overvloed van goddelijke wijsheid, zulk eene reeks van bewonderenswaardige godspraken en daarin opgesloten geheimenissen niet alleen kon vermoeden en nagaan, maar ook begriipen en tot troost der kerk vermelden kon; zulk een moet wel onder de grootste mannen gerekend, wat zeg ik, voor den grootsten bij menschen geheugenis verklaard worden.” (5)

(1) *Bibl. Brem. Class. VI*, p. 746.

(2) *Isagoge, Hist. theol. pag. 1737.*

(3) *Oratio de theologo erudito*, p. 34.

(4) *t. a. p.*, p. 73.

(5) *Ypey, Gesch. d. herv. kerk, 18e eeuw, dl. VIII*, p. 39 zegt in eene noot 't volgende: „Geen ander drijfveer welligt, dan booze nijd, bewoog

Wij hebben thans de getuigen vernomen, zullen wij hem ook dien uitbundigen lof toezwaaijen? Indien wij zijn werk gingen beoordeelen naar den maatstaf, welken ons de hedendaagsche wetenschap in de hand geeft, dan zou de stralenkrans, die zijn hoofd omringt, aanmerkelijk tanen. Het kan niet genoeg herhaald worden, dat men alle schriften naar hunnen tijd moet beoordeelen; en dan begrijpt men waarom zijne lofredenaars in dit werk vooral een wereldwonder zagen. Immers als men zijne voorrede leest en de uitvoering nagaat, dan ziet men, dat de Coccejaansche verklaringsmethode in veel mindere mate is aangewend. Voor hare verregaande en belagohelijke resultaten begonnen, na zijn' dood, veler oogen open te gaan, en de Jesaja vormde daartoe den overgang. De schriftverklaring van de Groot was te koud, te dor, te droog, te prozaisch voor een' tijd, waarin de typiek zulk een vrij spel had; die van Coccejus bragt leven, gloed, poezij mede, welke den troost der Protestantsche kerk schraagde, en haren strijd tegen Rome wettigde. Maar, zoo als gewoonlijk bij alle nieuwigheden, men was te ver gegaan; men had zelfs in de Evangelische wonderverhalen of andere gebeurtenissen een' verborgen zin gezocht, en nu begon men een wansmaak te krijgen in eigen werk. En toch was die verklaringsmethode te schoon, men was er te sterk aan gehecht, men had door haar te grooten eerbied gekregen voor de Heilige Schrift, en voor God, die zulke heerlijke waarheden voor den geestelijk ontwikkelde daarin had verborgen, en door haar was de geloovige te zeer gesterkt geworden in het geloof aan het

weleer Holtius en Comrio, om Vitringa als schrijver van deesen Commentarie over Jesajas, van het crimen plagii te beschuldigen. Vitringa zoude naar het voorgeeven dier vijanden van deszelfs school, dat werk hebben zamengelasd uit twee wel doorkneede folianten van zijnen schoonvader Simon Hellius, pred. te Haarlem, over dien profeet geschreeven. Dan Venema, die door huwlijksbetrekking, in de gelegenheid was, om deese beschuldiging te lungenstraffen, heeft de eer van zijnen meester Vitringa ten deesen aanzien, op de uiterlijkste wijze verdedigd. Zie den omstandigen brief van J. J. Schullens aan Holtius, voorr. blz. 171—177. — En als men nu nagaat, dat zij dolzinnige ijveraars geweest zijn, die met al hun' zwadder de meeste Coccejanen bezwalkt hebben, en welk een' lagen rol zij in de geschiedenis onzer kerk hebben gespeeld, (zie Ypey en Dermout, dl. III, blz. 471 vv.), dan kan men zich gerust op de waarheidsliefde van onzen Vitringa, die zeker anders in zijne voorrede wel iets daarvan zou gemeld hebben, eerder verlaten, dan op de vuige aantijgingen van twee onbeteekenende zeloten.

Godsbestuur ten opzichte der kerk, om zoo maar in eens met die methode te breken; men moest haar matigen. Zóó toch stellen wij ons voor, dat 't proces bij Vitranga heeft plaats gehad, anders is het een raadsel, hoe de uitlegkundige proeven in de *Observationes*, in de *Gelijkenissen* en *Apocalypse*, en de commentaar op Jesaja van dezelfde hand kunnen zijn. Meer en meer zagen ook zijne volgers de noodzakelijkheid in om de Coccejaansche methode te matigen; dit werk nu voldeed aan hunne behoeften en daaruit is de verheffing, bijna zou ik zeggen, de vergoding daarvan ligtelijk te verklaren.

Zijne voorrede bewijst ons reeds zijne gematigde methode, waaraan hij bij de behandeling getrouw is gebleven. Hij beoordeelt daarin de Groot e. s. en Coccejus; den eersten bestrijdt hij aldus: „De Groot gaat uit van de onderstelling, dat de profeten in 't algemeen en Jesaja in 't bijzonder hebben geprofeteerd aangaande de lotgevallen van het Joodsche volk en van de volken van hun' tijd, den voorspoed van Hiskia en van zijne opvolgers, en de straffen die de Heidenen zouden treffen. Over den Messias en zijn rijk ziet hij bij Jesaja slechts in allegorischen zin gesproken. — Zoo maakt hij Jes. 53, waarop de Apostelen vooral de waarheid des Evangelies hebben gegrondvest, eerder op Jeremia dan op Christus betrekkelijk. Ook bij de behandeling der andere profetiën, waarin het beeld van Christus met levendige kleuren geschilderd wordt, leidt hij zijne lezers van Christus af. Maar wat beteekenen dan plaatsen als Joh. 1 : 46; Hand. 10 : 14; 3 : 24; 1 Petr. 1 : 10, 11; Luc. 24 : 27? Waarom beschuldigt Jezus zijne hoorders, die de profeten niet verstonden van traagheid in het zien en oordeelen, en hoe kon dan Apollos uit de Schriften bewijzen, dat Jezus de Christus was, Hand. 18 : 28? Waarom wijst Christus dan zelf op de profetie, die zegt, dat alles zóó moest geschieden, Matth. 26 : 56? Of al die profetiën zijn voor een ijdel woordenspel te houden, óf Christus en de Apostelen hebben die anders verstaan, dan de liberale schriftuitleggers van onzen tijd. Gij zult zeggen, dat die uitleggers toch in krachtig sprekende plaatsen behalve den letterlijken, ook den geestelijken zin aannemen; maar zij spreken er dan zóó koud over, en stellen dien laatsten zoo weinig op prijs, dat zij er geene zorg aan besteden, en dat gij meent een beeld voor uwe oogen te zien ver-

rijzen, dat eigenlijk maar eene schaduw is. Zij leeren duidelijk, dat die verborgen zin der profetie op geene andere plaatsen moet gezocht worden, dan daar waar de N. T. schrijvers dien vinden; dus, (dat op hetzelfde nederkomt) dat ter aanbeveling van den verborgen zin niet voldoende is de zuivere overeenkomst der typen, maar inzonderheid, dat zij bij hun opsporen van dien zin, door denzelfden geest moeten zijn aangedaan, als de profeten bij hunne profetiën, en deze vertalers der profeten zijn de apostelen; en even als of dat nog niet genoeg was om hunnen moedwil te laten blijken, voegt van Limborch er bij: dat het ook gebeuren kon, dat de apostelen dien verborgen zin gebruikende, zich geschikt hebben naar de Joden van hun' tijd, en dewijl dezen dien gewoonlijk bij hunne bewijsvoering bezigden, zoo maakten de apostelen ook daarvan gebruik, om hen met dezelfde wapenen te bestrijden. Ongelukkige christenen! die na zulk eene openbaring Gods de waarheid van Christus zaak met geen bewijs uit de profetien kunnen betogen tegenover de Joden! Neen zij bernst wel degelijk op de profetiën; zij hebben over den Messias en zijn rijk zoodanig geprofeteerd, dat hunne taal niet kan toegepast worden op een' ander' persoon, en die eigenschappen aan dien persoon toegekend komen in allen deele met den persoon van Jezus overeen. Indien ge die beschrijving vooral bij Jesaja leest, wie is dan nog zóó dom of hardnekkig (een hard woord, maar ik kan het niet terugnemen om de waardigheid der zaak, die ik voorsta) om daarin niet te zien of te willen zien Chr. J. en zijn rijk. Gij zegt, dat gij hem wel daarin aanschouwt, het zij zoo; maar dan toch altijd op gezag der Apostelen, die dan op gezochte wijze de Joden hebben nagevolgd, en dit is niet vereerend voor onze godsdienst. Want hebben de N. T. schrijvers die plaatsen met grond op J. C. toegepast, waarom mogen wij, van dezelfde onderstelling als zij uitgaande, hen dan ook niet navolgen? Hebben zij het zonder eenigen grond gedaan, dan heeft dit geen bewijskracht en is het niet vereerend voor onze godsdienst, welke dan steunt op eene welligt valsche bewijsvoering. Uit eerbied voor de personen, die deze onderstelling huldigen, zal ik er niets meer bijvoegen; dit wensch ik, dat ze tot inkeer komen. Deze twee dingen wil ik nog opmerken: 1°. dat, zoo er geene bewijzen uit de profetie ontleend kunnen worden, de Joden niet kunnen bekeerd worden tot

het Christendom; zij gelooven, dat daarin op den Messias bedoeld wordt, maar uit haat jegens het Christendom en door hunne volharding en hunne zinnelijke verwachtingen verstaan zij die verkeerd. Worden ze nu onzeker gemaakt, dan blijft er geen bewijs meer over en 2°. het strekt niet om de eer van Christus te verhoogen, zoo de onderstelling waar is, dat er nergens aangaande hem direct geprofeteerd wordt. Ik ontken niet, dat Jesaja op plaatsen als 16: 5, 32: 1 v.v., 8: 14, 18, 9: 3, 5, 11: 1 v.v. eenigzins zinspeelt op Hiskia, die te dien tijde als vorst en profeet na den zwaren nederlaag van Sanherib verlossing zou geven aan zijn volk, en dat hij een type was van Christus, die van den dood bevrijden en een vrederijk zou stichten; ik kan ook begrijpen, dat vele oude Joden hierin Hiskia en zijn rijk zagen bedoeld, maar tevens gevoelden, dat er toch sprake moest zijn van een' grooter dan hij, wegens de uitstekende hoedanigheden aan dien persoon toegekend; maar van hfst. 40—66 kan men geene toepassing meer zien op Hiskia, òf op Jesaja, òf op Jeremia, of... men moet door vooroordeel verblind zijn." (Aan de mogelijkheid van den deuterio-Jesaja dacht hij nog niet.) Onmiddellijk wil ik zijn oordeel over Coccejus laten volgen: „Maar nu wil ik aan den anderen kant niet in uitersten vervallen, om n.l. overal de jongste gebeurtenissen in die profetiën aangeduid te zien, en de ware beteekenis der namen Babylon, Assyrie, Tyrus, der Idumeërs, Moabiten enz., op gelijksoortige subjecten toe te passen: òf op Rome, de vervolgster der heiligen, de vijanden van de stad van het volk Gods, dat in de profetie Jeruzalem genoemd wordt, òf op de vleeschelijke Joden, die aan het Evangelie ongehoorzaam zijn, òf op de Turken, die men in de Assyriërs ziet. En wie verwondert zich daarover; de mensch toch is vooral geneigd te letten op de naastvoorgaande gebeurtenissen, en weinig acht te slaan op het ver verledene. Ook ik heb zoodanige neiging, maar daarom neem ik toch die onderstellingen niet onvoorwaardelijk aan. Men moet bij het vertolken van de H. S. niet vragen: wat er *kan*, maar wat er *moet* gezegd zijn, en als zeker of waarschijnlijk kan worden bewezen. Onder de regels daarbij in acht te nemen geldt deze vooral: van den letterlijken zin niet eerder af te wijken dan zonder groote noodzakelijkheid; d. i. niet eerder, dan wanneer de eigenschappen aan de subjecten toegekend, niet volgens den

eigenlijken zin daarop kunnen worden toegepast; en ook deze regel dat de profetie eerder op een' meer nabij zijnde tijd dan wel op eene meer verwijderde toekomst hare vervulling vindt. Zoo zie ik, dat Coccejus (hetzij met allen eerbied voor zijne verdiensten gezegd), zonder dringende reden den zin meer naar de geschiedenis verwingt, dan wel op haar toepast.

Sommigen zoeken de vervulling in de laatste tijden der wereld en der kerk. Zóó Altling meer nog dan Coccejus; en ofschoon ik groote dingen van de toekomst der kerk verwacht, zoo zijn er toch 17 eeuwen sedert Chr. verlopen, waarin hij merkbare teekenen zijner regering in de geschiedenis gegeven heeft; die dit niet erkent, schijnt mij toe in de geschiedenis onervaren te zijn en onbillijk over de weldaden Gods te oordeelen.

De profetiën hebben evenzeer, ja meer nog betrekking op de droeve tijden vóór het Evangelie, dan wel op den gelukkigen toestand onder het genadeverbond. Indien dus de subjecten in de profetie den letterlijken zin toelaten, zoo ben ik niet dan zonder groote noodzakelijkheid overgegaan tot den verborgen oncentlijken zin. Zoo heb ik dus ook gelot op de vervulling in den tijd van den profeet, op de togt van Sanherib tegen Phoenicië en Egypte, en op de onderlinge verhoudingen, die toen tussehen de verschillende rijken bestonden, en in dat opzigt heb ik meer dan anderen op de profetiën aangaande Babel, Egypte en Tyrus gelot en de geschiedenis daartoe te hulp geroepen." Tot dus verre.

En als men nu de dikke folianten ieder van ongeveer 1000 bladzijden openslaat, dan ziet men, dat hij in de verklaring zich op gematigdheid in de toepassing der Coccejaansche methode bevljigt heeft, en niet in eene te ver gelegene toekomst ronddoelde, maar meer de lotgevallen der Joden vooral in den tijd der Maccabeën op 't oog had, waardoor dit tijdvak naauwkeuriger dan door vroegere godgeleerden geschied was, behandeld werd. Zóó teekent hij op Jes. 51: 22, 23 aan: „Deze en dergelijke profetien moeten volgens deze twee regels opgevat worden: 1°. dat zij niet verder reiken dan tot op den tijd des N. V., 2°. dat de geheele vervulling der voorzeggingen aangaande den bloei der kerk na de herstelling uit de ballingschap, betrekking heeft op den staat der Joden, die zich vrijvochten onder de Maccabeën. Tot op dien tijd waren zij aan de Meden, Perzen, Egyptenaars en Syro-Macedoniërs zóó onder-

worpen, dat zij zich onder de vernedrendste voorwaarden moesten schikken. (1).

Wil men zijne methode in 't kort vernemen, men sla dan op het aangctoeckende bij Jes. 47: 15: „Het eene uiterste is, dat men de profetie als doelende op het geestelijke Babylon, niet te zeer verflaauwt, evenals of dit slechts plaats heeft bij wijze van toespeling, zooals wij uit zoodanige plaatsen eenige krachtige uitdrukkingen tot ons gebruik aanwenden. In een ander uiterste vervalt Coccejus, die deze profetie, naar haren eersten en letterlijken zin, op het geestelijk Babylon wil laten slaan. Het eerste is te verwerpen, omdat de overeenkomst te groot is, en niet zonder een goddelijk doel kan beschreven zijn; het tweede is onaannemelijk, omdat het uit de profetie duidelijk blijkt, dat ook hier van Babylon in letterlijken zin sprake is bijv. in Hfst. 13. Het midden is hierin gelegen, dat, dewijl de H. G. wien alle werken Gods van eeuwigheid bekend waren, wist, dat onder het N. V. een geestelijke staat zou opstaan, die dezelve karaktertrekken bezat, als wij in het oude Babylon zien, zijne taal met zulk eene kracht heeft gevoerd, dat de verstandigen hieruit zouden opmaken, dat hij met twee gelijksoortige zaken een dubbel Babylon, een eigenlijk en geestelijk, op het oog heeft gehad, terwijl het eene het beeld van het andere was.” Volgens zijn eigen getuigenis heeft hij dus den middelweg bewandeld, d. i. hij heeft een' dubbelen zin mogelijk en aannemelijk geacht, iets, wat thans algemeen verworpen wordt. Had Coccejus zooveel mogelijk het oog gehad op en terstond gestreefd naar de opsporing van den verborgen zin, en de vervulling gezocht in veel latere eeuwen, zoodat hij dus weinig werk gemaakt had van de geschiedenis der Joden, Vitringa echter voorzag in deze gebreken, door dat hij eerst zijne aandacht wijdde aan den letterlijken zin van de woorden der profetie. (2) Hoewel hij duidelijk getoond heeft (zegt Ypey) dat hij de

(1) Deel II p. 639 zoo ook de aant. op Jes. 28: 5. Dl. II p. 106 en op Jes. 19: 8.

(2) Gesch. der 18e eeuw, Dl. III p. 437 terwijl hij in eene noot er bij voegt: Cfr. Vorsehuir Oratio de interprete S. S. Vet. Test. p. 67. — „ Vitringa zag echter tegen het einde zijns levens den schemermorgen van den aanbreekenden dag, die na hem de studie der Oostersche talen zo uitmuntend verhelderd heeft, gelijk men opmaken kan uit twee plaatsen in Jes. 50: 11 en 64: 2. „

voordeelen der studie van de Oostersche dialecten, inzonderheid van het Arabische, ter uitlegging van de schriften des O. T. niet genoegzaam kende," zoo bewijst toch de commentaar op Jesaja en vooral zijn Synagoge Vetus, dat hij een duchtig Hebraïcus was, terwijl zijne *Observationes Sacrae* bewijzen, dat hij de beteekenis van dikwijls voorkomende woorden grondig opspoorde. (1) Met verwijzing naar de LXX, die hij op sommige plaatsen verbetert, zoekt hij de vervulling der profetie in de geschiedenis der Joden; en indien hij daarin tevens verborgenheden aangaande de tijden van den Messias kon ontdekken, dan voegde hij bij den letterlijken zin ook den geestelijken. Maar hier hoort men niet meer, hetgeen ons in de parabelen is voorgekomen: „nu gaauw over tot den geestelijken sin." Naar het genot om den Messias en hetgeen op hem betrekking had op te sporen, dorstte hij zóó niet, dat hij daarom den letterlijken zin zou voorbijzien. Neen, daarvoor had de Groot te veel invloed op hem uitgeoefend, en hij had zich nog meer aan diens zijde geschaard, indien deze „niet zoo koud en gestreng" over de schoone Apocalypse en Jesaja geoordeeld had, „indien hij er niet naar gestreefd had, zijne lezers van Christus af te leiden." Vitringa was nog te zeer Coccejaan in zijn hart, om zoo iets te kunnen verdragen; van daar zijne soms scherpe uitdrukkingen aangaande de Groot, hoewel hij anders zoo liefderijk mogelijk tegenover andersdenkenden was. In vroegere jaren mogt hem de typiek bekoord hebben, en als dat van eenen jeugdigen Coccejaan, zijn vernuft door schitterende en verrassende uitkomsten hebben gescherpt, de meer bedaarde leeftijd had hem de wezenlijke roeping van den schriftuitlegger doen kennen, en zijn Jesaja was het gevolg van die roeping. Witsius mogt het er nog voor houden, „dat hij, die Christus meende te zien, waar hij zich misschien niet vertoonde, minder schuldig was, dan hij, die ontkende hem te zien dáár, waar hij vrij duidelijk te zien was," en voorts: „dat in het Woord Gods geen enkel woord te vergeefs voorkwam," (2) (hoewel ook hij toch niet kon nalaten den wansmaak van sommigen in hun allegoriscen aan te wijzen,) ja die taal mogt nog bij den schrijver der *Observationes* en der Apocalypse

(1) Zie inzonderheid Cap. X en XI lib. IV, als hij spreekt over Rom. 3: 28.

(2) Zie diss. v. de Heringa de Witsio p. 136 vv.

wèrklank hebben gevonden, — de commentator op Jesaja begon zich vrijer te bewegen. Witsius had het ijs gebroken, Vitringa heeft het verbrokkeld, voor latere jaren was het bewaard het te doen smelten.

Wij eindigen onze beschouwing met de woorden van Meijer *Schrifterklärung* Th. IV p. 437, welke wij onderschrijven: „Freilich betrat C. Vitr. noch nicht ganz allein diesen Weg der grundlichen grammatischen Erklärung, wenn er gleich mit besonderem Glück und Ruhm auf denselben fortwandelte. Viel mehr bemüht er sich in seinem zwar äusserst weitscheifigen, aber durch nicht wenige Vorzüge ausgezeichneten Commentar zu Jesaja (Cfr. die instructive Recensionen in der „bibliothèque choisie, tome 27, p. 378 vv.) wie er in seinem Grundsätzen über Messianische Weissagungen und über Beziehung der profetischen Aussprüche auf Lehren und Ereignisse der N. T. zwischen Grotius und Coccejus die Mittelstrasse hielt. (Cfr. Praefatio ad lectores p. 9 seqq., 15 seqq.) so auch in seiner Auslegung selbst nicht wenigen Stellen, deren grammatischer Sinn und deren nächste historische Beziehung er sehr glücklich aufgeklärt hatte noch überdies einen mystischen Sinn zu vindiciren, wie dies z. B. Cap. II : 22 XIX und XXII, 25 der Fall ist. Hievon aber abgesehen gebührt ihm das nicht geringe Verdienst, den Wortverstand unter der Leitung grundlicher Sprachkenntnisz und vertrauter Bekanntschaft mit der Grammatik in ganzen recht gut erörtert und ganz vorzüglich die Geschichte der von Jesaja erwähnten Völker mit groszer Belesenheit befriedigender aufgeklärt, und dadurch die rechte Beziehung so mancher ganz historischen Orakel in ein helleres Licht gesetzt zu haben; wenn man gleich in einzelnen Fällen noch tiefere Sprachbemerkungen, und etwas mehr Kritik für die historischen Erläuterungen wünschen mochte. Dasz nun übrigens dieser gelehrte und trefflichen Ausleger, der so manchen rein historischen Orakel seine richtige Beziehung nachweist in so manchen andern Stellen, wo er vielleicht eine eben so passende historische Beziehung auf näher gelegene Gegenstände hätte entdecken können bloz Beziehungen, und zum Theil sehr specielle Beziehungen auf den Messias und seinen Schicksale, wie auf die christliche Kirche und deren Schicksale gewahr wird; ist Folge seines Geschmacks, und des Geschmacks seines Zeitalters: ist Wirkung der dogmatischen Voraussetzungen, die ihn leiten.“

IV.

ZIJNE VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER LEERSTELLIGE GODGELEERDHEID.

Onder de verschillende vakken der godgeleerde wetenschap is het gebied der leerstellige godgeleerdheid ten allen tijde het meest bewandeld. De geleerden hebben elkander daarop soms vrij onzacht ontmoet en onhensch bejegend. In ons vaderland hebben wij de volgers van Voetius en Coccejus gadeslagen en gezien hoe de laatste met zijn verbondstheorie eene nieuwe rigting aan die studie heeft gegeven. Het was te verwachten, dat een man als Vitringa, die het Coccejaansche stelsel was toegedaan, maar aan wiens kritischen blik de leemten daarin zichtbaar of aanwezig niet waren ontgaan, verbetering zou zoeken aan te brengen, wat hij ook werkelijk deed en waarin hij reeds door Witsius was voorgegaan. (1)

Behalve eenige uitweidingen in zijne *Observationes Sacrae* en in andere uitlegkundige werken, is het hoofdwerk voor de dogmatiek zijne *Aphorismi doctrinae christianae religionis*. Het is zegt Ypey, (2) een „onwaardoerbaar stuk. Ik wil geern betuigen, dat „ik nooit schooner theologisch leesboek uit de voorige eeuwen, „dan dit, hoe klein hetzelve ook zijn mooge, geleezen hebbe; „voornaamlijk moet ik zulks zeggen van het eerste opstel, zo als „het door den schrijver in 1688 uitgegeeven is; dit overtreft de

(1) Ik kan aan Dr. Heringa het niet toestemmen, dat Witsius geen Coccejaan zou geweest zijn. Waar de verbondstheorie, al heeft hij haar ook verbeterd nog zoo in het bloed zit, als bij hem, daar moet men hem eerder onder de gematigde volgers van Coccejus rekenen, dan dat men zou kunnen zeggen dat hij geheel zijn eigen weg heeft bewandeld.

(2) Syst. Godglh. Dl. II, blz. 201.

„andere uitgaven in eenvoudigheid, duidelijkheid en bondigheid.
 „Overal ontmoet men in dit boek de heerlijkste proeven van des
 „auteurs bondige kunde, zuiver oordeel, naauwkeurige netheid,
 „zedige onpartijdigheid, waarheidlievende vrijheid en tevens van
 „regtzinnigheid. Hoe vrij hij ook weezen mogt in het onderzoeken
 „der waarheden en in het opgeeven van zijne bijzondere gevoe-
 „lens, nergens ziet men hem de paalen der regtzinnigheid over-
 „schrijden, nergens van de leer der Godlijke genade afwijken. (1)
 „Wijders heeft hij alles naauw in elkanderen geknoopt, maar
 „evenwel voor klaarheid en duidelijkheid gezorgd. De eene waar-
 „heid laat hij uit de andere afvloeyen, en allen hangen zij zamen
 „als eene wel geschakelde keten. Er is weinig wijsgeerigs en
 „scholastieks in. Kan hij het scholasticke niet wel vermijden, hij
 „gebruikt de schoolsche termen met omzichtigheid, en geeft er
 „door zijne manier van uitdrukken eene verstaanbaarheid aan,
 „die ze draaglijk doet worden. Het is genoegzaam blijkbaar, dat
 „hetzelve een der beste compendien zij. die wij tot nog toe in de
 „Hervormde kerk aangetroffen hebben. Geen wonder dierhalve,
 „dat veele hooglerars hetzelve bij hunne akademische systema-
 „lessen ten leidraad gebruikt hebben en nog gebruiken.” (2)

Zulk een lof verwondere ons niet, want als men het werk
 leest, dan boeit het ons reeds om den vorm. Stellingen, duide-
 lijk, helder en beknopt voorgedragen, doen reeds een schrander
 en diepdenkend brein vermoeden. Indien men nu de handboeken
 van dien tijd nagaat, ontmoet men veelal dikke quarto's, die, wat
 de Voetiaansche betreft, opgevuld zijn met wijsgeerige bespiege-
 lingen en scholastiemen, waarvan zich ook de Coccejaansche me-
 thode naauwelijks kon onthouden. Men begrijpt dan ook dat het
 duodecimo werkje van den grooten Vitringa langen tijd het vade-
 mecum voor menigen student was, en dat nog in 1761 M. Vi-
 tringa, zijn commentator, zeggen kon: „dat van dit theologisch
 „handboek in de boekwinkel en op de hoogeschole behoefte be-
 „stond, want op de Athenaea van ons vaderland te Harderwijk,
 „Leyden en Franeker worden de leerstellingen volgens die hand-
 „leiding der studerende jonggelingschap voorgedragen.” Maar ge-

(1) T. a. p. blz. 204, 205.

(2) T. a. p. blz. 209. Hij schreef dit in 1795.

noeg over den vorm, ziehier eene zeer beknopte inhoudsopgave.

Hij begint met te handelen over de twee beginselen der godgeleerde wetenschap, de rede en de H. S. en over hare eigenschappen en hare uitlegging. Daarna redeneert hij over God, Zijn wezen en Zijne eigenschappen, inzonderheid over het leerstuk der Driënheid, over „den raad van den goddelijken wil” naar Ef. 1 : 11, inzonderheid over de eeuwige verkiezing en verwerping, over de schepping der wereld, engelen en menschen, over de onderhouding en regering vooral blijkbaar in het z. g. verbond der werken door God met den mensch aangegaan, over den val des menschen en in 't algemeen over de zonde en hare gevolgen. Voorts handelt hij over de veroudering van het verbond der werken en het daarvoor in de plaats tredend testament der genade; over de voorwaarden om daarvan erfgenaam te zijn, nl. het geloof en de bekeering, welke God in den mensch werkt door de roeping en wedergeboorte. Vervolgens weidt hij uit over de goederen van het testament der genade en wel 1°. over de regtvaardiging des zondaars door het geloof, 2°. de verzoening, 3°. de wederaanneming der kinderen; over de heiligmaking en de goede werken waarin zij zich openbaart, over de volharding der heiligen en de eeuwige heerlijkheid. Daarna handelt hij over het verbond der genade dat op het eeuwige testament gebouwd is; en wel 1°. over den tijd der belofte welke in drie tijdperken van Adam tot Abraham, tot Mozes en tot Christus, 2°. over den tijd der vervulling of de opening van het testament der genade, inzonderheid over den Messias, zijn namen, zijn persoon, zijn tweërlei natuur, zijn drievoudig ambt, zijn vernedering en verhooging; over de voldoening van Christus en hare heilrijke gevolgen, de goederen van het N. T. genoemd; over de sacramenten, waarbij ook over de transsubstantiatie en de mis wordt gehandeld, en eindelijk over de kerk, hare kenmerken, haar hoofd, dienaren en leden, hare verdrukking, de Anti-Christ en over hare zegepraal.

Over het algemeen hangt hij de kerkelijk-orthodoxe geloofsleer aan, verdedigt haar met veel bijbelplaatsen, maar zoekt haar vooral met gronden aan de rede ontleend te staven. De rede is bij hem de eerste bron waarop de godgeleerdheid moet gegrond worden: „zij wijst ons op God, hetzij wij een blik in of buiten „ons slaan. Ware er geen God, er zou geen waarheid of onwaar-

„heid, geen zedelijk goed of kwaad, geen belooning of straf, geen
 „hoop of vrees zijn. In het geweten dus is de Godsidee opgesloten.
 „Ons ligehaam zou niet kunnen bestaan zonder God. Zoodra de
 „rede erkend heeft, dat er een God bestaat, gevoelt zij zich ook
 „verplicht Hem te dienen. Indien de zonde niet in de wereld was
 „gekomen, zouden de uitspraken der rede en des gewetens vol-
 „doende zijn geweest tot zaligheid des menschedoms. Daarom is
 „eene bovennatuurlijke openbaring noodzakelijk geworden.” (1)

Dat hij een groot gewigt aan de uitspraken der rede hecht, bewijst zijn aanhoudend streven om alle leerstukken voor de regtbank der rede, en doorgaans wel 't eerst, te regtvaardigen. Men zie hoe hij te werk gaat met het leerstuk der Drieëenheid, als hij o. a. zegt: „de bewijzen, welke tegen die leer geheel of gedeeltelijk worden ingebracht, worden gemakkelijk door de zuivere en geheiligde rede opgelost. God openbaart aangaande zich zelve niets dat onwaar is, en 2°. God kan omtrent zich zelve wel iets openbaren, dat volkomen waar is, al wordt de wijze hoe, door den mensch niet begrepen, indien maar de openbaring met haar zelve niet in strijd is, of de zuivere en ontwijfelbare uitspraken der gezonde rede en van het algemeene denken omverwerpt, hetwelk geen van beiden geschiedt.” (2)

Ook zijne opmerkingen, elders gedaan, getuigen dit: „De wereldorde,” zóó zegt hij, (3) „is wel ondoorgrondelijk, maar toch is het onze pligt door middel der rede de raadsbesluiten in het boek der Voorzienigheid te leeren verstaan. Want God, die de hoogste Rede is, heeft ons niet met rede begaafd om ons over Zijne werken te verwonderen, hetgeen dwaas zijn zou, maar om die met verstand na te gaan, hun doel te onderzoeken, en zoo ze eindelijk ons helder worden, die te loven en te prijzen.”

Op eene andere plaats zegt hij het volgende: „Het is niet noodzakelijk, dat er sommige leerstukken zijn, die a priori niet

(1) Aphor. cap. I § 17, 21, 22, 23, 27, 40, 48.

(2) Aphor. cap. II § 92. Wij willen hier niet beoordeelen, in hoeverre zijn nu volgend betoog den toets van het redelijk denken kan doorstaan. Wij deelen hier alleen maar een bewijs van zijn aanhoudend streven mede, om zelfs dit leerstuk nog als rationeel te doen voorkomen.

(3) In zijnen brief vóór zijne Apocalypse geschreven.

„door de rede bewezen kunnen worden. Voldoende is het, dat „de rede over het geheel der leerstukken oordeelt, en ziet, of „de geheele leer met 't wezen Gods overeenkomt of niet. Aan- „gaande Hem en Zijne werken worden ons a posteriori andere „dingen bekend. waarvan a priori ons niets door de rede verze- „kerd wordt. Maar toch dient dit op zuivere redebegrippen ge- „bouwd te worden en daarmede overeen te komen.” (1)

Men ziet dus, dat hij op het voetspoor der Gereformeerde godgeleerden het „*credo, quia absurdum*” (ik geloof, omdat het ongerijmd is) verwerpt. Maar bij hem gold toch de oude regel „*quae fide tenentur, ratione probantur*” (wat door het geloof wordt vastgehouden, wordt door de rede bewezen.) Hij bevljigtte zich om het rationele van alle leerstukken aan te wijzen. Witsius had hem die gevoelens reeds ingescherpt (2). In de atmosfeer der Cartesiaansche wijsbegeerte had Vitringa, als student te Franeker geademd. Daardoor had hij de rede niet langer leeren beschouwen als het beest, dat door het geloof moest verworgd worden, zoo als Luther zich uitdrukte, of als de vijandin der openbaring, maar als de onmisbare leidsvrouw tot de waarheid. Hij nam niets aan, of hij moest het ook door zuivere redebegrippen gestaaft zien. Wij behoeven wel niet te zeggen, dat hij meermalen voor uitspraken der rede hield, wat de kritiek onzer dagen met regt als zoodanig zou weigeren te erkennen.

Bij dit alles liet hij geen ander rigtsnoer toe dan de Heilige Schrift. (3) Langs den toenmaligen weg bewees hij de goddelijkheid der openbaring met uitwendige bewijzen, maar drukte toch vooral op hare inwendige goddelijke kenmerken, als hij zegt: „Gij twijfe- „laars, wat verlangt uw geweten nog meer in het Woord Gods, om „zijne goddelijkheid te bewijzen; leest het, en gij zult het erva- „ren, dat het een vuur, een hamer, een tweesnijdend zwaard „is (4). Daar het toetsende subject bij het nagaan der goddelijke „waarheden onvolkomen is, zoo moet de Heilige Geest helpen, die „door zijne oneindige kracht de ongeloovigheid en halstarrigheid der

(1) Obs. Sacr. lib. III, cap. 12.

(2) In de *Usu et abusu rationis circa mysteria fidei*. Zie Dr. Heringa, diss. p. 89.

(3) Aphor., cap. II § 78.

(4) t. a. p. § 26, 29.

„mensen aanstonds overwint, hetgeen door de verlichting in de „scholen het getuigenis des H. G. genoemd wordt.” (1) „Die „werking des H. G. bestaat: I. dat hij het oordeel der menschen „opscherpt, door in hem de aangeborene begrippen (hier spreekt „de Cartesiaan) te ontwikkelen en hem van vooroordeelen te zui- „veren, en II. dat hij den mensch doet luisteren naar die be- „wijzen, welke voor de goddelijkheid der openbaring worden „aangevoerd. Indien hij luistert, dan kan het niet anders, of hij „moet het Woord Gods als goddelijk aannemen, zoo als Lydia „in Hand. XVI: 14. — Men beschouwt die werking des H. G. „als eene geheime kracht, waardoor de mensch als gedwongen „wordt om de goddelijkheid der schrift te erkennen. Maar wij vra- „gen, hoe kan men zulk eene werking onderscheiden van mystie- „kerij? God toch handelt met de menschen op *redelijke* wijze en „die werking is niet redelijk, als ze niet steunt op een' redelijken „grond, weshalve wij veilig kunnen zeggen, dat de H. G. de „werkende en medehelpende oorzaak is voor den mensch, ten „einde hem te doen gelooven dat de Schrift Gods Woord is.” (2) Hieruit blijkt dus, dat hij een afkeer had van eene bloot mecha- nische werking des H. G., zoodat deze niet *tegenover* den mensch stond, maar wel in hem werkte, op eene met zijne zedelijke natuur overeenkomstige wijze, hetgeen ons later blijken zal.

De *ongeschondenheid* der H. S. houdt ook hij krachtig vast. „Door „Gods Voorzienigheid is zij ongeschonden bewaard gebleven, zoo- „wel wat de boeken of kleinere deelen, als wat de verzen, „woorden en letters betreft. De tekst des O. V. is niet met op- „zet bedorven geworden, en die des N. V. kon met goed gevolg „niet door de ketteren vervalscht worden. Er zijn wel fouten door „toedoen der afschrijvers ingeslopen, maar zij schaden ons geloof „niet en kunnen gemakkelijk uit de verschillende lezingen hersteld „worden.” (3) En toch bewoog hij zich somtijds, even als Wit- sius, (4) vrij tegenover de H. S. Hij oefent eenigzins kritiek uit en zelfs zóó, dat hij aan menigen aanval van zijne Voetiaansche

(1) t. a. p. § 35.

(2) M. S. S. pag. 71, 73.

(3) Aphor. cap. II § 49.

(4) Heringa, diss. pag. 85.

tegenstanders blootstond. Tot de laatsten behoorde vooral H. Brinck, die o. a. verklaart: (1) „Vitringa komt ook soo verre, dat hy „seid, dat de latere leeraren onder de Joden sig selven soodanige „macht hebben aangematigt, om geheele nieuwe woorden, ja een „geheel versinde Schriftuur als Gen. 31: 47 in te stellen,” en elders: „Volgens de loop der natuyre en spreekt God niet met „de menschen. Alle *revelatie*, in dewelke God van mond tot mond „met de menschen gesproken heeft, is eygentlijk *miraculeus*. Hier „moeten dan ook Partyen ontkennen, dat er eenige schriften van „Goddelyke openbaringe in de wereld syn. En terwyl haar echter „eenige boekken voorkomen, daar wc by outs van gelooft heeft, „datse van Goddelyke inblasinge waren; soo soude onse Partyen „daarvan moeten spreken als van *Menschelyke* Schriften. By exem- „pel dat sommige menschen die, of vóór of effen na de Sund-vloed „geleefd hebben, eenige Historische aantekeningkjes gehad heb- „ben, welke Moscs door menschelyke voorsichtigheid opgegaderd „en in 't net beschreeven heeft; vorders, dat eenige volgende en „laatere menschen haar die macht hebben aangematigt, om 't „Beschrevene van Mosis wederom wat te veranderen met af, of „toe te doen. Dat het alsoo met de Schriften Moses en niet „minder met het boek Jobs was toegegaan. Hoedanige *seer scha- „delyke* gevolge Partye na sync Cartesiaansche gronden in goeden „ernst voor de sync schynt te erkennen. Vitr. Obs. p. 71, 76, „82, 86, 89.” (2) Wij willen het stuk, waarop de schrijver doelt, hier grootendcels laten volgen, omdat het allerbelangrijkst is voor de kennis van Vitringa's kritische beginselen en eenigermate ook van zijn karakter.

„Maar bovendien betwijfelen wij, of de geleerden beweren „zullen, dat Mozes de openbaring der meeste dingen, die hij „aangaande den oorsprong der wereld en de geboorte der aarts- „vaders overgeleverd heeft, van God *onmiddelyk* heeft vernomen. „Want het schijnt dat wij over het eerste boek van Mozes en „zijne wijze van ontstaan anders en redelijker moeten denken, „dan men gewoonlijk doet, ochter behoudens het gezag daaraan „toe te kennen, als de grondslagen der Joodsche en Christelyke

(1) In zijn *Toetsteen der redelyke godsdienst*, blz. 48.

(2) H. Brinck, *Toetsteen*, blz. 231.

godsdienst bevattende. Het is waarschijnlijk dat de eerste stamvaders, wien men niet mag ontzeggen, dat zij voor de nakomelingschap hebben gezorgd, de voortreffelijkste waarheden, of door openbaring, of door anderen verkregen, in zekere karakters en teekenen hebben uitgedrukt, en die op deze wijze hunnen kinderen hebben achtergelaten. Die aantekeningen der vaderen, bij Israël bewaard, meenen wij dat Mozes bijeenverzameld, in orde gebragt, waar zich gapingen bevonden, deze aangevuld, en aldus zijn eerste boek heeft opgesteld. Dit gevoelen bevat niets ongerijms, want zoo men meenen mogt, dat het gezag van dit boek daardoor gevaar zou loopen, zou men grovelijk dwalen, en ons, die voor het woord Gods en vooral voor dit boek strijden, een groot onregt aandoen, door ons eene gevolgtrekking toe te dichtten, waarvan wij een sterken afkeer hebben. Indien Noach, Sem, Abraham, Isaäc en Jacob, ja zoo de vaderen vóór den zondvloed eenige stukken der H. S. aan de kerk hebben achtergelaten, wie zal dan durven verzekeren, dat zij minder onder de leiding des H. G. geschreven hebben, dan de latere profeten? Zij waren de eerste kerkvaders, gingen gemeenzaam met God om, hadden dikwijls openbaringen; waarom zouden zij dan in hun schrijven minder door den H. G. geleid zijn, dan de profeten? Bovendien, Mozes was de algemeene dienaar der kerk, en wie zal gelooven, dat hij bij de bewerking van *dit* boek minder de leiding des H. G. heeft ervaren, dan bij andere gelegenheden? Zoo heeft ook Lukas zijn Evangelie zonder twijfel *ook zamengesteld uit aantekeningen* van hen, die van den beginne aanschouwers en dienaars des woords geweest zijn. En echter kennen wij geen minder gezag aan zijn geschrift toe dan aan Mattheus en Johannes. Mozes heeft dus Genesis opgesteld uit verscheidene fragmenten en gedenkschriften der aartsvaders; eene aaneengeschakelde geschiedenis van de hand van *één* schrijver is zij niet. Mozes heeft die fragmenten welke hij vond, met hunne opschriften, onveranderd tot de nakomelingschap willen brengen. Zoo loopt het eerste gedenkschrift tot 2: 4, vervolgens tot 5: 1, verder tot 6: 8. De billijke en waarheidlievende lezer duide mijn opregte meening in deze niet ten kwade. Ik ben daartoe niet gekomen uit ligtvaardigheid, maar uit zucht om de waarheid te leeren kennen. Het is er verre van daan, dat ik dit voortreffelijk geschrift naar de regelen mijner kritiek zou veroor-

deelen; ik heb te veel eerbied voor het W. G., en te weinig op met mij zelven. Mozes heeft somtijds woorden en zinnen in de schriften der aartsvaders in meer voor Israël verstaanbare uitdrukkingen overgezetz, zoo als blijkt uit Gen. 31: 46, 47. De naam Jegar Sahadutha is Syrisch van veel lateren tijd. Het is niet te denken, dat in Labans tijd reeds het Chaldeeusch in dien zelfden volmaakten toestand zou geweest zijn, als eeuwen later, en dus is het aanneembaar, dat zij, die bestemd waren om dit boek te recenseren aan dien steenhoop een Chaldeeuschen naam hebben gegeven, opdat de Chaldeën van hun' tijd, daar het reeds veel van het Hebreeuwsch verschilde, den naam in hun taal zouden kunnen verstaan. Zóó kan ook Christus tegen den zoon van Jona niet gezegd hebben: „Gij zijt *Petrus*,” maar eerder „*Cephas*.” Mattheus echter kon dit in zijn Evangelie schrijven, omdat Cephas door de Grieken later Petrus genoemd is, en het woorden zijn van dezelfde beteekenis.” — „Dat Genesis door latere critici gerecenseerd is, blijkt uit Gen. 36: 31, tenzij men met Huet en anderen aanneme, dat Mozes hier als profet volgens goddelijke openbaring vooruit wist, dat Israël eenmaal koningen zoude hebben. Dit is wel niet ongerijmd, maar toch ook niet waarschijnlijk. Waarom moest Mozes hier bij bloot historische zaken als profet optreden? Het is gemakkelijker te zeggen, dat de woorden „voordat een koning over Israël regeerde” op de kant geschreven waren en zoo in den tekst geslopen zijn.” — Dat laatste is vooral eene voor dien tijd zeer stoutmoedige opmerking, en begrijpelijk wordt het, waarom de kritiek van Vitranga, welke breken *moest* met de leer van een volstrekt uitwendige ingeving der bijbelschrijvers, zoodat hij een afkeer had van de meening, dat zij de pennen des H. G. waren, geene genade vinden kon in de oogen der strenge behoudsmannen.

Eveneens laat hij de kritiek oordeelen over enkele psalmen, wier vervaardiging hij stelt onder de vervolging van Antiochus Epifanes, ofschoon hij dit gevoelen niet ten volle wil onderschrijven. (1) Inzonderheid is de volgende kritische gissing der vermelding waardig. Hij is n.l. niet afkeerig van het denkbeeld, dat Malcachi's naam een verdichte is, blijkende uit Mal. 1: 1, waar de LXX מַלְאָכִי (Mal-aki) vertalen door *ἄγγελος αὐτοῦ* zijn *bode*, terwijl,

(1) Obs. Sacr. lib. VI, cap. 13.

zoo als de Chaldeeusche overzetter er bijvoegt, Ezra, waarschijnlijk nog Haggai, deze profeet is (Hagg. 1: 13), waar hij genoemd wordt *de bode des Heeren*. „Dit is ten minste zeker,” zóó zegt hij, „dat de profcet met den naam van *Maleachi* zijne zending heeft willen uitdrukken, of dat hij zich zelven met dien naam op figuurlijke wijze genoemd heeft, dewijl hij hier eene beroemde godspraak vermeldde aangaande den voorlooper van den Messias, Johannes den Dooper, onder den titel van *engel des Heeren*.” (1)

Niet minder opmerkelijk is het, dat hij in zijne latere geschriften sterk overhelt tot het gevoelen om Paulus niet voor den schrijver van den brief aan de Hebrëen te houden, terwijl hij nog in zijne „Aphorismi” op vele plaatsen het tegenovergesteld gevoelen vasthoudt. Zoo zegt hij o. a.: (2) „Mattheus in zijn Evangelie, Paulus in zijne brieven, *de schrijver van den brief aan de Hebrëen*, en de Apocalypsc van Johannes den Apostel en zijn Evangelie huldigen enz.” en elders: (3) „Of hij door Paulus geschreven, of door Apollos, den Alexandrijner, (Hand. 18: 24), aan de Alexandrijnsche Joden-christenen gerigt is, wil ik hier niet beslissen.” Uit de eerste plaats mag men gerust opmaken, dat hij Paulus niet voor den schrijver houdt, want waartoe anders die onderscheiding? Maar al was dit ook zoo niet, dan behoorde er in die dagen vrij wat moed toe, om den twijfel dienaangaande te vermelden, zonder dien te wederleggen. Men was eigenlijk reeds een ketter, indien men niet met volle overtuiging onderschreef, hetgeen op last der Staten-Generaal bij gelegenheid der nieuwe bijbelvertaling vóór het N. T. daaromtrent geplaatst was. Aldaar vindt men: „de Apostel Paulus heeft bij verscheydene gelegentheden geschreven *veertien* Sendtbrieven — — —, waarby komt de Sendtbrief tot den Hebrëen, van welke by sommige getwyffelt wort, doch *sonder reden*, of deselve van den Apostel Paulo geschreven is.” Daarmede kon hij niet instemmen; de resultaten van het vrije onderzoek waren hem te krachtig geworden om zich aan de uitspraken der Dordsche vaders slaafs te onderwerpen.

(1) t. a. p. cap. 6. Zie ook *Bijbelsch Woordenboek* en *Winer*, Real Wörterbuch op *Maleachi*.

(2) Obs. Sacr. lib. VI, cap. 20.

(3) Comm. in Jesaj. tom. I, pag. 353.

Dat hij niet aarzelde om *buiten* den Kanon kritisch te werk te gaan, blijkt uit zijn oordeel over den brief van Barnabas, waarvan hij zegt: (1) „Ik weet niet hoe de geleerden dien, hoewel hij zeer oud is, aan Barnabas kunnen toekennen. Wie zal die *ἐνθυμήματα μύστικα*, (die mystieke denkbeelden) hem toedichten en verklaren, dat Barnabas in het getal 318 van Abrahams knechten den naam en het kruis van Christus gezien heeft, omdat *ιη* (de aanvangsletters van *ἰησοῦς* (*Jezus*) = 18 is, en 300 door den hoofdletter **T**, welke den kruisvorm voorstelt, wordt uitgedrukt? Dat latere kerkvaders in die vindingen behagen geschept hebben, kunnen wij nog verontschuldigen, maar dat Barnabas met zulk een kabbalistiek het Christendom tegen de Joden verdedigd heeft, kunnen we niet aannemen.” Had Vitringa nu maar even onpartijdig zijn kritischen blik over de *bijbelboeken* laten weiden, hij zou dienaangaande minder vrede hebben gevonden met de meeningen der kerk, maar den geestverwant van Coccejus ontbrak het aan moed, om zich tegenover de H. S. even vrij te bewegen als tegenover ieder ander geschrift buiten den Kanon. (2)

Om nog een bewijs te leveren, dat hij er niet van hield om maar bij alles aan eene bovennatuurlijke tusschenkomst te denken, diene het volgende. Als hij de Groot en Huet bestrijdt, die beweerden, dat de eigennamen in Genesis vermeld, door Mozes uit de *urtaal* in de Hebreeuwsche zijn overgebracht, zegt hij: „Men blijft altijd het bewijs schuldig, hoe Mozes die *urtaal* zich had eigen gemaakt. Of hij heeft die door eigen studie moeten aanleeren, of hij is op bovennatuurlijke wijze met die kennis bedeed. Het eerste is niet aannemelijk, omdat die oorspronkelijke taal, volgens de Groot en Huet, ten tijde van Mozes reeds lang in onbruik was geraakt. En wat het andere betreft, ik zie niet in, hoe dit verdedigd kan worden. Want zoo wij aannemen, hetgeen doorgaans ondersteld wordt, dat God de voornaamste historische bijzonderheden aan Mozes heeft geopenbaard, (*hetgeen ik echter hoogst ongaarne toegeef*) moet ik dan noodzakelijk aannemen, dat Mozes door God op bovennatuurlijke wijze met de kennis dier oude taal is begiftigd? Mozes heeft niets dienaangaande in zijne

(1) Obs. Sacr. lib. VI, cap. 7.

(2) Men valle evenwel den grooten man daarom niet te hard, want hij was en bleef in vele opzichten het kind van zijnen onkritischen tijd.

geschiedenis vermeld; en zouden wij nu meenen, dat het zulk eene belangrijke zaak was, dat Mozes de namen zijner voorouders, uit eene zeer oude taal, die al sinds lang verloren was gegaan, in de Kananésche heeft overgezet, zoodat God *alleen om die reden* (want eene andere kan daarvoor niet gegeven worden) aan hem die *urtaal* zou hebben geleerd? Mij komt dit niet waarschijnlijk voor." (1) Het bovennatuurlijke had dus voor hem zijne grenzen.

Ofschoon hij, voor zoover mij bij het onderzoek zijner schriften is gebleken, nergens *afzonderlijk* over de ingeving des Heiligen Geestes handelt, zoo kunnen wij met zekerheid uit al het voorafgegane opmaken, dat de Buxtorfsche vocaal-inspiratie in hem geen voorstander vond. En mogt hij in de profetiën „een spreken des H. G." hebben gezien, omtrent de historische zaken zal hij de meening van Witsius (2) wel toegedaan zijn geweest, dat n.l. de apostelen en evangelisten, als zij de gesprekken van Jezus aanhalen, of hem sprekende invoeren, niet dezelfde woorden als de Heer gebruiken, en dat de H. G. ieders individualiteit niet vernietigd heeft.

Een krachtig bewijs voor de goddelijkheid der leer ontleende hij aan de *wonderen*. In zijne dogmatick geeft hij geene bepaalde omschrijving daarvan, en opmerkelijk is het, dat de meergemelde Brinck hem van Cartesianisme wil beschuldigen, als hij zegt: „Daar kunnen, seid eener van het begin der Scheppinge self Natuurlyke oorsaaken, door een alderwyste ordineeringe derselver, tot soodanige uitwerkingen geschikt syn geweest. Het welke wy niet vrezen in de meeste (mirakelen) indien niet in alle te affirmeren. Vitr. Obs. p. 6." (2)

(1) Obs. Sacr. lib. I, diss. 133.

(2) Toetsteen blz. 223. Evenwel rust op dezen Voetiaanschen partijganger een zwaar vermoeden, dat hij die beschuldiging uit de lucht heeft gegrepen. Deze aanhaling toch, die Brinck in de Obs. Sacr. van Vitr. heeft gevonden, zoo als hij zegt, *kan* niet in het 1e deel voorkomen, daar het 2e eerst in 1689 verscheen, en de „Toetsteen" een jaar later in 't licht werd gegeven, zoodat het niet zeer waarschijnlijk is, dat Brinck *toen* reeds op het 2e deel zijne aanvallen heeft kunnen rigten. Ook bewijst het verzwijgen van het cijfer I bij zijne aanhaling genoegzaam, dat hij toen nog maar *één* deel kende. Ik sloeg blz. 6 op, maar vond niets. Toen dacht ik, dat Brinck eenen anderen druk kon hebben gebruikt, of dat „blz. 6" een drukfout was, waarop ik het 1e deel in zijn geheel goed heb doorlezen, maar nergens heb ik iets kunnen vinden, dat naar bovengenoemde aantijging zweemt. Ik aarzel dus niet om Brinck, al was hij dan

En slaan wij nu zijne exegetische werken op, dan vinden wij: „Wonder is een buitengewoon natuurverschijnsel, dat niet volgens de natuurwetten kan verklaard worden, maar alleen door de Almagt van den vrijen Wereldbestuurder ontstaat.” (1) En in zijne „Verklaringe over de verborgen sin der Mirakelen van J. C.” na zijn' dood vertaald, zegt hij: (2) „Een Wonderwerk wort in 't algemeen alderhande werk, dat de aanschouwers in verwonderinge verrukt, genoemd: dese betekenis van het woord is zomtyds uitgestrekter en zomtyds nauwer bepaalt. In een ruimer sin worden Wonderwerken eenige vreemde en ongewoone werken en verrichtingen genaamt, welke de verwachtinge der menschen te bovengaan, en haar tot verwonderinge en aandacht brengen, welkers oorsaaken verborgen en onbekent zyn, noch van de meeste menschen doorsien worden: doch in een nauwer sin worden Wonderwerken vreemde en ongewoone werken genaamt, die ons tot verwonderinge brengen, in bewustheid wechrukken, en klaarlyk begrepen worden, datse door geen natuurlyke oorsaaken volgens de gemeene wetten en loop der Natuure kunnen verricht worden, maar *God* als de oorsaak der Natuure luidkeels uitroepen en verkondigen. Wy neemen hier het woord in den laatsten sin op.”

En toch tracht hij op sommige plaatsen het wonder zooveel mogelijk volgens de wetten der natuurkunde te verklaren. Als hij b. v. handelt over het wonder te Cana, zegt hij: „Daar is waarlyk iets in dit Wonderwerk waar over wy verbaasd moeten staan; echter niets dat met de reden strydt, of tegensegginge in sich bevat, soo gy de Goddelyke Almagt als oorsaak onderstelt. Want

ook een Eerwaardig Predikant in Utrecht, van kwade trouw te beschuldigen; iets wat nog onder theologanten gebeurt. Welligt is zijne handelwijze het gevolg van den haat, dien hij Vitringa toedroeg. Op de Vriesche synode waren er bezwaren tegen dat 1e deel ingebracht; de beoordeelaars werden benoemd en in 1685 werd Vitr. op de synode te Bolsward voor regtzinnig verklaard. Dit konden de Voetianen niet verduren; zij bleven hem en zijne leerlingen den smet van ketterij aanwrijven, en Brinck, een der hevigste woordvoerders, welligt door het besluit der synode nog meer verwoed, vond er geen bezwaar in om toch 's mans gevoelens voor „seer aanstootelyk en onheilig” te verklaren, dewijl hij de mirakelen voor natuurlijke verschijnselen hield.

Zóó zegt ook Ypey, *Gesch. d. H. K.*, dl. II, aant. 664: „*Ongegronder en partijdiger* beschuldiging kon er tegen Vitringa niet worden uitgedacht.”

(1) *Comm. in Jesaj.*, tom. I, p. 172.

(2) Op blz. 1.

naardien na de beginsels der waare wysbegeerte, alle hoedanigheid der ligchamen van des selfs verscheidene gedaante en schikkinge na het believe van God kunnen aannemen, soo is 'er niets in dit Wonderwerk geschiet, als dat de deelen van 't water soo als sy van naturen zyn, een andere gedaante, figuur en schikkinge van haar deeltjes waarse uit bestaat, ontvangen hebben: dat is, in fynere, werksamer, scherper en vetter verandert zyn, uit welke de wyn bestaat. Daar is hier dan niet geschiet (daar sy op roemen) eenige *transsubstantiatie* maar *transmutatie*, veranderinge of eene *nieuwe modificatie*, *veranderinge* of *schikkinge van die deelen* in plaats en figuur, waar uit het water bestaat volgens de oudste Philosophy der ondeelbare deeltjes, en de hedendaagsche nicuwe." (1) Sprekende over den verdorden vijgeboom, zegt hij: „Niemant, die de vrye Almagt Gods beschout, sal in 't verklaren van dit Wonderwerk blyven steeken. Want als God met syn vrye Almagt daar tusschen komt, als het voedende vogt uit de aarde gehaalt, door de Boom niet verspreit wort, en op hout te vloeyen door de verstopheden der pypjes; dat hier sonder twyffel geschiet is, soo moest de Boom nootsakelyk verdorren." (2) En bij de spijziging der 5000 merkt hij dit op: „Alwaar brood ontbreekt, kan God door syn woord en door bevel van syn wille, brood voortbrengen; alderhande deelen welke de lucht verschaft tot die form en figuur bequaam makende welke het brood en andere eetwaren hebben; opdat niemant hier van de scheppinge of voortbrenginge van een *nieuwe* stoffe denke." (3)

Hij wil dus voor zoover het hem mogelijk is, eene rationele verklaring van het wonder geven (ofschoon hij dit bij de wonderbare genezingen en doodenopwekkingen achterwege laat, misschien wel, omdat hij dit niet kon). Hij ziet altijd in het wonder het gevolg van eene bovennatuurlijke tusschenkomst van God, zoodat zijne verklaring uitloopt op eene *verschuiving* van het begrip van interventie. (4) Geenszins kon dus Vitringa gezegd hebben, dat

(1) Mirakelen van J. C. blz. 161.

(2) t. a. p. blz. 212.

(3) t. a. p. blz. 225.

(4) In een M. S. (dat op sommige plaatsen uitgebreider is dan een ander, maar waarvan de opsteller en de tijd, waarin het vervaardigd is, mij onbekend is gebleven, hoewel het geheel op den leest zijner Aphorismi is geschoeid,

het wonder te verklaren is uit natuurlijke oorzaken, m. a. w., iets is dat voor ons nog iets wonderbaars is, maar toch eenmaal verklaard zal worden.

Eene verklaring tot op zekere hoogte tracht hij van het wonder te geven, en geeft daardoor het bewijs, dat hij niet van meening is, dat, hoe onbegrijpelijker het wonder is, des te meer de ver-richter van zulk een wonder goddelijk gezag moet bezitten; en heeft Brinck in hem een naturalist gezien, wij zouden hem gevoelig in dit opzigt een' rationelen supranaturalist kunnen noemen.

De leerstellingen der Dordtsche vaders was Vitringa van harte toegedaan, en tegen andersdenkenden heeft hij die getrouw verdedigd. Ten bewijze strekke de twist tussehen hem en zijn' ambtgenoot Roëll, gevoerd over de eeuwige generatie des Zoons (1). In het kort kwam hij hierop neder.

„Was de Zoon waarachtig God,” zóó zeide Roëll (2), „dan kon hij dat niet zijn door generatie. In het begrip van generatie toch ligt opgesloten: 1 een overgang van niet zijn tot zijn, 2 de prioriteit van hem, die gegeneerd wordt, 3 dat de een de oorzaak is van des anderen bestaan, 4 afhankelijkheid van den gegeneerd wordende en dus 5, dat de een minder volkomen was dan de ander, zoodat de Zoon dus eigenlijk geen God zijn zou,” tegen welke Sociniaansche en Ariaansche bewering Roëll zich met kracht verzette. (En toch werd hij door de tegenpartij een Sociniaan genoemd.”

zoodat ik vermoed, dat het door hem op het laatst van zijn leven aan zijne studenten gedictieerd is). In dit M. S. nu heb ik gevonden, dat hij of een zijner leerlingen het gevoelen van Spinoza goddeloos noemt, als deze beweert, dat God geen wonder kan doen, omdat de natuurwet eeuwig en gegrond is in de natuur van God zelven, welk gevoelen hij, uitgaande van het denkbeeld, dat God de bestuurder der natuurkrachten is, bestrijdt. Daarin meent hij dat God ook nu nog, hoewel onmerkbaar, wonderen doet. (*Miracula illa, quae hodie Deus edit sunt insensibilia*). Men ziet dus, dat hij steeds het interventiebegrip zijnen leerlingen inprentte.

(1) Hierover bestaat eene afzonderlijke dissertatie van Dr. van Hoorn: „*exponens Roëllii litem de aeterna generatione Filii Dei a Patre sententiam*” weshalve ik mij van eene uitgebreide beschrijving van den oorsprong, loop en einde van dezen twist ontslagen kan rekenen. Vgl. voorts Benthem *Holl. Kirch und Schulenstaat* blz. 175.

(2) In zijne diss. theol. Franeker. 1689 pag. 18.

Integendeel, het was juist Roëll om de handhaving der Godheid van Christus te doen, die volgens zijne meening „gevaar liep van ontkend te worden, zoodra men in eigenlijken zin de generatie van den Zoon vasthield; want een God, die gegeneerd wordt is de ware God niet. Neen, de generatie moest in oneigenlijken zin worden opgevat, als beteekenende, dat de tweede persoon der Godheid dezelfde natuur en hetzelfde wezen bezat als de eerste, in der tijd 's Vaders heerlijkheid in zijne werken heeft getoond, als de ware God in het vleesch verschenen is, en met den Vader van eeuwigheid af bestaan heeft.”

Daartegen trad Vitringa nu met vuur op. „Neen, de eerste persoon heeft in eigenlijken zin den tweede gegeneerd, waardoor deze volkomen Gods beeld en heerlijkheid bezat. De tweede is dus in eigenlijken zin gegeneerd, en heeft van den eerste de goddelijke natuur ontvangen: Dit is de rede, waarom de eerste de Vader, de tweede de Zoon wordt genocmd.” Nu begon het briefgeschrift aan weërszijde; de tweedragt slingerde haren fakkel niet alleen in den senaat van Franckers hoogschool, maar ook in de vergaderingen van synoden, classen en zelfs, dewijl beiden den staat van geschil voor het ongeletterd publiek in de moedertaal overbragten, ook in den boezem der gemeente.

Roëll ondertockende, op verzoek zijner amtgennooten 5 artikelen, waardoor hij van de smet van onregtzinnigheid bevrijd werd, en liet zich eindelijk overhalen om ter wille van den reeds te zeer verstoorden vrede het stilzwijgen omtrent zijne gevoelens te bewaren, waarin de gehele Academische senaat berustte met uitzondering van..... Vitringa en Regius. De hoofdaanleggers van dien twist traden niet meer tegen elkander op, terwijl Roëll, ook nadat hij den leerstoel van Francker met dien van Utrecht had verwisseld, nog telken jare het anathema van menige synode hooren moest, dat zelfs over zijn graf is herhaald.

Dat Vitringa zijn gevoelens met vele bijbelplaatsen wilde staven, dit in menigen tekst meende te lezen, waarin zelfs Calvyn het niet vond, en soms ook zijne gewone naauwkeurigheid bij het uitleggen vergat, zal niemand verwonderen, want menig exegeet verwingt de leer der bijbelschrijvers naar zijn dogmatiek (1).

(1) Ik ben het eens met Dr. van Hoorn, dat Vitringa bij de uitlegging van

Nog omtrent een ander punt voerde hij met Roëll een' strijd. Deze n.l. stelde met beroep op Rom. 8:10 en I Cor. 15:55—57,

Ps. 2:7, Joh. 5:26, 6:57 en Cor. 1:15, te weinig onderscheid maakte tusschen den Christus en zijn voorbestaan en den in 't vleesch verschenen Logos.

Maar heeft hij dus die plaatsen naar zijn systeem verwrongen (pag. 74) ditzelfde kan ook van Roëll worden gezegd, die in Spr. VIII den Middelaar en niet den Logos asarkos zag aangeduid (pag. 41). — Verder gevoel ik mij gedrongen om Vitringa ook van een andere smet te zuiveren. Op blz. 72 zegt de schrijver „dat Vitringa het regt der rede zoozeer beperkt, dat haar in zaken van godsdienst bijna geen oordeel overbleef.“ Maar uit de door hem aangehaalde woorden van Vitringa Epil disp 5, 8 en 10 blijkt m. i. juist het tegendeel. „Een goed gebruik der rede is den mensch na den val eenigzins overgebleven. Hetgeen ons door het geweten als eene zekerheid wordt voorgedragen, is voor ons van dezelfde kracht, als of God zelf het aan ons verstand geopenbaard had. Gaarne stem ik toe, dat God niets kan openbaren wat strijdig is met die waarheden, welke hij aan een ieders geweten openbaart. Indien ons dus iets als goddelijk wordt opgedrongen, dat onze natuurlijke en tevens waarschijnlijke Godsbegrippen zou omverwerpen, dan is dit daarom reeds door ons geweten te veroordeelen. Maar de ervaring leert ons, dat, al gaat men ook van dezelfde beginselen uit, men nog tot andere uitkomsten geraken kan. Daarom is het niet veilig om, hetgeen de rede voor waarschijnlijkheid verklaart, aan te nemen, en dit geldt vooral ten opzichte van die dingen, welke ons God heeft geopenbaard. Want daar de redenering steunt op aangeborene begrippen, en ons door God wel begrippen zijn ingeschapen omtrent Zijne volkomenheden, maar niets aangaande de Drieëenheid, zoo kan de wijsgeer wel over de eersten, maar niet over de Drieëenheid zijn gevoelen zeggen. Derhalve moet men daaromtrent niets bevestigen of ontkennen *dan overeenkomstig de openbaring.*“ Maar nu voegt hij er ook dadelijk bij: *met dien verstande evenwel, dat wij niet te ligtvaardig alles voor Gods woord houden; maar dat wij den zin met behulp der rede d. i. der algemeene begrippen opsporen en de gelijke getuigenissen met elkander vergelijken.*“ Hier eindigt de aanhaling op blz. 73.

Als men *dit* reeds nauwkeurig nagaat, dan ziet men dat de Drieëenheid, als niet behoorende tot het dictamen der aangeborene begrippen door God wel moest geopenbaard worden, maar dat men toch ook wel degelijk die *geopenbaarde* waarheid aan de uitspraken der rede toetsen mag. Maar wat meer zegt. Indien ik nu blz. 51 der diss. opsla, dan zie ik het bovenaangehaalde eenigzins onder andere bewoordingen weder; maar daar vind ik nog iets, dat op blz. 73 niet eenvoudig is *vergeten* maar *opzettelijk* is *verzwegen*, omdat die verdere woorden van Vitringa des schrijvers bewering, dat hij aan de rede bijna geen regt liet, bepaaldelijk zouden logenstraffen. De woorden zijn deze: „en dat wij eindelijk ook toezien, of door de openbaring niet een of ander algemeen begrip wordt vernietigd. *Welaan dan! ik zal aantoonen dat zulks bij deze verborgenheid niet plaats heeft.*“ Vitringa zou dus doen zien, dat de generatie des Zoons niet streed met zijne eeuwigheid en onafhankelijkheid. Wij willen niet nagaan, of hij daarin geslaagd is. Genocg, volgens hem kwam de leer der Drieëenheid en der eeuwige generatie met de uitspraken van het verstand overeen; de rede moest dus over die verborgenheden beslissen. Had zij

„dat de tijdelijke dood der geloovigen eene eigentlijke zondestraf was, waardoor aan Gods gerechtigheid voldaan werd.” Om nu de tegenwerping, dat Christus dan niet volkomen genoeg gedaan en van alle zonden en straffen zou verlost hebben, zooals de kerk leerde, te ontzenuwen, leerde hij, „dat het den Vader als regter, en den Zoon als borg had vrijgestaan te bepalen, in hoever de menschen van de zondestraffen moesten bevrijd worden. Daar de ervaring nu leert, dat de geloovigen niet dadelijk van al de gevolgen der zonde worden bevrijd, zoo heeft Christus ook niet geleden om hen daarvan dadelijk te verlossen. De geloovigen werden trapsgewijze van alle zonden en straffen verlost, n.l. van de heerschappij der zonde door de wedergeboorte en voortgaande heiligmaking; van de zondeschuld en de vrees voor de eeuwige verdoemenis door de regtvaardiging; van den strijd met de in ons overblijvende zonden en van alle ongemakken des levens door den tijdelijken dood; van den tijdelijken dood door de zalige opstanding, en in het algemeen van al het booze door de volkomene verheerlijking des gcheelen menschdoms” (1)

Vitringa trad aanstonds tegen hem op en stelde:

I. dat de geloovigen niet sterven. De H. S. maakte geen onderscheid tusschen een' tijdelijken, geestelijken en eeuwigen dood. De tijdelijke dood, als straf der zonde, is niet op zich zelf te beschouwen, die van wege de zonde het menschdom was opgelegd, en welke in zijn' hoogsten graad eeuwig genoemd wordt. Die dood is den zondaar als een straf beschoren, opdat hij door dien dood zou voorbereid worden voor zijn grootste verderf. Doch als de zondaar waarlijk in den Zoon Gods gelooft, en hij het beginsel des levens deelachtig wordt, waardoor de eeuwige vernietiging zal eindigen, dan wordt hij tevens gezegd den tijdelijken dood te hebben overwonnen, die alleen beschouwd wordt als een dienaar des eeuwigen doods, en dus kan de geloovige, ook wat het ligchaam aangaat,

hem de ongerijmdheid er van doen inzien, hij zou terstond krachtens zijn eigen woorden, dat de openbaring niet strijden kon met de redebegrippen, het leerstuk hebben laten varen. Ik meen dus, dat de uitspraak van dr. van Hoorn gewaagd, wat meer zegt, onjuist is. Mogen dan al die leerstukken ons ongerijmd voorkomen, zooals de kerk ze ons leert, Vitringa kon die voor de regtbank zijner rede regtvaardigen.

(1) Benthem *Holl. Kirch u. Schulenstaat.*

niet gezegd worden te sterven. Even als van den zondaar, die de zaden des eeuwigen doods in zich heeft, verklaard wordt dat hij gestorven, en van het leven is overgegaan in allen dood, zoo wordt ook de geloovige, die de zaden in zich heeft, waardoor hij elken dood zeker zal overwinnen, gezegd, van allen dood overgegaan te zijn tot alle leven. Die gelooft sterft niet, omdat hij door zijn geloof geen moeite en teleurstelling meer ondervindt, en eigenlijk ook geen tijdelijken dood ondergaat, die hem wel, wat het uitwendige aangaat, een ramp en straf is, maar toch een middel wordt, waardoor hij zijn geloof liefde en heerlijkheid volkomen zal zien. Voor den zondaar evenwel is hij een straf, omdat hij leidt tot zijn eeuwig verderf.

II. De vernietiging des ligchaams is geschikt om het leven en de zaligheid der geloovigen te bevorderen. Daarom zeide Paulus: „het sterven is mij gewin.” Het ligchaam is de zetel der zonde; zoolang de mensch leeft, is hij niet van hare magt bevrijd, moet hij altijd strijden, en daarom is de dood hem welkom, die hem van allen strijd ontslaat.

III. De vernietiging des ligchaams is in zekeren zin de vrucht van den dood van Christus. Daardoor wordt de zondaar geregtvaardigd, hetwelk de veroordeeling der zonde ten gevolge heeft. Deze nu kan niet plaats hebben zonder de vernietiging van een ligchaam, waarin nog de zonde woont; derhalve moet de dood van Christus ook den dood des ligchaams ten gevolge hebben.

Even als de besnijdenis, hoewel smartelijk voor het vleesch, de heiliging van den geheelen mensch ten gevolge had; zoo ook worden wij door de vernietiging van ons vleesch behouden. En duidt de doop aan, dat wij met Christus in gemeenschap zijn getreden, en daarom de zonde in ons vleesch moeten afsterven, die afsterving kan niet volkomen plaats hebben, tenzij ook ons ligchaam sterve.

IV. De wijze om de geloovigen door den lichamelijken dood, die soms voor hen zoo lang kan uitblijven, te heiligen en te zaligen, komt overeen met Gods goedheid, wijsheid, heiligheid en regtvaardigheid (1).

(1) Obs. Saer. lib. II cap. 7.

Had Roëll dus een gevoelen voorgedragen, strijdig met antw. 42 van den Heid. Catech., Vitringa bleef de kerkleer getrouw, omdat hij in de straffen der zonde gewoon was voor de zondaren eene goddelijke vergelding, voor de geloovigen eene vaderlijke opvoeding te zien, en tot dat opvoedingsmiddel rekende hij ook den tijdelijken dood. — Dat dit geschilpunt minder de kerk heeft beroerd, is daaruit te verklaren, dat het door den twist over de eenwige generatie des Zoons op den achtergrond werd gedrongen.

Wij zagen reeds, dat Vitringa op sommige punten zich op een vrij standpunt plaatste, en de uitspraken der rede zooveel mogelijk in overeenstemming zocht te brengen met de leer der Schrift. Wat bragt hem daartoe? Mij dunkt, de reden is niet ver te zoeken. Herinneren wij ons maar, dat des Cartes hem was voorafgegaan, en het zal ons duidelijk worden. „Vitringa”, zeggen Ypey en Dermout, „was geen tegenstander der Cartesiaansche wijsbegeerte.” Wij zeggen positief: hij ging van hare beginselen uit, zonder Cartesius in alles te volgen. Kenmerkte zich het Cartesiaansche stelsel door een streng dualisme, dat zich op het gebied der *Theologie* uitte in het aannemen van de transcendentie Gods, op dat der *cosmologie* zich uitsprak in de leer van de goddelijke tusschenkomst (concursum), op dat der *anthropologie* in het aannemen van een bloot mechanische verhouding van de ziel tot het ligchaam, moesten in zijn stelsel de *stof* en de *geest* wegens beider eigenschappen van uitgebreidheid (extensio) en denken (cogitatio) elkander buitensluiten en tegenover elkander staan, om niet te spreken van de aangeborene begrippen (ideae innatae), zoo heeft Vitringa ook merkbaar den invloed van 's wijsgeers optreden ondervonden, en zich daaraan niet kunnen ontworstelen. Immers wij zagen, dat hij een sterk voorstander was der aangeborene begrippen, die door de rede als ontwijfelbaar zeker worden voorgesteld, en waarmede de openbaring *moet* overeenstemmen. Echter volgde hij Cartesius niet in zijn aprioristisch bewijs van het bestaan van God. Hij wees zeer juist de leemten daarin aan, als hij zegt: „Wanneer men een idée van eene zaak heeft, dan volgt daaruit nog niet dat, omdat ik nog die idée heb, die zaak, waarvan ik mij eene idée gevormd heb, *wezentlijk* bestaat, en daarom ben ik nog niet zeker, of die idée mij het *wezentlijk* be-

staan der zaak aan de hand geeft ook *buiten het denken*," (1) m. a. w., dat uit de idéé van God nog niet met *noodzakelijkheid* het werkelijk bestaan van God voortvloeit. Hij wilde dan ook liever Gods bestaan a posteriori bewijzen, „daar de zaak moet gekend worden uit haar verschijnselen, waardoor men tot haar' oorsprong en het bewijs van dien oorsprong opklimmen moet." (2) Die verschijnselen, waaruit hij tot hunne oorzaak, *God*, opklimt, ziet hij „*in* ons, n.l. in de ziel, het ligchaam, het wonderbaar verband tusschen beiden, het geweten, en *buiten* ons, n.l. in het heelal, zijne orde en beweging." (3)

Als een bewijs, hoe hij ook in den geest van Cartesius dwalingen bestreed, diene verder het volgende. Als hij handelt over het wezen Gods en zegt: „dat Gods volmaaktheid alle uitgebreidheid (*extensio*) buitensluit" (4), dan moeten wij weder tot de theorie van Cartesius de toevlugt nemen, om te kunnen begrijpen, dat hij daarmede het anthropomorphisme bestrijdt, dat aan God ook een ligchaam toekent, m. a. w., dat hij het zuiver geestelijk bestaan van God handhaven wil. Hij zegt: „Er is tweëerlei soort van bestaan, *denken* en *uitgebreidheid*. De denkende wezens zijn begaafd met verstand en wil, om vrij te handelen, en daardoor verschijnen zij aan ons oog onder de eigenschap van het *denken*. De wezens van uitgebreidheid zijn deelbaar, lang, breed en diep, uit hun aard ondoordringbaar (5), waarin we niet opmerken de bewustheid van als handelend of lijdend op te treden, en geen vrijheid om zich zelf tot eene of andere daad te bepalen. Als wij nu vragen, of God een *denkend*, d. i. een geestelijk, dan wel een wezen van *uitgebreidheid*, d. i. een lichamelijk wezen is, of

(1) „Quando aliquam habeo ideam, ex eo non sequitur, quod, quia ego habeo illam, illa res per ideam illam mihi repraesentata, existat, et non ideo tum illico sum certus, an illa idea mihi repraesentat rem vere existentem, extra meum intellectum." M. S. p. 8.

(2) „Quia a posteriori res, quae existunt debent cognosci ex effectu, ex quo assurgendum est ad causam, et ad probationem causae." t. a. p.

(3) Aphor. c. I, § 17—24.

(4) Aphor. c. III, § 21.

(5) Men ziet hieruit dat de natuurkunde nog op een' zeer lagen trap van ontwikkeling stond. Zoo vond ik ook elders in het M. S. p. 420: „dat de zon om de aarde draait!!"

beide eigenschappen bezit, dan leert ons de Rede als de Schrift, dat God een geest is, en geen stof." (1)

En als men nagaat, hoe hij over de besluiten Gods redeneert (2), dan ziet men, „dat hij in God eene onbegrensde vrijheid stelt, zoodat hij *of niet of anders* had kunnen besluiten." Hier sprak de Cartesiaan; want de grond van Gods handelen is volgens Cartesius niet te zoeken in zijne volmaakte natuur, maar in het goddelijke *willen*, en het ware en goede is alleen waar en goed, omdat God het wil. (3) Maar door die uitspraak zou men, en niet ten onregte, hem van Remonstrantsche ketterij beschuldigd hebben, en hij zelf ontrouw zijn geworden aan de grondbeginselen der Gereformeerde kerk. Hij voegt er daarom in éenen adem bij: „*behoudens Gods volmaaktheden en heiligheid.*” Maar dit is dan ook met de eene hand nemen, wat hij met de andere had gegeven, en niet ver was hij van het sjibboleth van Spinoza: *noodzakelijkheid*. God was, volgens Vitranga, volkomen vrij, maar toch gebonden aan Zijne volmaaktheden, d. i. aan Zijn wezen, aan Zijne natuur; het eerste wordt door het laatste opgeheven; zulk eene vrijheid nu leerde Spinoza ook. En toch wilde hij zich niet losrukken van het begrip van vrijheid, „want Gods volmaaktheden, onafhankelijkheid en gelukzaligheid eischen zulks, alsmede de natuur der dingen, die *contingentia* zijn, d. i. niet met noodzakelijkheid bestaan, maar iets louter willekeurigs zijn, zoodat ook God zonder deze toch volmaakt en gelukzalig kon wezen. (4)

Met zulk eene *libertas indifferentiae* nu, eene vrijheid die zoo-

(1) „Sunt substantiae cogitantes, sunt substantiae extensae. Cogitantes substantiae praeditae sunt facultate intelligendi et volendi, sese cum libertate determinandi et ex interno principio agendi; hae substantiae obversantur nobis sub attributo cogitationis. Substantiae extensae sunt tales, quales sunt divisibiles in partes, extensae in longum, latum et profundum, natura sua impenetrabiles, in quibus non observamus actionum et passionum conscientiam, nulla in iis libertas, qua possunt sese ad has vel illas operationes determinare. Quando jam de Dei natura quaestio instituitur: cujus naturae Deus sit, an sit substantia cogitans h. e. spiritualis, an sit substantia extensa h. e. corporea, an vero utrumque in Deum cadat attributum, nos ex luce tam Rationis, quam Scripturae (de rede staat hier weder voorop) persuasissimi Deum esse Spiritum, non vero corpus.”

(2) Aphor. cap. V, § 22.

(3) Zie Scholten, *Godsd. en Wijsbeg.* blz. 108.

(4) Aphor. cap. V, § 23, 24.

wel het eene als het andere kan doen, heeft God van eeuwigheid af Zijne besluiten gevormd. Maar hier geeft hij een ander begrip van eeuwigheid dan elders. „Voor zoover die besluiten door God van eeuwigheid en vóór de grondlegging der wereld gemaakt zijn, in zooverre pleegt men die *eeuwig* te noemen,” zoo zegt hij; en het begrip van *eeuwigheid*, dat vroeger, toen hij over Gods wezen handelde, „alle begin en einde buitensloot en eene voortdoring was van iets, dat niet door den *tijd* kan worden bepaald en afgemeten, dewijl zulk eene opeenvolging van toestanden een begin en verandering onderstelt (1), dat begrip nu is thans teruggebracht tot een begrip *in den tijd*. *Eeuwig* is dus hier gelijkkluidend met „vóór de grondlegging der wereld,” zoodat God, Wiens *volstreckte* eeuwigheid hij vroeger heeft verkondigd, een' tijd zou hebben doorleefd, waarin Hij geene besluiten nam, zoodat hij dus het begrip van een' vroeger werkeloozen God, een' *Deus otiosus*, schijnt aan te kleven.

Het was natuurlijk, dat Vitringa de schepping als eene geheel vrijwillige daad Gods voorstelde. (2) Dat had hem de Nederlandsche Geloofsbelijdenis art. XII reeds geleerd; dat las hij in het woord *שֵׁפָרָה*, *scheppen*, en dat was tevens in den geest van Cartesius, die ook meende, dat zij (de schepping) niet gegrond was in Gods *natuur*, maar alleen in Zijnen wil, zoodat zij even goed achterwege had kunnen blijven. Maar hij week van hem weder af in zijne bowering, dat de wereld oneindig was. Als proeve van zijne scherpzinnigheid wil ik zijne redenering hier laten volgen. „Cartesius heeft in eene verhandeling gezegd, dat de wereld onbepaald is, omdat men òf hare grenzen niet weet, òf deze niet bepaald kunnen worden. Maar hoe dubbelzinnig is dat gevoelen! Er is tweeërlei soort van onbepaaldheid. Iets is onbepaald òf in zich zelf, omdat het geene grenzen heeft, waardoor het gemeten wordt, òf met betrekking tot iets anders, omdat men de grenzen niet ziet van hetgeen onbepaald genoemd wordt. Niemand kan ontkennen, dat de wereld in dien laatsten zin onbepaald kan genoemd worden. Maar in den eersten zin is het even goed, alsof wij zeiden dat de wereld oneindig is; want onbepaald en oneindig

(1) t. a. p. cap. III, § 31, 32.

(2) t. a. p. cap. VI, § 4.

komen op hetzelfde neder. Doch altijd moet dit zamenstel der wereld als eindig beschouwd worden, dewijl alle hoeveelheid uit haren aard meetbaar is. Want iedere hoeveelheid bestaat uit deelen, welke eindig en meetbaar zijn; hetgeen nu in zijne *deelen* meetbaar is, moet ook in zijn *geheel* meetbaar zijn. Dat de deelen der wereld kunnen gemeten worden is zeker; evencens is het niet twijfelachtig, dat iedere uitgebreidheid grooter en kleiner kan worden, of althans gedacht kan worden. Hetgeen nu grooter of kleiner wordt is meetbaar; wat meetbaar is, is eindig: de wereld is meetbaar, dus is de wereld eindig." (1)

Had Cartesius het verband tusschen ziel en ligchaam als mechanisch en uit eene voortdurende goddelijke tusschenkomst (*concursum*) verklaard, en leerde Geulix later daarom het *occasionalisme*, d. i. dat het ligchaam door dien concursus in beweging werd gebragt *occasione*, d. w. z. bij elke gelegenheid, dat de ziel denkt en wil, Vitringa wenscht zich voor deze leer niet verantwoordelijk te stellen, daar hij de bezwaren inzag, die haar drukten. Echter keurde hij het andere gevoelen evenmin goed, dat n.l. de ziel op het ligchaam eenen *onmiddellijken* invloed uitoefende en omgekeerd. „Want, (zoo las ik in een ander m. s. (2)) I. daar de ziel onderscheiden is van het ligchaam, en eene ondeelbare zelfstandigheid is, zoo kan zij niets gemeen hebben met het ligchaam noch onmiddelijk invloed daarop uitoefenen, en II. zoo de ziel op het ligchaam werkte, dan moesten wij ook van de wijze dier wer-

(1) « Cartesius tradit in tractatione aliqua mundam esse indefinitum, quia fines ejus vel ignorantur, vel determinari nequeunt. Sed quid ambiguitatis huic subest sententiae? Indefinitum duplex quod dicitur, vel in se quod nullos habet limites, quibus mensuratur, vel respectu alterius, quod homines non percipiunt limites ipsius rei, quae indefinita dicitur. Nemo potest negare mundum posteriori sensu posse dici indefinitum. Sed si priori sensu sumamus, idem est ac si dicamus mundam esse infinitum; indefinitus enim et infinitus tum tantumdem valent. Verum semper concipi debet hoc complexum finitum, quia omnis quantitas sua natura est mensurabilis, quomodo totam quoque non erit mensurabile? Posse partes mundi mensurari cuique attendenti constat; sic dubium non est, quod omnis extensio major vel minor fieri vel saltem concipi possit. Atqui quod majus et minus fit, est mensurabile; quidquid jam mensurabile est, est finitum; mundus est mensurabilis: ergo mundus est finitus. » M. S. p. 429.

(2) I. « Cum mens sit distinctum quod a corpore et substantia indivisibilis, nihil eum corpore commune habens, non immediate potest afficere corpus. II si mens ageret in corpus, deberemus conscii esse modi illius operationis. »

king kennis dragen." Om die twee redenen nu, waaruit men kan opmaken, dat hij, evenmin als Cartesius, een' organischen zamenhang tusschen beiden erkent, meende hij zich gedrongen te zien ook dit gevoelen te verwerpen. En toch moest hij belijden, „dat de ervaring hem leerde, dat er eene vereeniging tusschen ziel en ligchaam bestond, ofschoon hij de wijze, hoe dit geschiedde, niet wist te bepalen.” (1) Uit dit alles bespeurt men, dat Vitringa wel niet zooals Wittichius en Heydanus een volkomen Cartesiaan was, maar dat hij toch in vele opzichten een groot aanhanger van zijne wijsbegeerte kan genoemd worden.

Gaan wij thans over tot de beschouwing van zijne opvatting der z. g. Verbondstheologie! In onze inleiding zagen wij reeds, wat de Coccejanen daarmede bedoelden. Vitringa nu heeft op de ontwikkeling dier denkbeelden een' grooten en heilzamen invloed uitgeoefend. Dit zal ons al dadelijk blijken.

„De betrekking, waarin Adam tot God stond, en onder zekere voorwaarden een zeker goed verwacht heeft, kan een *verbond dier werken* worden genoemd,” zegt Vitringa, (2) maar hij voegt er bij: „die benaming is niet schriftmatig.” „Wat ons betreft,” zóó vond ik in het M. S. p. 546 vv. „indien wij de zaak naauwkeurig onderzoeken, dan meenen wij geenszins, dat dit begrip *genoegzaam* overeenkomt met den toestand onzer eerste voorouders. (3) Veel toch kan men hierop aanmerken:

„I. In het Mozaisch verhaal is er geene enkele reden, om aan een *werkverbond* te denken, maar het stelt ons God voor als een verbod voorschrijvende, onder de bedreiging des doods. God heeft

(1) Aphor. cap. VI, § 71.

(2) Aphor. cap. VIII, § 33.

(3) Men lette wel op 't woord „genoegzaam”. Daarmede keurt hij de benaming „verbond der werken”, nog niet *geheel en al* af. In § 33 toch zegt hij: „dat die toestand in *gezonden* zin een *werkverbond* kan heeten, zal niemand betwijfelen.” Zoo vond ik ook in een ander M. S.: „Wij stemmen gaarne toe, dat Adams toestand in het Paradijs, in den uitgebreideren zin van het woord „verbond”, die van een verbond kan genoemd worden, dewijl de toestand van een verbond, in uitgebreideren zin genomen, eene vriendschappelijke verhouding te kennen geeft”. (*Libere largiamur statum Adami in Paradiso posse, latiore significatione vocis foederis, appellari statum foederalem, quia status foederalis, late sumtus, est status amicitiae*). Men ziet dus, dat hij niets had tegen het woord „verbond”, maar hij wilde zich niet verantwoordelijk stellen voor de verschillende begrippen, die daaruit waren af te leiden.”

hier Zijn oppergezag over den mensch gebruikt, en dus leidt het Mozaïsch verhaal ons niet tot de aanneming van een verbond en wel van een *werkverbond*.

„II. De verplichting onzer voorouders tegenover God was eene natuurlijke; zij beminden God niet volgens eene vrijwillige overeenkomst, maar van nature. Hunne betrekking was die van kinderen tot hunnen Vader; hoe kan men die teedere betrekking nu een *verbond* noemen?

„III. In elk verbond moeten de partijen onafhankelijk en vrij zijn; maar in dit verbond moet de mensch niet slechts beschouwd worden als een ondergeschikt persoon, maar ook als *bestemd* om God te beminnen.

„Maar, zegt men misschien, was er dan geen verbond van den mensch met God? Voorzeker, en dat wel het verbond der genade. De mensch, die zich door de zonde aan Gods gemeenschap onttrok, wordt als vrij beschouwd om tot Hem weder te keeren, òf niet. God nu noodigt hem tot Zijne gemeenschap; indien de uitverkoeren zondaar die noodiging aanneemt, dan wordt hij gezegd met God een verbond der genade of in de genade aan te gaan.

„Zoo iemand vragen mogt: hoe is dat begrip van een verbond zoo algemeen geworden bij onze godgeleerden, dan ligt het antwoord gereed. Door sommige bijbelplaatsen is men er toe gekomen, waarin men meer heeft willen zien, dan er in lag. Daartoe behoort vooral Hos. 6:7, waar de Israëlieten gezegd worden even als Adam het verbond te hebben overtreden. „Derhalve bestond er ook tusschen God en Adam een zeker verbond;” maar die gevolgtrekking nemen wij niet aan. Door het *verbond* wordt daar aangeduid een gebod of verbod, dat met betrekking tot *Israël* wel op een verbond geleek, „maar *niet* met betrekking tot *Adam*; want het punt van overeenkomst is, dat beide partijen *overtreden* hebben, en wel de Israëlieten het gebod, dat hun (op Sinai), en Adam het verbod dat hem (in 't Paradijs) gegeven was.” (1) De

(1) De tekst is: „Quod ad nos, si rem illam ad justum examen revocemus, nequaquam putamus illam notionem satis convenire statui primorum nostrorum parentum, nam multa sunt, quae hic reprehendi possunt, ut.

„I. Quomodo expendimus historiam Mosaicam, illa nusquam nobis occasionem praebet cogitandi de tali foedere operum, sed perscribit quidem nobis Deum, tanquam praescribentem homini interdictum sub comminatione mortis,

profet heeft dus volgens hem niet willen zeggen, dat even als de Israëlitē *hun* verbond, zoo ook Adam *het zijne* verbroken had, maar hij legt alleen den nadruk op de *overtreding*, onverschillig of het een gebod, verbod of verbond was.

Daar de mensch door eigen schuld is gevallen, zoo is dat verbond zijnerzijds verbroken, en heeft hij opgehouden Gods vriend te zijn. Dat nu werd door de Coccejānen de *afschaffing* of *veroudering* van het werkverbond genoemd, met beroep op Hebr. 8: 13. Maar Vitrīnga zeide: „dat die spreekwijze hier niet gebruikt werd van het vernietigde verbond van Adam, maar wel van het Sinaitische. (1) Dat laatste is in den ruimsten zin verouderd, daar de mensch door de instelling van eene nieuwe wet ontslagen werd van de verbindtenis der eerste wet. Het is afgeschafft naar zijne uitwendige gedaante en naar de letter, hoewel het naar den geest eeuwig is. Maar het *verbond der natuur* was niet afgeschafft, daar alle menschen door de *wet der natuur* ook nu nog verbonden zijn om de pligten jegens God en den naaste te volbrengen.” En hij voegt er in de hollandsche vertaling bij: „Ja de *Verplichting* tot

adeoque usus est summa sua auctoritate et dominio in homines; nihil itaque est in historia Mosaica, quod nos ducit ad cogitandum de tali foedere et quidem foedere operum.

„II. Quod stringit obligatio, qua primi parentes fuerunt ad Deum relati, fuit naturalis non libera; illi Deum non per liberum consensum, sed per naturam amabant, et ita ad Deum fuerunt relati ut filii ad patrem, quam relationem filii erga patrem, quis dicit foederalem?”

„III. In omni foedere oportet partes contrahentes se habcant indifferentes. Sed in foedere primo homo non tantum debet considerari ut obligatur, sed etiam esset ordinatus ad Deum amandum. Sic dicat forte quis nullum Dei cum hominibus esse foedus? Imo, est foedus et quidem foedus Gratiae. Homo peccator qui si per peccatum subtraxit Dei communionem, liber censetur, et se indifferenter habere an velit ad Dei communionem redire necne. Deus hic ipsum invitat, quam invitationem ubi peccator electus accipiat, tum dicitur cum Deo inire foedus gratiae vel in gratia.

„Si igitur quaeratur unde illa notio foederis tam frequens auctoribus theologis, resp. factam illam esse respectu locorum quorundam scripturae, ex quibus alii interdum quid plus quam in iis jacebat, eruere voluerent. Inter loca illa primus est, qui occurrit Hos. VI: 7 ubi Israëlitae dicuntur foedus esse transgressi instar Adami, „ergo inter Deum et Adamum fuit foedus aliquod”, quam consequentiam negamus. Per *foedus* ibi intelligitur praecceptum vel interdictum Dei, quod Israëlitarum quidem respectu fuit foederale, non vero Adami respectu; nam analogia transgressionis est inter praecceptum Israëlitarum et inter dictum Adami, quod utraque pars transgressa est.” M. S. p. 546 vv.

(1) Aphor. cap. XII, § 3 vv.

de liefde Gods en des Naasten uyt kragt van de Wet der nature blijft zelfs in 't Verbond der Genade, als gegrond zijnde in de noodsaakelijke betrekkingen, die 'er zijn tusschen God en den mensch, en daarom niet konnende worden afgeschafft.

„Daar het niet in de magt van den mensch staat de wet des verbonds te vernietigen, maar in die van God, zoo heeft de wet des verbonds zoo lang kracht, als God haar niet afschaft. Die afschaffing is dus niet in *volstrekten*, maar in *betrekkelijken* zin te nemen. In het *algemeen* is dat verbond afgeschafft, omdat de vriendschap tusschen God en den mensch krachtens dat verbond verbroken is, en hij langs dien weg de heilgoederen niet meer verkrijgen kan. In minder nadrukkelijken zin wordt het verbond gezegd verouderd te zijn, (1) wanneer het door het in de plaats stellen van een nieuw verbond, dat der genade, verklaard is onnut te zijn. Na den val nu kon de mensch zich de zaligheid niet meer toeëigenen; krachtens de bedreiging, aan de overtreding verbonden, ligt hij onder de heerschappij van de zonde, den tijdelijken, en, zoo Christus hem niet zalig maakt, ook van den eeuwigen dood.”

„Onder die omstandigheden bleef er voor hem geen hoop op behoud meer over; maar God heeft naar den rijkdom Zijner genade Zijn *besluit* aan het menschdom bekend gemaakt, om van hen een zeker gedeelte te behouden. Dit *besluit* der genade nu wordt door den H. G. in de Schrift voorgesteld onder de gedaante van een *Testament*, Hebr. 13 : 20, waarin de Vader de Testament-maker, de uitverkorenen de erfgenamen, de eeuwige zaligheid de erfenis en Christus de Middelaar is, die door Zijn' dood de erfenis voor hen verkrijgt. Maar om nog een beter inzicht in die waarheden te geven, heeft Christus dat *eenige* testament onder het beeld van *twee* testamenten voorgesteld: het eene dat des Vaders, het andere, dat des Zoons, zoodat de Middelaar tevens testament-maker en erfgenaam is, Luc. 22 : 29, Joh. 17 : 24.”

„Het *Testament des Vaders* is de wil, waardoor de Vader aan den Zoon het koningrijk bij testament vermaakt heeft, aldus ge-

(1) In 't hollandsch staat: „Maar ook daar-en-boven het verbond Gods met den mensch word *van de God-geleerden* gezegd afgeschafft te zijn.” Eene opmerkelijke bijvoeging voorzeker! Het heeft den schijn, alsof hij het niet met die godgeleerden eens was.

noemd, omdat het even als een uiterste wil onveranderlijk en na den *dood* eerst van kracht is. Voor dat de Zoon de erfenis, zijnde de uitverkorenen, kon verkrijgen, moest hij de volgende voorwaarden vervullen: 1°. hij moest eene standvastige gehoorzaamheid aan zijnen Vader betoonen; 2°. den menschen de leer der zaligheid, duidelijker dan onder de oude bedeeeling geschied was, voorstellen, en 3°. in zijn lijden en sterven zich zelven stellen tot een zoonoffer om te betalen aan den eisch van zijns Vaders regtvaardigheid, en dat *in plaats van en voor* de uitverkorenen. Hij nam die voorwaarden vrijwillig aan, hetgeen de H. S. ons voorstelt als een verdrag of verbond tusschen den Vader en den Zoon aangegaan, onder de benaming van *raad des vredes*, Zach. 6: 13."

„Het Testament des Zoons is het onherroepelijk besluit om zekere zondaren *door zich zelven* zalig te maken, welke voorwaarden zij mochten vervullen, willen zij de erfenis verkrijgen. Deze voorwaarden zijn: *geloof en bekeering*, die van elkander onafscheidelijk zijn."

„Wanneer die als onmisbare voorwaarden worden voorgesteld, om deel te krijgen aan de erfenis van het Testament der genade, dan moet dit niet zóó opgevat worden, alsof God geloof en bekeering eischte van den mensch, zelfs *zonder de hulp Zijner genade*. Maar het is in dien zin te verstaan: 1°. dat God tusschen de goederen van het testament der genade zulk een verband vastgesteld heeft, dat hij geen zondaar wil regtvaardigen, tenzij hij eerst *geloofd* hebbe en *bekeerd* zij, of liever tenzij God hem eerst *het geloof en de bekeering geschonken hebbe*. Want ook deze zijn gaven Gods, even als alle andere goederen, Ef. 2: 8; 2°. hoewel God in den zondaar het geloof en de bekeering werkt of hem daartoe hulp verleent, en deze dus waarlijk genadegaven zijn, zoo vordert Hij die daden van den mensch, alsof ze door hem konden volbragt worden, en Hij beschouwt die na 't volbrengen, alsof ze door hem volbragt waren, *deels* omdat de mensch waarlijk de naastoorzaak is van zijn geloof en bekeering, als welke door hem met *vrijheid* en *rede* worden volbragt, *deels* omdat de werking Gods in den mensch, waardoor Hij hem voortdurend aanspoort tot geloof en bekeering, zóó *wonderbaar* is, en zóó juist overeenkomende met de menschelijke vrijheid, dat, hoewel God waarlijk in den mensch werkt, de mensch echter *uit zich zelven schijnt te gelooven*; *deels* omdat het duidelijk is, dat de mensch meer *lijde-*

lijk optreedt bij de *regtvaardiging* en *heiligmaking*, die het geloof en volgen, dan bij *geloof* en *bekeering*." (1)

„Wanneer nu de goederen van het Testament der genade, onder de voorwaarde van geloof en bekeering beloofd en aangeboden worden, en de mensch die voorwaarden aanneemt, dan wordt God gezegd met den mensch een *verbond* op te rigten, Gen. 17: 7, Jerem. 31: 31, en daar dit gegrond is in den vrijen en genadigen wil Gods jegens den zondaar, en niet in eene noodzakelijke betrekking tusschen beiden, zoo wordt het een *verbond der genade* genoemd, Hos. 2: 19, 20. Wat zijn *wezen* betreft, zoo is het altijd een en hetzelfde geweest; altijd werden dezelfde goederen onder dezelfde voorwaarde aangeboden. Wat den *voornog* aangaat, zoo is er groote verscheidenheid geweest; want God heeft gewild, dat er afzonderlijke tijden voor de bedeeeling Zijner genaden zouden zijn, hetgeen de *bedeeeling der tijden* *οικονομία καιρών* wordt genoemd, Hab. 2: 3, Ef. 1: 10, Gal. 4: 4. De tijd, waarin de goederen van het Testament der genade beloofd waren, terwijl men reeds de eerstelingen daarvan genieten, en in de hoop op die goederen zalig kon worden, wordt de tijd der *belofte* genoemd, en die, waarin zij waarlijk gegeven worden, heet de tijd der *vervulling*. De tijd der belofte wordt verdeeld in *drie* tijdperken: 1°. van Adam tot Abraham; 2°. van Abraham tot Mozes; 3°. van Mozes tot Christus." (Witsius had *vier* tijdperken gesteld, omdat hij het 1° nog verdeelde in dat van Adam tot Noach, en van Noach tot Abraham).

„Nadat de Israëlitcn hadden toegestemd om de voorwaarden van Gods verbond te houden eerst op Sinai, toen in de velden van Moab, en eindelijk bij Sichem op den berg Ebal en Gerizim, heeft het *testament*, het *oude* genoemd, de gedaante gekregen van een *verbond*. Dat verbond was geene herhaling van het verbond der werken, noch een zuiver genadeverbond; het had er wel denoob vorm van, maar het was vermengd met gestrengheid, geschikt naar den toestand der kerk in die tijden. Van de afkondiging van der wet op Sinai dagteekent het *oude testament* of liever *verbond*." (2).

(1) Aphor. cap. XII en XIII.

(2) t. a. p. cap. XX.

Tot dusverre hebben wij hem zelven laten spreken. In de ontwikkeling dier tijdperken willen wij hem niet volgen, omdat het ons te ver zou doen afdwalen. De vraag moet thans worden gedaan: „Heeft Vitringa in de verbondstheologie verbetering aangebracht?” En wij aarzelen niet dit met andere godgeleerden te beëamen. Reeds zijn leermeester Witsius was hem hierin voorgegaan, (1) maar deze was nog niet er toe gekomen om de benaming van *werkverbond* onschriftmatig te noemen. Evenwel heeft die verbondstheologie zich toch zelfstandig ontwikkeld.

Bij den eersten oogopslag zou men zeggen, dat, daar Vitringa meer van een *testament* dan wel van een *verbond* der genade sprak, het slechts eene verandering van *naam* was. Maar bij nader onderzoek verkrijgt de zaak een geheel ander aanzien. De volgers van Coccejus meenden, dat ieder verbond de gedaante van een testament had, en omgekeerd; en dat daarom die woorden in de H. S. met elkander verwisseld werden, maar Vitringa drong op de onderscheiding van beide begrippen aan. Hij liet uitkomen, dat die betrekking tusschen God en den mensch niet ten volle door het denkbeeld van een verbond kon worden uitgedrukt. Het was onjuist om te spreken van een verbond, dat een soort van contract was, hetwelk God met Adam had aangegaan. In een verbond toch moeten beide partijen zich naar elkanders inzichten schikken, moeten voorwaarden gesteld worden, en hoewel in het Coccejaansche stelsel door *God* die voorwaarden werden beschikt, zoo hing de toestemming van den *mensch* af. Al lag het nu geenszins in de bedoeling der Coccejanen de menschelijke begrippen van een *verbond* ten volle te laten gelden, zoo moesten zij toch altijd een gering beginsel van magt en vrijheid aan den mensch bij de toestemming in het verbond toekennen. Dit zag Vitringa in; Gods souvereiniteit, het grondbeginsel der Hervormde Kerk, liep hierdoor gevaar. Hij vond den grond der genade in den eeuwiggen, onveranderlijken wil Gods, zonder zelfs te denken aan het kleinste beginsel van een' menschelijken wil. Echter wil hij met de H. S. wel van een *verbond* spreken, maar dan hecht hij er altijd dat denkbeeld aan, dat God den mensch tot Zijne vriendschap noodigt, welke noodiging den mensch *altijd verplicht om*

(1) Vgl. Dr. Heringa l. c. p. 120--138.

aan Gods roepstem te gehoorzamen, dewijl hij van nature aan Gods heerschappij onderworpen is. (1)

Gods opperheerschappij stond dus bij hem op den voorgrond, en dit denkbeeld vond hij in het woord *testament*. Even als een erfater onafhankelijk is van den erfgenaam, en over de erfenis beschikken kan, zonder met hem geraadpleegd te hebben of in schikking te zijn getreden, zoo had ook God van eeuwigheid af Zijn onveranderlijk besluit vastgesteld omtrent den weg des heils.

Eene onderhandeling van God met den *mensch* nam hij in de verste verte niet aan. Dit rechtsbegrip wilde hij den bodem inslaan. Maar krachtens zijn orthodox Triniteitsbegrip vond hij het juist in, en overeenkomstig de H. S. om den Vader met den Zoon te laten onderhandelen. Zij waren partijen van gelijke magt, zij konden eerder met elkander eene overeenkomst sluiten en voorwaarden bedingen dan God met den mensch: den *raad des vredes* nam hij dus gewillig van Coccejus over. Evenceens huldigde hij het denkbeeld van het *Testament des Zoons*. Misschien zegt men nu: „hier komt toch het denkbeeld van een *verbond* of *contract* te voorschijn, want de zondaar krijgt van den Zoon de erfenis *mits hij geloove*.” Geenszins: de erfgenamen zijn niet bij hem *alle* menschen, maar de *uitverkorenen*. Deze *waren* reeds geloovigen, en vervulden dus reeds krachtens hunne roeping de voorwaarde. Voorwaarde is dus te nemen in den zin van *onafscheidelijk vereischte*. *Erfgenaam* te zijn en te *gelooven* was één. De zondige mensch verkrijgt dus de *erfenis* niet, *mits hij geloofde*, maar hij geloofde, *omdat hij erfgenaam was*. En hoe komt de mensch tot het geloof? Wij zagen reeds wat Vitringa daarop antwoordde. Zegt men nu dat die oplossing niet geheel voldoende is, dan stemmen wij dat toe. Ook hij heeft het verband tusschen 's menschen zedelijke vrijheid en Gods souvereiniteit niet volkomen kunnen ophelderen. Genoeg, dat wij uit dit alles zijn streven opmerken, om zooveel mogelijk het *theologisch* beginsel der Hervormde kerk te handhaven.

Het is te bejammeren, dat hij nog spreekt over een *verbond der genade* als een *verdrag* tusschen God en den zondaar gesloten, „onder voorwaarde ofte met bevel *des Geloofs en der Be-*

(1) Aphor., cap. VIII § 32.

keering," (1) waarin de mensch van zijnen kant toestemt. Dat was wederom een menschelijk begrip, dat hij elders veroordeelde. Had hij maar meer gedacht aan de bepaling, die hij van een verbond gegeven had, hij zou in het woord *ὁμολογία* in Hebr. 3:1 van *belijdenis* hebben gevonden, niet de beteekenis van *toestemming*; omdat hij in dat woord eene toespeling op dat verbond der genade wilde zien. Doch wij weten het: groote en diep ingrijpende verbeteringen kunnen niet op eenmaal worden tot stand gebracht; die verbondstheologie zat hem nog te zeer in het bloed, om daarmee voor goed te breken. Het was reeds een belangrijke schrede door hem gedaan, die Coccejaansche denkbeelden van regtsgeleerde bewoordingen en begrippen te zuiveren. Van toen aan begon men minder behagen te vinden in de verbondsmethode, en Lampe is de eenige geweest, die nog een dogmatiek opstelde, op den ouden leest geschoeid. Een van Vitringa's leerlingen, Schiere, ontwikkelde verder de Testamentsleer (2).

Dat Vitringa zich reeds vroeg voor die verbeterde methode veel moeite had gegeven, blijkt uit het volgende gezegde:

(2) „Ik houd mij overtuigd, dat ik door schriften en gesprekken met verstandige mannen, en door vlijt, nadenken en vergelijken heb bespeurd, in welken geest de heilige schrijvers datgene wat tot de Testamenten en Verbonden behooren, hebben opgevat" (3). Uit dien stellingen toon blijkt tevens de volle verzekerdheid zijns geloofs: die verbetering had hij zich ten levenstaak gesteld, en de geschiedenis heeft bewezen, dat hij daaraan getrouw is gebleven, en dat aan de verbondsmethode door zijne verschijning in de godgeleerde wereld een gevoelige slag is toegebracht.

Wat betreft de verschillende wijze van zondenvergeving onder het O. en N. T., zoo meldt hij in zijne Aphorismi daarvan niets, maar elders verklaart hij de oude twisten over *ἀφεσις* en *παρεσις* niet te wil-

(1) Aphor., cap. XIX § 3. Let wel op de vereeniging van „voorwaarde" en „bevel," m. i. iets onvereenigbaars. De eene partij kan wel der andere voorwaarden stellen, waarover men het eens wordt, maar treedt men op als beveler, dan is dadelijk het denkbeeld van een verbond opgeheven.

(2) Ypey, Gesch. d. 18 e. dl. VIII blz. 137.

(3) Dit schreef hij reeds in zijn opdracht vóór de eerste uitgaven zijner Aphorismi ten jare 1688, blz. 8.

len oprakelen, en merkt in het voorbijgaan op, dat Coccejus, al nam hij dit verschil aan, toch niet is afgeweken of heeft willen afwijken van het geloof der gansche kerk, en zelfs hierin niet heeft verschild van hen, die zijne onregtzinnigheid in twijfel trokken (1). Witsius was hem reeds in de verwerping dier onderscheiding voorgegaan (2).

Over het vraagstuk naar de oorzaak der zonde zegt hij: „dat zij gewekt is door redeneringen des duivels, en niet in God is te zoeken Jac. 1 : 13, 14, maar in den mensch zelven, die de zonde wetens en willens en met opzet bedreven heeft. Ook heeft God de verzoeking niet begunstigd, of aan den mensch het gebruik zijner zedelijke vermogens niet onttrokken of beperkt. En dat God hem niet in de verzoeking geholpen heeft, zal niemand verwonderen, daar de mensch op zijn eigen oordeel vertrouwde, en om de hulp van God niet gebeden heeft. Derhalve heeft God de zonde *toegelaten*, overeenkomstig zijn volstreckte oppermagt over den mensch, en wel volgens den *raad van Zijnen wil*, dien hij voor alle eeuwen omtrent zijn' val heeft gevormd, ofschoon de wijze hoe? voor ons verborgen is: *αἰτία ἐλουμένου, Θεός δὲ ἀναίτιος* d. i. de schuld ligt bij hem, die verleid is geworden, God heeft geene schuld (3). Ook hij kon dus geene oplossing van dit vraagstuk geven, en vergat zijne inconsequentie in het spreken van een' God, die de zonde *niet begunstigd* heeft, maar toch haar had *toegelaten*.

Voorts was hij een krachtig verdediger van de leer, in de Nederlandsche belijdenisschriften vervat. Een wetenschappelijke dogmatiek zocht hij te leveren, en, waar eene veelvuldige vertaling en herdruk van zijne Aphorismi de beroemdheid van zijn' persoon als dogmaticus bewijst, daar heeft men eigenlijk geene bewijzen meer noodig om zijne verdiensten aan te toonen. Het nageslacht, dat *tot op het laatst der voorgaande eeuw*, zoo als wij zagen, zijne korte schets heeft gebruikt, (iets wat bij den toevloed of liever overvloed (4) van dogmatische geschriften hoogst opmerkelijk is)

(1) Obs. Sacr. lib. IV Cap. 3 en 4.

(2) Zie dr. Heringa Diss. 125—128.

(3) Aphor. Cap. IX § 25—27.

(4) Vitringa zelf zegt in zijn „Aanhangsel der Voorreden voor den Aphor.“ : „Waarbij komt dat de groote meenigte van Boeken of Boekskens van dese nature die de naaste jaren zijn toegesteld tot nutte der Gemeeynten Gods in' onse Lan-

heeft bewezen, dat de Franeker hoogleeraar geen gewoon werk had geleverd. Immers dan ware zijne handleiding na zijnen dood al spoedig vergeten geweest, en in stede van te prijken op de studeerkamer en gegrift te zijn in het hoofd en hart van menig jeugdigen theologant van lateren tijd, had zijn geschrift zeer spoedig eene plaats gevonden op de bestovene boekenplanken eener academische bibliotheek.

den niet toelaat, datse alle worden gebruykt of behandeld, en ik hebbe geen vrijmoedigheid of drift om het mijne boven die van andere te doen gelden ofte aan de Gemeeynten op te dringen. » En elders, in zijn voorreden voor den eersten druk, zegt hij: » Want des schrijvens over stoffen, die in de gemeene behandeling der H. Godgeleerdheid voorkomen, hoewel 't niet sonder nuttigheid geschied, is geen cynde. »

IV.

VITRINGA'S VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER ZEDEKUNDE.

In onze inleiding zagen wij, dat de wetenschappelijke beoefening der zedeleer bij Coccejanen en Voetianen verwaarloosd werd, maar Vitringa heeft eene uitzondering hierop gemaakt, door eene korte schets der zedeleer te geven; en al had dit geschrift hoege-naamd geene verdiensten, wij kunnen reeds uit zijne verschijning opmaken, dat hij niet deelde in de vooroordeelen van zijnen tijd. Dit blijkt reeds uit sijn: „Voorreden aan den leescr.” „Over twintig ende meer jaaren, zoo zegt hij, heb ik mijne gedagten ernstig laten gaan om te schrijven eene *schets* van de *betragtende Godgeleerdheid*, om hen ook te onderwijzen ende aan te spooren tot Godvrugtigheid; ende te gelijk opdat ik die hatelijkheid en laster van mij zelfs soude afweeren, waarmede veele menschen van dese onze eeuwe, sommige Bedienaars des Goddelijken Woords, het sij in waarheid ofte ten onregte beswaart, namelijk dat all' het onderwijs nopens de Godgeleertheid, doorgaans van hun betrokken word binnen de paalen van *de bespiegelende Godgeleertheid*: dogh dat de betragtende Godgeleertheid of geheel veronagtsaamt, ofte maar ter loops ende sonder nauwkeurigheid behandelt wierd.”

Men verwachtte evenwel niet, dat men een volledig zamenstel der zedeleer daarin zal aantreffen. Neen, want was hij eerst bezig geweest om een grooter opstel te leveren, waarin ook gehandeld werd „over de algemeene en bijzondere pligten der Christenmenschen in allerlei rang, staat, ouderdom en betrekkinge, moe-

tende betrapt worden," zoo was hij later daarvan teruggekomen, en gaf hij maar alleen in 't licht „eene verklaringe over het geestelijk leven, ende desselfs eigenschappen. Want, zegt hij, de ervaarentheid had mij geleert, dat de onwetenden en onervarenen in het Christendom, schoon met den monde en belijdenis Christenen sijnde, minder onkundig zijn omtrent de *pligten*, die de *Wet van Christus* vordert, dan wel in opzigt van den *staat*, ende het *grondbeginsel*, waaruit die *pligten* moeten afgeleidt worden" en verder „ik houde het daarvoor, dat hetgene de *deugden* en *ondeugden* in sig behelsen, niet zeer verre vervreemdt is van het menschelijk verstand. Soo dat 'er niet veel moeyte aan vast, nogte het noodig is, met veel arbeids, uit boeken te leeren, wat elk een betaamt, of niet betaamt; wat eerlijk of schandelijk zij; ende of eenige daad lof of laaking verdient. Elk heeft binnen in sig een boek; 't gene men de Reden ofte de *Conscientie* noemt, welks onderwijs hij sonder Uitlegger verstaat enz." De pligten- en deugdenleer werden z. i. duidelijk in de H. S. voorgedragen, en daarvoor behoefde hij de pen niet op te vatten, maar de beginselen, voortgang en volmaking der pligten, de eigenschappen en kentekenen der deugd hadden eene nadere aanwijzing noodig.

In deze zelfde voorrede noemt hij ook de bronnen op waaruit hij zijne zedeleer heeft geput. „Ik heb die schets soeken te schikken naar de Leere van de Heilige Schrijveren, ende naar de redelijke ervaarentheid, welke beide de allerseekerste grondbeginselen zijn van dese Leere." De H. S. dus en de ervaring hadden hem voorgelicht bij de vervaardiging van zijn werk.

Reeds uit den titel kan men opmerken, dat hij geen breed samenstel van pligten wilde leveren. Immers hij luidt: „Korte schets van de Christelijke Zedenleere, ofte korte stellingen over het *geestelijk leven* ende des selfs eigenschappen." En als men nu dit werk leest, dan ziet men dat het *geestelijk leven* het punt van uitgang en terugkeer is. Zie hier eene korte inhoudsopgave.

Hij begint met den aard en de eigenschappen van het geestelijk leven te beschrijven en ontwikkelt *hoe* het in het hart der menschen wordt voorgeplant en wel vooral door de *wedergeboorte*, terwijl hij tot in de kleinste bijzonderheden en soms te spitsvondig de overeenkomst van de natuurlijke met de geestelijke geboorte nagaat. Naar Matth. 16; 24, verdeelde hij het geestelijk

leven in *zelfoerloocheuing*, *kruisdraging* en *navolging*. De hoofdzonden bragt hij naar Tit. 2: 12, tot *vijf* terug, als: de goddeloosheid, de boosheid, de onregtvaardigheid, de begeerlijkheid, de traagheid. Tot de hoofddeugden rekt hij deze *zes*: de vreeze Gods, de goedheid, de reinheid, de nederigheid, de geringschatting van de wereldsche dingen, de naarstigheit. Verder handelt hij over den wasdom en den achteruitgang des geestelijken levens, over de middelen om het te *herstellen*, en te *bewaren*, te *bevorderen* en te *volmaken*, en wel door het gebed, het lezen en overdenken van Gods Woord, het godsdienstig gezang, waarvan hij eene geschiedenis geeft, het waarnemen van de openbare godsdienstoefening, het verkeer met vrome menschen, het dagelijksch zelfonderzoek, de eenzaamheid en het vasten in het verborgen en met het ware oogmerk. Ook bestrijdt hij de zg. Evangelische volmaaktheid, die men vroeger stelde in den ongehuwden staat, vrijwillige armoede en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de geestelijke leidlieden (1). Voorts spreekt hij over den *geestelijken dood* eerst in *negativen* zin als een verstoken zijn van Gods liefde en gemeenschap, en in eene overgave aan de slavernij der zonde en dan in *positiven* zin als een vrijwillig leven in kwade begeerlijkheden en misdaden, over zijne kenteekenen, terwijl hij eindelijk handelt over het *eeuwige leven* in negativen zin, als eene bevrijding van de zonde en hare gevolgen, en in positiven zin als de verlichting des verstands, de heiliging van den wil, de opstanding des ligchaams, de onmiddelijke gemeenschap met God, J. C. en de heiligen.

Zietdaar den zakelijken inhoud van zijn werk. Als men het leest, dan zal men spoedig bemerken, dat het geen wetenschappelijk betoog, maar een wel geordend geheel is, dat niet langdradig en omslagtig is (een kwaal van zijnen tijd) maar uitlokkend en onderhoudend mag genoemd worden.

Voor *wedergeborenen* heeft hij een zedeleer geschreven, in wien het geestelijke leven is aangevangen. Eene uitvoerige pligtenleer is dus bij hem niet te vinden, en alleen sommige deugden en ondeugden noemt hij slechts in het voorbijgaan. Maar men duide

(1) Obs. Sacr. lib. V c. 13.

hem die minder uitvoerige behandeling niet te euvel: immers zijn tijd had weinig behoefte aan een volledig moraalstelsel, als de wedergeborenen maar wisten hoe het geestelijke leven in hen was ontstaan en zijn' verderen wasdom kreeg, waarin de achteruitgang, waarin de volmaking gelegen was, dan was het reeds voor dien tijd voldoende, en in dat opzigt nu is Vitringa's werk een verblijdend en nuttig verschijnsel geweest.

Even als Calvijn zag hij in Matth. 16: 24, de hoofddeugden der Christenen nedergelegd. Van de zelfverloochening, kruisdraging en navolging leidt hij alle verdere deugden af. En hij had even als de groote hervormer juist gezien. Want is het karakter der zonde *zelfzucht*, dat der deugd moet dan juist het tegenovergestelde: *zelfverloochening* zijn.

Dat hij ook in dit werk zijne gewone naauwkeurigheid niet prijs gaf, diene het volgende. Hij zegt op blz. 108: „Tot de lijdzaamheid behoort niet alleen de rampen en tegenspoeden te *dragen*, ende te *verdragen* sonder tegensprekinge; maar ook die gewillig *op sig te nemen* ende te (*willen*) *dragen*. Welke de kracht is van het woord *ἀρσεν*, *opnemen*. Want daar den gedoemden bij de Romeinen het kruis wierd *opgelegd om te dragen* met de handen daaraan gebonden, wordt 'er nog wat meer vereischt, in den Geestelijken staat van een mensche: namelijk dat hij het *kruis* ('t gene hij hem siet beschoren te sijn, door den Wille Gods om te dragen) *vrijwillig* op sig *neeme*, ende in het opneemen daarvan God verheerlijke, in navolging van het exempel van sijnen Heere.”

Dat hij zich tegen de gewone verdeling in zeven hoofdzonden verzet, bewijst zijne zelfstandigheid, al kunnen wij ook zijne verdeling niet beëmen, en evenmin die in zes hoofddeugden.

De ascetiek vond ook bij hem hare plaats van hft. 10—18, ofschoon hem dit niet als verdienste kan aangerekend worden, daar zij dikwijls op drooge wijze door de Voetianen behandeld werd.

Dat dit werk in het Nederduitsch door d'Outrein is vertaald, bewijst ons, dat ook de *gemeente* daaraan behoefte gevoelde, èn wegens de schaarste van zoodanige *populaire* behandeling vooral van de betrachtende Godgeleerdheid, èn wegens den bevattelijken betoogtrant des geleerden schrijvers. Ja wij zeggen niet te veel,

als wij beweren, dat juist door dit geschrift de belangstelling in de studie der moraal bij menigeen begon te ontwaken en ingang in menig harte vond, en waar zelfs eene vertaling in het Fransch en Hoogduitsch niet alleen, maar ook, zoo als Schultens te regt zegt, in het *Hongaarsch* is overgezet, daar hebben zijne tijdgenooten, daar heeft de herdruk in 1741 en 1752 krachtig bewezen, dat zijne verdiensten ook op het gebied der zedekunde, en meer in 't bijzonder op dat der beoefeningsleer, voor *dien* tijd buitengewoon groot waren. Ja zelfs kan hij gerekend worden voor Ewaldus Kist den weg te hebben gebaad, welke in de voorrede vóór zijne *Beoefeningsleer* naar Vitringa's werk heeft verworpen.

V.

VITRINGA'S VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER PREDIKKUNDE.

Nog op één veld der godgeleerde wetenschap willen wij Vitringa zien arbeiden, n.l. op dat der predikkunde. Wie zich het daarover geschrevene in onze inleiding herinnert, begrijpt, dat er voor hem veel te hervormen viel. Evenwel had Vitringa in van Giffen een' voorlooper gevonden, die op een echt gemoedelijke, ernstige, eenvoudige prediking had aangedrongen. In dien geest stelde hij nu zijn werk op, getiteld: „Leerwijze om kerkelijke redevoeringen op te stellen,” waarvan hij in zijne voorrede zeide, dat men zich zou vergissen, indien men hier een gezochte, fraai opgesmukte redenering en geblocmden stijl dacht te vinden; in alle zoodanige redenering toch was geveinsdheid verscholen. „Daarom 't zij men tot God of tot de menschen spreekt, zoo moet men gezochtheid en opgesmukte redenering vermijden.” — „Mijne opmerkingen,” zóó zegt hij iets verder, „zijn van onbedwongen oordeel, dat ik eeniglijk beminne. Ik hebbe hier geen schets van eenig bijzonder Leeraar voor mij gchadt; ook ben ik niet voornemens geweest eenig bijzonder leeraar door te strijken, ook kan niemand dit vermoeden, dan menschen, die mijn aard en naturel niet kennen. — Niemand heeft mij een bitsigen toehoorder bevonden te zijn, maar volgens die goedaardigheid, rekkelijkheid en onvooringenomenheid des gemoeds, waarmede de natuur mij begaafd heeft, hebben alle partijen mij sonder onderscheid, alsse tot het volk spraken, voldaan — — weinig agt gevende op de meerdere of mindere beslepenheid, geleertheid en gaven, als ook de leerwijze selve om stoffen te verdelen. De factien en woelige geesten haate ik en heb

'er een afkeer en walginge van." — Hij stelde zich dus op een onpartijdig standpunt, en had hij iets goeds bij zijne tegenpartij bevonden, hij verwierp het daarom niet, integendeel, hij had er gebruik van gemaakt. Zelfs van Hellenbroek, dien bekenden Voetiaan, erkent hij veel geleerd te hebben.

Dat hij zijn leiddraad niet slaafs nagevolgd wilde zien, blijkt daaruit. „dat hij niemand wet of formulier voorschreef: Soo andere meenen, dat er in de regelen van mij geschreven, eenige goede of bondige reden steekt; die konnen aan de jongere tot haar dienst aangepresen worden. Dat andere die gebruiken, soo het haar goed en behagelijk sal dunken."

Ook wilde hij zijne leerlingen voorbereiden op het verdriet, dat zij in hun predikambt zouden overwinnen, maar geeft hun tevens den troost, dat geen mensch, maar de Heer hen zal oordeelen: „Op een hooge plaats gestelt sijnde, sult gij bloot gestelt sijn voor duisend en duisend oogen, en voor even soo veel regters, welke niet altijd regtmatige, maar waarvan vele dikmaals onregtvaardige sijn, die uwe gebreken selfs ook de kleinste eer gereed sullen sijn te bedillen, als uw deugden te prijzen. Maar gij moet voornamentlijk op 't oordeel van J. C. letten, die alle ander oordeel sal te niete doen en verwerpen. Soo gij daartoe u best doet, dat gij uw leer, seeden en uwe *werken* bij hen kunt goed maken, dan hebt ge niet te vreesen."

Maar laten wij nu zijn werk doorloopen en onderzoeken, welke regels en methode hij aan de hand geeft.

Hij verdeelt de kerkelijke redevoering of homilie in twee deelen, in 1 het gebed *tot God*, en 2 eene redevoering *over God* of van de dingen, die tot God behooren, *tot het volk*. Eerst dus zal hij handelen over *het gebed*, dan over de *leerrade* zelve.

In het eerste deel wijst hij aan, hoe de bedienaar des Evangelies zijne gebeden *voor* en *met* de Christelijke vergadering ordelijk en geschikt kan uitspreken. Hij zegt, dat de Evangeliedienaar staat in de plaats der geloovigen, die in de vergadering voorondersteld worden aanwezig te zijn. Sommigen beginnen hunne gebeden met klagten over hun bederf, dat zij kinderen des toorns zijn enz., maar dat is af te keuren. Neen, men moet beginnen met God dank te seggen voor de genadegaven aan de geloovigen geschonken. Zoo ook moet hij bij 't vragen om vergeving, letten op de

zonden, *vóór* hunne wedergeboorte, en *gedurende* dien staat bedreven.

De reden, waarom hij niet voor alle hoorders, maar voor de uitverkorenen alleen optreedt, is 1 omdat de kerk alleen uit heiligen en geroepenen bestaat en de geveinsden daaraan geen deel hebben, 2 omdat de apostelen hun lezers als heiligen en geroepenen beschouwden en dienovereenkomstig hun schrijven inrigtten. 3 omdat er anders geen onderscheid tusschen ware en naam-christenen zijn zou. Maar moet men dan de ongeloofigen niet in aanmerking nemen? Voorzeker, maar dan moet men *voor*, niet *met* hen bidden, en dus in den derden persoon: doch op biddagen moet men dat onderscheid niet zoo sterk vasthouden, en eene *algemeene* schuldbelijdenis tot God opzenden.

Daar er vijf soorten van gebeden zijn als de verheffing der goddelijke volkomenheden, de dankzegging voor de weldaden, het gebed om het noodige, de smeeking om afwending van gevaren en het bidden voor anderen, zoo moet men eerst God en zijne majesteit hulde doen, en dan Hem voor de weldaden danken. De gebeden moeten in 't geloof tot *God, in den naam* van J. C. worden opgezonden, maar bij 't bidden tot God, denkt men stilzwijgend aan Christus. Het moet geen gewoonte worden om te zeggen: „heilige en eeuwige Drieëenheid.” Indien de leeraar zich soms registreeks tot Jezus wendt, òf om hem te danken voor de weldaden door zijn' dood verkregen, òf om zijn bijstand voor de kerk in te roepen, zoo kan dit zeer goed geschieden, mits het maar met mate plaats heeft. In de gezangen mag het meermalen geschieden.

In het 2^e deel handelt hij over de leerrede zelve, en wel over de 1. *inleiding* en *het tekstverband*, 2. de *uitlegging*, 3. de *toepassing*.

Behalve dat de inleiding met den tekst moet overeenkomen en niet te zeer van het onderwerp afwijken, zoo moet zij zoo inge-
rigt zijn, dat zij een' korten, deftigen stijl hebbe, geschikt om de aandacht op te wekken en de hoorders zóó te stemmen, dat zij bij voorraad over het volgende kunnen oordeelen. Bij de behandeling van Jac. 2: 26 b. v. zou hij tot inleiding over de *rede* en het *geloof* en wel het levend geloof spreken. Voorts moet zij in vele gevallen uit typen of zinnebeelden ontleend worden. Zoo b. v. om Christus bij de zon te vergelijken, moet men niet zóó beginnen:

„In de zon zien wij het beeld van Christus,” maar in diervoege: „Wanneer wij de zon aanschouwen, als ze boven den gezigteinder zich majestueus verheft, de nevelen scheurt, langzaam rijst en haar toppunt op den middag bereikt, dan kunnen wij in haar het beeld van C. J. zien, die als een weldadig gesternte over de menschheid verrees, de wereld, in duisternis gehuld met de kennis der ware wijsheid verlicht, en de nevelen van onwetendheid en bijgeloof verdreven heeft.” (1) De inleiding moet het voorgeregte zijn, geschikt om den eetlust op te wekken.

Na de inleiding moet 1. het verband aangegeven, 2. het onderwerp aanbevelen, 3. de verdeeling vermeld worden. Het 2^e is minder een vereischte en zal niet behoeven, indien de rede zelve door haar belangrijkheid en gewigt zich aanbeveelt, maar het 1^e is noodzakelijk. Heeft men eene enkele zinsnede tot tekst gekozen, zoo moet men eerst spreken over het oogmerk des schrijvers bij het opstellen van zijn geschrift, eene ruwe schets leveren van den inhoud, den gang zijner redenering aanwijzen, totdat men gekomen is tot den tekst, dien men ter behandeling heeft gekozen. Sprekende over Rom. 3 : 25 moet men eerst het doel dat Paulus met zijn' brief had, n.l. de regtvaardiging door het geloof en zijne onderstelling, dat allen onder de magt der zonde zijn en uit zich zelve niet regtvaardig kunnen worden, aanwijzen; dan de regtvaardigingsleer staven, en aantonen hoe Paulus in vs. 24 twee oorzaken van die regtvaardiging meldt: de *inwendige* n.l. het mededooogen Gods, de *uitwendige*, den zoendood van Christus, terwijl men in vs. 25 over den laatsten kan uitweiden. Bij een geschiedkundig onderwerp moet men van het voorafgaande feit uitgaan, en bij de gelijknissen op de omstandigheden en gelegenheden wijzen, waaruit de bedoeling der gelijkenis blijkt.

Tot de *aanbeveling* van het onderwerp behoort eene eenvoudige opgave van het *thema*. Zóó bevat Rom. 3 : 25 de duidelijke leer over het ware doel van Christus' dood, als bloedig zoenoffer aan God gebracht, dat men nog nader kan ontwikkelen. Daarop volge de verdeeling van den tekst. Zóó kan die van Rom. 8 : 3 wezen: a. het gevolg van het oordeel Gods n.l. de veroordeeling der

(1) Ik heb *hier* alleen zijn' gedachtenloop in *mijne* bewoordingen medegedeeld, om hem niet in zijne *breedvoerigheid* op den voet te volgen.

zonde; *b.* de oorzaken van dit oordeel, waarin die *niet* is gelegen, waarin *wel* n. l. in den Zoon Gods op drieërlei voorwaarden, dat hij 1. in 't vleesch zou komen, 2. in de gelijkheid des zondigen vleesches zou verschijnen, 3. het offer zou worden voor de zonde.

De verdeling moet het geheugen der hoorders niet bezwaren. In het algemeen is een tweevoudige boven een drie- of meervoudige te verkiezen.

De uitlegging moet den eenvoudigsten hoorder tot de regte kennis van den tekst brengen. Zij is tweeërlei: of *omschrijvend* (paraphrastisch) als een lang gedeelte der H. S. kort wordt verklaard, en de zin zonder eene wijdloopige bewijsvoering wordt in het licht gesteld; of *homiletisch*, als dit uitgebreider plaats heeft, en de deelen van den tekst afzonderlijk worden overwogen. De eerste is bij de behandeling van een geheel hoofdstuk te verkiezen, maar de laatste is in 't algemeen voortreffelijker en kan op tweeërlei wijze geschieden: *a.* het onderwerp, dat in den tekst voorkomt, kan vrij worden behandeld, zoodat men gelegenheid heeft over het een en ander te spreken, terwijl de tekst zelf bijna onaangeroerd wordt gelaten, en het verband en de woorden niet afzonderlijk worden overwogen, of *b.* de zin kan uit de bijzondere woorden nauwkeuriger worden afgeleid, opdat de bedoeling des schrijvers den hoorders blijke. Wil iemand b. v. over de *ware oorzaken van het ongeloof* spreken, hij kieze dan tot tekst II Cor. 3: 15. Volgens de eerste methode zal hij weinig of geen melding maken van den samenhang, van het overlezen der wet in de synagogen, ook niet verklaren, wat de apostel verstaat onder dat deksel, dat op hun hart ligt, vergeleken met dat, wat op Mozes' aangezicht lag. Maar onderstellende, dat zijne hoorders weten, dat daardoor verstaan worden de vooroordeelen, waarmede de Joden te zeer doordrongen waren om de duidelijkheid des Evangelies te verstaan, zal hij onmiddelijk overgaan tot de beschrijving van de uit- en inwendige oorzaken van hun ongeloof, en met toepasselijke aanmerkingen besluiten. — Die methode zoeken vooral de Engelschen, onder welke Tillotson, terwijl ook Bourdaloue, hofprediker van Lodewijk XIV haar volgt. In het algemeen keurt hij haar niet goed: 1°. omdat men zoo ligt van het onderzoek en de overdenking der H. S. wordt afgetrokken, en het te vreezen is, dat het menschelijke woord in de plaats van het Goddelijke gesteld wordt

zooals in de R. O. kerk geschiedt; 2°. omdat die methode meer aanleiding geeft tot twisten en nietige uitweidingen dan de andere, en 3°. daar het 't schoonste is tot den oorsprong terug te keeren, zoo heeft ook Ezra de wet Gods gelezen en verklaard, en daarom moeten ook wij ons streng aan den tekst houden.

Derhalve behaagde hem de methode om den *tekst* te behandelen en de *woorden* op den voet te volgen, en dat op tweeërlei wijze; de eene iets *vrijer*, die meer zich bezig houdt met het verklaren van *den zin* in de woorden vervat, en de noodige *algemeene* opmerkingen doet, dan wel den zin van elk woord, waaruit de tekst is zamengesteld, één voor één na te gaan; de andere, die de zaken in den tekst vervat, achtereenvolgens verklaart, en daaruit den zin van den tekst opspcurt. Volgens de eerste vrijere methode zal men b. v. in Rom. 1: 17 de begrippen *God* en *regtvaardigheid* niet afzonderlijk beschouwen, maar men zal de hoorders terstond leeren, dat dit denkbeeld in de H. S. beteekent: *de weldaad van de vergeving der zonden om niet*, krachtens de gehoorzaamheid van Christus. Zoo zal men ook niet afzonderlijk behoeven te handelen over de woorden *Evangelie*, *openbaren*, *geloof*, maar onderstellende, dat die woorden niet duister zijn, zal men nagaan, hoe die gerechtigheid Gods in het Evangelie geopenbaard wordt, waarom Paulus niet zegt *door* geloof of *uit* geloof, maar *uit geloof tot geloof*. Maar die meent, dat er vele hoorders zijn, welke ongeleerd en eenvoudig zijn, zal de tweede methode gebruiken en den zin van icder woord afzonderlijk nagaan, b. v. wie *God* wat *regtvaardigheid* is, in welken verschillenden zin het genomen kan worden, en hoe in dezen tekst enz. De eerste vrijere methode was oudtijds en nog in Frankrijk in zwang; de tweede is gemakkelijker, kan beter onthouden worden, en is de reden, waarom zij, vóór ruim veertig jaren, algemeener is geworden.

Er zijn er echter, die deze methode misbruiken, en te veel de gedurig voorkomende begrippen: *God*, *Jezus*, enz. meer dan wel voor het regt verstand van den tekst noodig is, omschrijven, alleen uit gemakzucht, omdat ze die woorden bij vorige gelegenheden meermalen hebben nagegaan en ontleed. Maar het juiste gebruik is aanbevelenswaardig, omdat het de hoorders leert hun oordeel te oefenen, in het opsporen van de eigenschappen der dingen, hen leidt tot eene grondige kennis en veler onwetendheid kan wegnemen.

Tegen het misbruik zal men zich wachten, als men geene woorden uitlegt, dan die duister zijn, en waarop het in den tekst aankomt. Daarom moet men b. v. in Ps. 62: 12 niet gaan uitleggen het woord: *spreken, hooren en God, maar de sterkte Gods.*

De teksten zijn van vijfvoudigen aard: van *historischen, leerstelligen, profetischen, vergelijkenden en zedelijken* aard.

Bij de teksten van de *eerste* soort moet men de eenvoudige woorden niet omschrijven, maar wel de geschiedkundige moeilijkheden oplossen, en de waarheid der gebeurtenis aantoonen.

Bij die van de *tweede* soort geve men meer acht op de enkelvoudige uitdrukkingen, vooral die waarop de nadruk valt en ook op het geheel.

Bij die van de *derde* soort verklare men eerst de moeilijke uitdrukkingen, toone men den persoon aan, op wien dit alles doelt, men zoek gelijksoortige profetiën op en wijze de vervulling der profetiën aan.

Bij die van de *vierde* soort is het verklaren der eenvoudige uitdrukkingen niet noodig, als zijnde van dagelijksch gebruik, dan alleen in zoover er van oudere gewoonten gesproken wordt, en wijze men het *doel* der gelijkenis aan, waardoor het *punt* van vergelijking opgespoord, en zij in grootere bijzonderheden overgebracht kan worden.

Bij die van de *vijfde* soort schetse men vooral het karakter der deugd of ondeugd, hare oorzaken en gevolgen.

Wat de *toepassing* betreft, zoo merkt hij op, dat het vóór 50 of 60 jaren de gewoonte was, dat men na de tekstverklaring waarin men niet langwijlig was, eene of andere leering uit den tekst afleidde, haar bevestigde met de uitspraken der H. S. en haar dan aanwendde tot verschillend praktisch gebruik. Zóó werd uit Gen. 5: 24 de leer ontwikkeld, dat de standvastige gemeenschapsoefening met God zeker beloond werd.

Die methode had tweeërlei nut: zij hielp het geheugen des predikers, en de hoorders konden gemakkelijk het gehoorde naar huis medenemen. Maar de latere predikers, vooral de aanhangers van Coccejus zijn daarvan afgeweken. Zij verwierpen de oude methode, omdat men dan onvermijdelijk twee maal hetzelfde moest inscherpen; want daar de *leer* uit den tekst geput van zijnen *zin* niet veel verschillen kan, zoo volgt daaruit, dat met weinig vrucht twee maal

hetzelfde gezegd wordt. Daarom pasten zij *terstond* den uitgelegden tekst toe op de hoorders. Deze methode nu heeft de andere verdrongen.

Het komt er weinig op aan, welke methode men gebruikt; als zij maar voor de hoorders nuttig is. Maar toch moest hij erkennen, dat de oudere tot stichting meer geschikt is. De reden is niet ver te zoeken. Het grootste gedeelte der hoorders toch is onbeschaafd, traag van begrip, en niet scherp van geheugen. Zij bekommeren zich minder om de tekstverklaring, maar meer om de leering, die daaruit getrokken wordt, waarop zij opmerkzaam acht geven, al is die leering dan ook reeds in breeder bewoordingen bij de tekstverklaring besproken. Voor den eenvoudigen hoorder is dus die herhaling nuttig en noodig.

Maar wat meer zegt, het is onwaar, dat de leering *altijd* dezelfde is als de zin van den tekst. Zij verschilt doorgaans zeer. Voorts zegt men nog: die methode bevordert de luiheid der evangeliedienaars, want eene zekere leering kan uit verschillende teksten worden geput, en zij hebben niets anders te doen dan een' anderen tekst te kiezen, de inleiding en uitlegging te veranderen, terwijl ze dan dezelfde algemeene leering gevoegelijk er achter kunnen plaatsen. Maar, zoo antwoorden wij, luiheid heeft altijd hare uitvlugten, en daarvoor kan men niet waken.

Daarop geeft hij in de volgende hoofdstukken eenige aanwijzingen, hoe de toepassingen moeten ingerigt zijn van teksten van onderscheiden aard, hier boven gemeld. Vreemd is de toepassing, die hij trekt uit den profetischen tekst Jes. 7: 14, n. l. dat wij, die geestelijke moeders van J. C. moeten zijn (Mt. 12: 50) J. C. als maagden ontvangen en baren.

Bij de toepassing van teksten, die eene gelijkenis bevatten, gaat hij van de grondstelling uit, dat iedere gelijkenis dient om een leerstuk van theoretischen, praktischen of profetischen aard te verklaren. Hij geeft van eenige gelijkenissen de toepassing, en opmerkelijk is het, dat hij, zoodra hij maar de allegorie laat varon, eene juiste toepassing geeft. Zóó zegt hij te regt, dat de gelijkenis van den zaaijer ons leert, dat de bediening des woords verschillende uitkomsten verkrijgt naar gelang de verschillende aanleg en gezindheden der hoorders zijn; terwijl hij eenvoudig als toepassing de vraag rigt: „zijn wij zoo gestemd, als wij wezen moe-

ten, om het woord in ons op te nemen?" Maar geeft hij aan zijne zucht naar typiek toe, dan wordt ook de toepassing daarnaar verwrongen. Zoo komt hij bij de behandeling van Num. 19: 1 vv., waar gesproken wordt over *de roode vaars*, tot de leering: dat het volk van het N. V. zijne heiliging alleen te danken heeft aan de kracht der gehoorzaamheid van Christus, afgebeeld door de asch van de roode vaars. De toepassing is: laten wij in onzen wandel van de overtuiging dier waarheid blijken?!

Eindelijk geeft hij, in de drie laatste hoofdstukken, de hulpmiddelen aan de hand om zijne hoorders te trefsen en goede gezindheden bij hen op te wekken.

1. Moet hij tot onderzoek des gewetens aansporen, niet op den toon des gezags, maar in alle nederigheid, terwijl de leeraar zoo doende zich zelve ook kan beproeven, om daardoor beter zijne hoorders te kunnen vermanen.

2. Moet hij vooral daartoe geschikte teksten kiezen, waarvoor bekwaamheid en ware vroomheid gevorderd wordt.

3. Moet hij een geopend oog hebben voor de ondeugden der gemeente, en die met gematigdheid, niet met woestheid, maar toch met vrijmoedigheid bestrijden.

4. Moet hij zijne hoorders direct aanspreken, niet van ter zijde.

5. Moet hij, om zijne hoorders tot deugd aan te sporen en van 't kwaad af te schrikken, gebruik maken van voorbeelden uit de eerste Christentijden, of uit de voorgaande eeuwen van onwetendheid en bijgeloof.

6. Moet hij hun met levendige kleuren de ijdelheid, vergankelijkheid en onvolkomenheid der aardsche goederen afschetsen.

7. Kan hij somtijds met vrucht gebruik maken van sommige uitdrukkingen uit de H. Schrift, om de hartstogten op te wekken.

8. Aan den eenen kant moet hij naar waarheid, maar ook met hooge ingenomenheid de oneindige genade Gods vermelden voor hen, die in Zijne gemeenschap verkeerden, maar ook aan den anderen kant het vreeselijk oordeel Gods den verachters van Zijn woord voorhouden. Voorts beveelt hij ter lezing aan de leerredenen van de kerkvaders Gregorius Nazianzenus, Chrysostomus, Hieronymus, Augustinus en van Bernard van Clairveaux, en prijst ook het scherpzinnige in den stijl en het spreken in gelijkenissen aan.

Zietdaar den korten inhoud van het destijds zóó gunstig bekende werk. In zijne *Meditatien of overdenkingen mitsgaders onderrichtende betrachtigen over verscheide Texten der H. Schrift*, heeft hij dan ook zijne leerredenen naar zijne beginselen opgesteld, terwijl hij in zijne toepassingen eerst zijne hoorders tracht te overtuigen, dan te vermanen en op te wekken, eindelijk te vertroosten. En dat doet hij in een' ernstigen en gemoedelijken toon, niet op dien van gezag, waarin destijds de geweldige uitvallen tegen de onwedergeborenen en ketters gesteld werden. Hij predikte dus in den trant der *ernstige Coccejanen*. In het voetspoor van van Giffen tredende, bragt hij de beoefeningsleer meer op den kansel, en het Christendom meer in het leven. Het was hem niet te doen om in dorren betoogtrant, met geleerde en hoogdravende uitweidingen en aanhalingen uit latijnsche en grieksche schrijvers, soms in 't oorspronkelijke of met hebreeuwsch doorweven, het geloof der vaderen te verdodigen. Hij zocht te stichten, verlaagde den kansel niet tot een tuighuis, waaruit men toen de vlijmendste wapenen tegen andersdenkenden gerigt, te voorschijn haalde, en gaf alzoo geene noodeloze ergernis. Hij kleepte zijne gedachten in eenen voor die tijden behagelijken vorm. Zijn stijl is ongekunsteld en draagt de blijken van uit een belangstellend en deelnemend hart te zijn gevloeid. Helder en duidelijk drukt hij zich voor zijne hoorders uit. Zijn zijne overdenkingen langdradig, en had hij zich korter kunnen uitdrukken, men houde in het oog, dat korte leerredenen toen onbekend waren. Als een slaafsch navolger van de verschillende preekmethoden laat hij zich niet kennen, ofschoon hij, zooals wij zagen, eene voorliefde bezat voor eene gematigd-analytische methode. Hij weet uit het hart tot het hart te spreken, het geweten zijner hoorders te roeren, wel niet op een schitterend welsprekende wijze, maar toch met eene eenvoudige en waardige zeggingskracht, die van een echt geloofsleven, van een ernstig gemoedsbestaan getuigt. Een drietal proeven wil ik geven, om het bovenstaande te bewijzen. Een voorbeeld, hoe men het geweten der hoorders moet roeren, geeft hij in zijn genoemd werk naar aanleiding van Joh. 4 : 24. (1)

„Maar ik sal mij hier niet als regter van uwe consciencien opwer-

(1) Blz. 139 vv.

pen, dat ulieden misschien te swaar en lastig soude vallen; maar ik roepe u selfs tot regters. Ik ben voorwaar versekert, dat gijlieden van u selven niet alleen billijk, maar ook goedertierentlijk sult oordelen. Ook vrese ik niet voor dit uw oordeel. Ik weete, dat uw gewissc ook tegens uw dank *voor mij sal oordelen*. Ik besweere en beroepe mij op uw geweten! of gijlieden al eenigsins Geestelijk zijt, die in gebreken en ondeugden, in sonden, en in vleeschelijke onreinigheid leeft, niet vrij van die ondeugden, daar sich de Heidenen selfs over moeten schaamen? Zijt gijlieden Geestelijke, die in alles de seden, het gedrag en de gewoontens der vordorvene wereld volgt? dit voornamentlijk betragtende, dat gij de wereld mogt behagen, dat gij van de wereldsche en vleeschelijke menschen eere mogt behalen; dat gij van haar grootelijk gcagt, gepresen, geëert en geroemt wort? Zijt gijlieden Geestelijke, die veel meer vermaak schept uit de ommeegang der menschen van de wereld, als van Geestelijke, die God in J. C. opregtelijk dienen? Zijt gijlieden Geestelijke, die door u gedrag en werken selve toont, dat gij soo weinig onderscheid tusschen vleesch en Geest maakt; dat gij dikwijls het vleesch boven de Geest stelt en voortrekt?"

Als proeve zijner eenvoudige, maar toch krachtige welsprekendheid gelde nog, wat hij in het slot eener leerrede over Matth. 16:18 zegt: (1) „Soo gij dese kentekenen in u vint, soo durve ik u versckeren, dat dese Heerlijke Belofte van J. C. niet alleen in de Kerk, maar ook in een ieder van ulieden als waare ledematen der Kerke, op een vast fundament gebouwt, sal vervult worden. Aan een ieder van ulieden segge ik, dat Christus tegens Petrus zcide: *Gij zijt de Petra*. Nemaar gelijk den eenen steen op den ander gelegd wort, soo sal ik u niet alleen steenen noemen, die te samen loopen of komen, om het Geestelijk gebouw der Kerke op te maken; maar ik sal u ten opzichte van dese Leere *Rotssteenen* en *Fondamenten*, waarop andere kunnen gebouwt worden, noemen. Laat dan de onweërsbuijen der Goddelijke oordelen woeden, die dikmaals Volkeren en Naticn nedervellen; laten tegens ons stroomen aansetten, en de Koningen en Vorsten deser Aarde met hare Benden en Heirlegers op ons aanvallen; laten de

(1) Blz. 346 vv.

winden bulderen en woeden; ketterijen en valsche leeringen, die met het Fondament niet overeenstemmen: soo lang gij dit Fondament sult vast houden, sult gij onbeweeglijk en pal blijven; want u Huis is op een Steenrotse gebouwt. En gij sult die groote en heerlijke Hoope, die gij in uw binnenste voedt en koestert, in 't Eeuwige leven overbrengen, Amen."

Als proeve van zijnen ernst gelde het volgende. Handelende over Openb. 3 : 20 zegt hij o. a. : (1) „Ik onderstelle hier wederom, dat er niemand van u lieden is, die de kloppinge van de Heere niet ondervonden heeft: ik betuige u lieden voor Hem en de Heilige Engelen, wanneer gij geweest zijt in dese en geene voorvallen en omstandigheden, in welke gij door de verkondiging des Evangeliums tot de gemeenschap Gods genodigt wierd, hebt gij de inwendige stemme, tot uwe gemoederen en gewissens overgebracht, niet gehoord, opdat gij de sonden en ijdelheden des werlds verlaten hebbende, tot de gemeenschap Gods zoude overgaan? Is 'er ook iemand van u lieden, die, als hij in de gemeenschap der sonde is geweest, de overtuigingen en beeten der Conscientie, hem tot boete, bekeringe en berouw vermanende, niet gevoelt heeft; welke, als hij de aantrekkelijke Leere des Evangeliums van kragtige Predikers in Geest en kragt voorgesteld, gehoord heeft, God t'evens aan zijn gemoed niet heeft hooren spreken, hem overtuigende en hem aankondigende, dat dit de weg der saligheid en des levens is; en dat langs desen eigensten weg het verderf moet ontvlooden worden? Ik wete, dat 'er niemand van u is, of hij heeft het ondervonden. Dat niemand hier bedrog tegen mij smeede voor het Aangesichte Gods. Want soo iemand dat derst lochnen, met die hebbe ik niet te doen. Misschien zijnder onder u lieden, die met de jonge Samuël onkundig zijn geweest, dat dit de stemme, dat dit de kloppinge van u lieder God is, 1 Sam. 3 : 7. Maar op deze eigenste tijt gevoelt en verstaat gij het: (ik kloppe voor Christus, en Christus klopt door mij), hij versoekt en begeert ingelaten te worden: opent, segge ik, de poorten uwer harten en zielen; ontsluit de schotdeuren, en ruimt de dwarsbomen uit de weg, opdat de Konink der Heerlijkheid ingaa; sluit voor hem alle schuilhoeken van uwe

(1) Blz. 507 vv.

zielen en gemoederen open; bereid voor hem een wijden en blijden ingang; bereid een Avondmaal, voor zulk een grooten Gast waardig; drijft de wereld, de genegentheden en quade begeerlijkheden uit; wel oude en voor u lieden aangename gasten, met wien gij plagte te eeten en avondmaal te houden; maar schadelijke en verderfelijke gasten; soo gij haar ommeegang en geselschap niet sult ontvlooden hebben, dan kunt gij het verderf niet ontvlieden."

Dat zijne pogingen om verbeteringen in de dorre preekmethode aan te brengen, door het ongeletterde publiek gunstig werden opgenomen, bewijst het uitgedrukt verlangen om zijn in het latijn opgesteld werk in de moedertaal overgezet te lezen. Maar vooral heeft zijne school verschillende mannen voortgebracht, die, met zijne opmerkingen doordrongen en in zijn' geest voortwerkende, om hunne buitengemeene welsprekendheid gevierd werden. Onder hen bekleedde d'Outrein eene eerste plaats, die door Vitringa steeds als een uitmuntend godgeleerde wordt gekenschetst, en in Franeker, Dordrecht en Amsterdam predikant is geweest. Aan Vitringa, zooals hij zelf zegt, was hij zijne vorming tot theoloog en vooral tot leeraar verschuldigd, wat hij altijd dankbaar erkende. (1)

Is Vitringa's naam in de geschiedenis der predikkunde minder bekend, zoo is toch zijne verschijning op dit gebied zóó indrukwekkend geweest op tijdgenoot en nakomelingschap, dat vele jaren na 's meesters dood, zij in zijn' geest hunne kanselredenen opstelden en voordroegen, die door de gemeente werden aangehoord.

(1) Van hem zegt Dr. Schotel in zijn „kerkelijk Dordrecht“ dl. II, blz. 125: „d'Outrein was door de Voorzicnigheid bestemd, om eene gewenschte verandering in de predikwijze van zijnen tijd daar te stellen, en in plaats dier drooge, dorre, doel- gevoel- en smaaklooze Coccejaansche leerredenen, vol ijdele geleerdheidspraal en zonder toepassing!! reine evangelieoor ter beoefening van ware godzaligheid op den predikstoel te brengen. Van deze moeilijke taak, waarbij hij veel wederspraak zou ontmoeten en in den aanvang slechts weinige medearbeiders vinden, kon hij zich niet beter vormen dan in de school van Vitringa, die de zóó jammerlijk door de Coccejanen verwaarloosde Ascetiek of beoefeningsleer onderwees, en even als Witsius te Leiden, en Roëll te Utrecht, predikkundige lessen en goede modellen van leerredenen, schoon toen nog niet op den predikstoel, gaf. Naar Vitringa vormde zich d'Outrein; hem volgde hij gedurende zijn geheele leven in de uitlegging en practische behandeling der H. S., en slechts de dood kon eene vriendschap verbreken, die op onderlinge achting rustte en door eene onophoudelijke briefwisseling bevestigd werd.

VI.

VITRINGA'S KARAKTER.

Wanneer een dichter zijn held bezingt, dan weidt hij in sierlijke bewoordingen, die somtijds den toets der waarheid niet kunnen doorstaan, over zijne verdiensten uit, dan klinkt wel eens de lof-trompet te sterk boven zijn graf, dan wordt er wel eens een beeld voor onze oogen getooverd, dat tot het rijk der idealen behoort. En zou de geschiedschrijver ook niet wel eens de werking der verbeelding nevens de waarheid stellen uit hooge ingenomenheid met hem wiens deugden hij meldt, wiens hoedanigheden hij schetst? De zucht tot overdrijving maakt den prozaïschen levensbeschrijver poëtisch, en zijn held, die in de oogen der menigte niet zoo schittert, wordt in zijne schatting eene ster van de eerste grootte, een coryphee. Zal ook deze karakterschets aan hetzelfde euvel lijden? Zal ook ik Vitringa *hemelhoog* verheffen, terwijl hij naauwelijks eene *adelaarshoogte* bereiken mogt? De lezer beslisse.

Bij de beschouwing van Vitringa's verdiensten in de verschillende vakken der godgeleerdheid hadden wij reeds gelegenheid om hier en daar eenige wenken omtrent zijn karakter te geven.

Waar Vitringa zijnen leerlingen onder het oog bragt, dat zij het mikpunt zouden zijn van hatelijke aanvallen, dat op hen aller oogen gevestigd zouden zijn, waarom zij zich lofwaardig moesten gedragen, daar begreep de leermeester zelf, dat hij zich door een voorbeeldig levensgedrag moest onderscheiden. Tijdgenoot en nakomeling verkondigen dan ook om strijd niet slechts den roem zijner geleerdheid, maar ook den lof zijner deugden; en heeft zijn

lofredenaar Schultens hem eene bovenaardsche glorie toegekend, zoo is het niet te ontkennen, dat hij op leerlingen en vrienden, op volgers en tegenstanders, op Hervormden en zelfs op Roomschegezinden, zoo als Schultens zegt, een' ontzaggelijken indruk maakte, een onweêrstaanbaren invloed uitoefende. Van daar, dat zijne werken zoo dikwijls zijn herdrukt en zoo wel in 't Nederduitsch als in vreemde talen zijn overgezet. In Duitschland, Frankrijk en Hongarije zelfs was zijn faam doorgedrongen.

En waaraan had hij dit te danken? Aan de schoone denkbeelden, die hij ontwikkelde, aan de nieuwe oogpunten, waaruit hij de geloofsleer beschouwde, aan de verrassende uitkomsten, waartoe hij gekomen was? Neen, Vitringa had geene afzonderlijke volgers, ten minste niet in dien zin, waarin Voetius en Coccejus hunne aanhangers hadden. Eigenlijk had hij geene school. De man, die van partijgeest afkeerig was, wilde ook geen *secte*-school stichten, en dat kon hij ook niet, omdat hij een eclecticus was, een die, hoewel eene zekere voorliefde voor het stelsel van Coccejus bezittende, toch het voortreffelijke in Voetius en diens aanhang wist te waarderen en te gebruiken, waar hij het noodig keurde.

Met Coccejus was hij hoogelijk ingenomen. Als hij zijn gevoelens omtrent de kenteekenen van de komst van den Messias overneemt, zegt hij o. a. : „Geen boosaardige tand zal aan zijn werk knagen dan tot zijn eigen verderf. Indien men dien verdienstelijken man zijn' lof tracht te ontnemen, zal men zijn vermetelen en nijdigen inborst verraden. Al wie God en Zijn woord opregt bemint, moet bij de verspreiding van zulk een helder en beminnelijk licht hetzelfde denken als hij.” (1) En toch heeft hij op enkele plaatsen (2) Coccejus tegengespoken, als ter bevestiging van hetgeen hij elders gezegd had, „dat hij n.l. Coccejus, in de profetische schriften soms te gezocht is te werk gegaan, (3) iets hetwelk hij vooral bij de behandeling van zijn Jesaja aantoonde. (4)

Vitringa bewoog zich vrij en wilde zich door niemand in zijne meeningen laten beheerschen. Hocwel, zoo als hij zelf zegt, men aan den eerbied voor het voorgeslacht verschuldigd was, om, wat

(1) Typ. doctr. prof. P. II cap. VI.

(2) O. a. in Obs. Sacr. lib. V cap. I, en typ. doctr. prof. P. I cap. II.

(3) Voorberigt van de Obs. Sacr.

(4) Zie boven pag. 124, 125.

het der nakomelingschap had achterglaten, niet eerder te verwerpen dan na naauwkeurig onderzoek, zoo voegt hij er bij: „indien het dan eerst blijkt, dat zij gedwaald hebben, dan zou het laag en onedel van ons zijn, om òf in hunne dwalingen in te stemmen, òf die op alle mogelijke wijze te bedekken.” (1) En elders verklaart hij: „Ik heb vrijmoedig de gevoelens der geleerden overwogen, en, indien ik mij daarmede niet kon vereenigen, wat niet zelden gebeurde, heb ik mijn eigen oordeel gevolgd, omdat ik mij door niemand wil laten dwingen van de ware beschouwing af te wijken. Den lezer zal het blijken, dat ik niet door eigenzinnigheid of nieuwigheidszucht gedreven ben, maar door hetgeen mij als waarschijnlijk voorkwam, een tegenovergesteld gevoelen ben toegedaan.” (2)

Voor zich zelve bedong hij volledige vrijheid; ook zijnen leerlingen scherpte hij in, zich vrij tegenover anderen te bewegen, en spoorde hen aan om *alles*, wat voortreffelijke mannen op godgeleerd gebied geschreven hadden, te onderzoeken. (3) Hij kon, hij wilde van hen geen autoriteitsgeloof eischen, maar wel een zelfstandig onderzoek der waarheid. Daarom werden de *uitkomsten* van zijne wetenschappelijke nasporingen niet door allen gedeeld, maar wel zijne *methode* door hen gevolgd. Denzelfden geest van zelfstandig en onbevooroordeeld te zijn namen zij van hem over, en in dien zin kan hij gezegd worden eene school te hebben gevormd. Van zijne beschouwingen over de *verbonds-* en *testaments-*theologie, vroeger door ons besproken, weken sommigen daarom in meerdere of mindere mate af. Hun meester had hun daartoe de vrijheid gegeven, en als zijne echte volgers maakten zij daarvan ook gebruik.

Er was nog eene andere reden, waarom hij zoo vele aanhangers vond. Aan de rede kende hij hare regten toe, hetgeen wij meermalen hebben opgemerkt. „De Christelijke godsdienst”, zóó zeide hij, „ontvlugt het licht, door de zuivere rede en de wetenschap ontstoken, niet, maar zij verheldert het, en wordt wederkeerig door haar verlicht.” (4) Aan die leerlingen, welke zich wetenschappelijk wenschten te vormen, was zulk eene rigting hoogst welkom,

(1) Obs. Sacr. lib. I diss. I.

(2) Voorrede van zijn Apocal.

(3) Idem van Obs. Sacr.

(4) Voorrede van de Obs. Sacr.

ook aan hen, die van de wijsbegeerte van Cartesius niet afkeerig waren. Daarom vonden ook dezen in de wijsgeerige behandeling zijner dogmatiek voedsel voor hunnen geest.

Als laatste reden voor zijn' ontzaggelijken aanhang kan nog gelden de krachtige verdediging van zijn stelsel, en de zachtmoedige beoordeeling van andersdenkenden. Herinneren wij ons maar, wat hij zelf in de voorrede van zijn homiletisch werk omtrent zich zelven zeide, dat hij goedaardig van karakter, van woelzieke partijangers afkeerig was. Ook maakt hij elders de opmerking „dat de twisten in die zaken van godsdienst, welke van minder aanbelang waren, niet zelden door hen werden gevoerd, welke, hetzij omdat hun de gelegenheid ontbroken heeft, hetzij omdat ze die niet opzochten, nooit uit den cirkel zijn gegaan, waarin zij zich door hunne leermeesters hebben laten insluiten, en geene andere dingen aannemen dan die, welke zij in hun' tijd op de academie hebben hooren verkondigen, terwijl de nakomelingschap weinig of geen nut van al die twistschriften heeft. Alle geleerdheid, zoo ze goddelijk is, spoort den mensch tot gematigdheid aan om andersdenkenden ten opzichte van onderwerpen van minder aanbelang te verdragen, indien maar niet de noodzakelijke grondslagen der Christelijke godsdienst daardoor worden omvergeworpen.” (1) Zegt men nu, dat hij zijn eigen vonnis geveld heeft, door in den strijd met Roëll zich te blijven verzetten tegen de bemiddeling door den academischen senaat voorgeslagen, zoo erkennen wij, dat hij in die zaak zich te weinig inschikkelijk heeft betoond. Om den reeds zoozeer verstoorden vrede had hij in het voorstel van den senaat moeten berusten. Was er tusschen beide partijen eene onderhandeling voorgesteld, waarbij beiden iets hadden moeten toegeven, wij zouden hem thans niet behoeven te beschuldigen, dat hij in den strijd zich zelven vergat, Paulus' raad, Rom. 12 : 18 voorbijzag, en zijn anders zóó vredelievend karakter verloochende. Ofschoon Roëll zich dus in een gunstiger daglicht vertoont dan Vitringa, zoo kan cenigermate tot verschooning van dezen dienen, dat hij den strijd over de eeuwige generatie des Zoons niet tot „de zaken van minder aanbelang” rekende. Die leer maakte in zijn oog eene der grondzuilen der Christelijke godsdienst uit.

(1) Idem.

Zij was door Roëll geschokt en daarmede stond of viel z. i. de Christelijke godsdienst. Bij dat alles heeft hij zich hierin wel als een hevig, niet als een verbitterd strijder doen kennen.

De andere twisten met Rhenferd en I. H. Coccejus gevoerd, mogen aan onzen tijd onbeduidend toeschijnen, ze waren voor den naspoorder der Joodsche oudheden en voor den allegorischen schrift-verklaarder belangrijk genoeg, om bcider gevoelens te wederleggen. Dat hij hierin gematigd te werk ging, getuigt een zijner buitenlandsche tijdgenooten: „Men moet dien man liefhebben om zijne bescheidenheid en zachtmoedigheid, die hij doorgaans bezit, zoo wel als hij eens anders meening wederlegt, als wanneer hij de zijne tegen anderen verdedigt; de bovengenoemde twisten kunnen dit bewijzen. Zoo ook doet hij zich in het openbaar dispuut kennen, gelijk ik het zelf gezien en gehoord heb in 1686, toen hij eenige moeilijke plaatsen uit den eersten brief aan de Corinthiërs behandelde, als ook in 1695, toen hij over I Tim. 3: 15, 16 sprak. Ieder zal dezen geleerde een lang leven toewenschen, opdat hij uit zijn' schat nog meer nuttige zaken moge te voorschijn brengen, zooals hij ons daaruit niet weinig reeds heeft medegedeeld.” (1)

Vitringa was dus *strijdvaardig*, niet *twistgierig*. Dit moge ten overvloede nog blijken uit het volgende: „Daar er over de heiliging van den Sabbath in onze kerk voor eenige jaren hevig en vurig is getwist, en daar de geleerden, die het niet met mij eens zijn, beweren, dat door mijne uitlegging van het vierde gebod de grondslagen van eene waardige viering van den dag des Heeren geheel worden ondermijnd, zoo kan naauwelijks iemand meer zijn gevoelen over den Sabbath, zelfs in gematigde bewoordingen, openbaren, zonder den nijd van sommigen op te wekken. Maar ik heb niemand verbitterd, en ik wensch, dat men mijn gevoelen maar onaangeroerd liet, daar ook ik mijnen broeder volkomen vrij laat anders te denken dan ik.” (2) In een' strijd nu, die zoozeer de hartstogten opwekte, legde hij dus de hoogst mogelijke vrede-lievendheid en vrijgevigheid aan den dag.

Ware Vitringa een *verbitterd* tegenstander geweest, dan had hij de Groot, die op de profetie geene allegorische verklaring wilde

(1) Benthem, *Holl. Kirch u. Schulenstaat*. s. 309.

(2) Syn. Vct. P. I. B cap. II.

toepassen, waardoor hij volgens Vitringa, „aan de majesteit der profetie te kort deed,” voor die in zijne oogen gepleegde heiligschennis door het slijk geslurd. Maar neen. „Even als ieder ander”, zóó zegt hij, „stelde ik zijne verdiensten op prijs, en met verontwaardiging heb ik bespeurd, dat hij door sommigen met zulk eene minachting werd bejegend. Ik heb mij wel op hem vertoornd, maar ben toch niet zóó bevooroordeeld om zijne groote geleerdheid niet te waarden.” (1) Vitringa was de man niet om een „odium theologicum” in zijn hart te voeden. Bespeurde hij, dat hij door de hitte van den strijd zich te zeer had laten vervoeren, en met te groote vrijmoedigheid zijne gevoelens had voorgestaan, dan hoopte hij, dat de welwillende lezer het hem niet ten kwade mogt duiden. (2)

Ook tegenover de Remonstranten was hij zeer verdraagzaam, iets wat voor die onverdraagzame tijden eene zeldzaamheid was. Ja, wat meer zegt, hij schatte hen hoog, „hij telde ook hun kerkgenootschap onder de schoone parelen van het koninkrijk Gods,” terwijl hij de Arianen, R. C. en Socinianen daaronder niet rangschikt, waarbij d’Outrein niet nalaten kon het volgende aan te teekenen: „Het is seer bescheiden van den Heer Vitringa, dat hij de genen, die de leere van Arminius sijn toegedaan, telt onder de *ijne peerten*. Ende wij willen ook gaarne soo liefderijk van deselve oordeelen, als eenigsins mogelijk is. Mits dat sijn niet overhellen aan den kant van de Arianen, met de eeuwige selfswesige *Godheid* van den Saligmaker te loochenen, ende sijne gerechtigheid te veronagtsamen en klein te agten.” (3) Die beperking nu had Vitringa in zijne latijnsche uitgave niet gemaakt.

Voorts onderscheidde hij zich vooral door eene buitengewone nederigheid. Met zijne uitmuntende gaven praalde hij nooit, en erkennende, dat er aan zijn werk nog veel gebrekkigs kleefde, liet hij het gaarne aan anderen ter beoordeeling over. Dit moge uit het volgende blijken. „Indien ik in mijn werk niet naauwkeurig genoeg was, ofschoon ik het heb *willen* zijn, vergeef het mij; en ben ik in den geest der profetie niet genoeg doordrongen, dan wenschte ik gaarne, dat anderen zulks verbeterden;” (4)

(1) Voorberigt van de Obs. Saer.

(2) Obs. Saer. lib. VI blz. 293.

(3) Parabeln blz. 23.

(4) Voorrede van de „Jesaja.”

en elders: „Hoewel ik eerlijk, zedig en waarheidlievend wilde zijn, zoo had zonder twijfel op sommige plaatsen meer geleerdheid kunnen worden bijgebracht.” Hij wenschte niet in de uitkomsten van zijn onderzoek te blijven berusten, daar hij inzag, dat met zijne jaren ook zijne vorderingen zouden toenemen, en dat de eene dag hem iets leeren zou, wat hij op den vorigen nog niet wist. (1) Daarom kon hij ook getuigen: „ik heb nergens anderer gevoelens scherp doorgehaald, hunne verdiensten zoeken te verkleinen, of hen in een bespottelijk daglicht gesteld, hetwelk niet te pas komt onder de letterkundigen, nog minder onder Christenen en het allerminst bij de behandeling van zulk eene moeilijke en duistere profetie.” (2) Aan d'Outrein gaf hij verlof om zijn werk over de Parabelen „te verhanselen, voor of agter te setten, of te illustreren of ook te verschillen, zooals het hem soude goedvinden;” want, zóó zegt hij: „gij weet dat geen mensch daaromtrent vrijer is, als ik, en meer vrijheid geeft;” en verder: „ik hebbe daarbij en behoude altijd veel schroom om in 't openbaar mij te doen zien; en als ik Boeken uitgeve, of yet van 't mijne uitkomt, maake ik mij dikmaal soo verlegen, dat ik met mij selven werk hebbe.” (3) Daarom wilde hij zich niet op zijne bekwaamheid verheffen, daar hij volgens zijne eigene verklaring (die wij geenszins zullen onderschrijven) „van zijne middelmatigheid volkomen bewust was.” (4)

Uit een en ander straalt dus zijne buitengewone zedigheid door; hooge ingenomenheid met zijn eigen arbeid legt hij nergens aan den dag, zoodat hij dit wel eens te ver droef en zich zelve te zeer in de oogen van anderen verkleinde. Kenden wij hem van elders niet beter, er zou gereede aanleiding bestaan, om hem van verborgen hoogmoed te beschuldigen.

Voorts bezat hij een' onverzadelijken dorst naar kennis en wetenschap. Dat bewijzen reeds zijne vele en wel doorwrochte werken. Daarbij had hij een scherp oordeel, een veelomvattend verstand, een staal geheugen. Gedurig was hij werkzaam, want zooals een tijdgenoot zeide: „Zijn hoogst genot is om bij de boeken te zitten

(1) Voorrede van de Obs. Sacr.

(2) Vooreede van de Apocal.

(3) Brief van 13 Sept. 1712 aan d'Outrein.

(4) Voorrede van de Apocal.

en onvermoeid te arbeiden." (1) Van kindsbeen af aan arbeidde hij, soms tot laat in den nacht, waardoor hij dikwijls zwaar ziek werd en aan den oever des doods zich bevond. Hij verdeelde zijnen dag naauwkeurig en vorderde meer van zijn zwak ligchaamsgestel dan wel geoorloofd was. In de studie vond hij zijnen troost, als de hemel van huisselijk geluk met zwarte wolken bedekt was, toen hij had moeten staan bij de geopende groeve van zijnen geliefden, veelbelovenden Horatius. Immers hij verklaart: „toen meende ik den moed niet te verliezen, en zag ik uit de bewijzen der goddelijke genade, die mijn' arbeid zoo ruimschoots zegende, dat Zij nog niet besloten had mijn levenslamp uit te blussen. Sints dien tijd heb ik mij meer toegelegd op het onderzoek der H. S., beproevende of niet de arbeid mijne smart kon verzachten." (2)

De waarheid was hem dierbaarder dan Coccejus en Witsius, hoe hoog deze laatste overigens door hem geschat werd. Hij nam niets van hem over, of het moest eerst bewezen zijn. Dit blijkt o. a. hieruit. Toen Witsius stelde, dat de handoplegging bij de inwijding der ouderlingen in de Joodsche Synagoge, onderscheiden was van die, welke plaats had bij de ordening van de leden des Sanhedrins, zeide Vitringa: „Dit gevoelen is, ik erken het, niet van waarschijnlijkheid ontbloot, en zou vele moeilijkheden kunnen oplossen. Echter zag ik het gaarne bewezen, en dat is nog niet geschied. Ik verwerp het daarom nog niet geheel, maar ik laat het, voor hetgeen het is, totdat het mij duidelijk bewezen wordt." (3) Men ziet dus, dat het zweren bij de woorden des meesters, hoe lief hij hem anders ook had, niet in zijn karakter lag; trouwens dit was dan ook wel te verwachten van een' man, die zoozeer bij zijne leerlingen op onpartijdig onderzoek en zelfstandigheid aandrong.

Maar hetgeen hem vooral tot sieraad verstrekke, was zijn echte godsdienstzin. Het was hem niet slechts te doen om zijnen leerlingen een helder begrip van de waarheden des Christendoms te geven, hij wilde hen ook waarlijk godsdienstig maken. Hoort hem zelve spreken:

(1) Benthem, *Holl. Kirch u. Schulenstaat* blz. 309.

(2) Voorrede voor de Obs. Sacr. lib. V.

(3) Syn. Vet. lib II P. III cap. XV.

„Dit moet op den voorgrond staan, dat voor deze heilige studiën, meer dan voor ieder ander vak, eene goede gezindheid vereischt wordt, een hart, dat God waarachtig bemint, een hart, dat, zooveel mogelijk van begeerlijkheden en vooroordeelen gezuiverd, overal en altijd God zoekt. — Indien zulk eene gezindheid bij alle godgeleerden aanwezig was, dan kon men alles goeds van hen verwachten. Maar het is te bejammeren, dat de beoefenaars der godgeleerdheid hunne studiën ontwijden door hun gedrag, met ongewassen handen tot het heilige naderen, de goddelijke waarheden niet op prijs stellen, een' afkeer hebben van Hem, Wiens werken zij dagelijks hooren verkondigen. Wat het is, met God gemeenzaam om te gaan, de hemelsche gaven Zijner genade en de krachten der toekomende eeuw te smaken, door den geest van Christus geleid te worden, wegens de zonden en dagelijksche zwakheden zich voor God te verootmoedigen, alles wat het leven des Christens uitmaakt en voltooit, neen, zij weten het niet. Zij willen de godsdienst van 't onderzoek der waarheid afscheiden, welke Paulus zoo naauw aan elkander verbindt; en hoewel zij dikwijls door het voorbeeld en de vermaningen hunner leermeesters krachtig tot een verbeterden levenswandel worden aangespoord, zoo houden de ijdelheden dezer wereld en de beuzelingen des levens hen af van de gemeenschap met God. Daarom wonen zij het godgeleerd onderwijs met traagheid en lusteloosheid bij; daarom hebben ze geen lust om moeilijke plaatsen te leeren verstaan; daarom laten ze het gehoorde na weinige uren even als door eene zeef hencgaan; daarom stellen ze de verwachtingen van ouders, vrienden en kerk te leur. Ik weet wel, dat God allen niet uit hetzelfde leem heeft gemaakt, en dat de stervelingen even als in grootte, zoo ook in geestesgaven van elkander verschillen, maar voor zoover mijne ervaring reikt, heb ik zelden gezien, dat aan menschen, hoe dom zij anders ook waren, het verstand ontbrak, zoodra ze maar begrepen hadden, dat hun zaligheid daarvan afhing. Indien dus alle kweekelingen van de voortreffelijkheid en nuttigheid der godzaligheid overtuigd waren en hun wandel naar het voorschrift der waarheid inrigtten, wie zou dan nog aan het welslagen hunner pogingen kunnen wanhopen? Want eene innige gemeenschap met God is het doel Zijner vereerders, en het ware geloof in Christus geeft verstand en wijsheid.”

„Daarom, voor zoover gij u nog niet voor God verootmoedigd hebt, raad ik u, zooals ik altijd deed, dit zoo spoedig mogelijk te doen, indien waarlijk Gods eer, de opbouw Zijner kerk en uwe eigene zaligheid u ernst is, indien gij de ongelukkigsten der sterfelingen niet zijn wilt. Want ik vraag het u, wat is er treuriger, dan zijn geheele leven aan het onderzoeken en belijden der waarheden te besteden, welke gij, omdat uw geweten onrein is, noodwendig haten *moet*? Wat is er ongelukkiger dan de leidsman van anderen te zijn op den weg des geluks, maar zelf buiten het Godsrijk te worden gesloten? En wat is er beklagenswaardiger dan door de beoefening dier zelfde waarheden verloren te gaan, welke tot het behoud des menschdoms geopenbaard zijn? Christus te kennen als den weg der zaligheid, en toch door hem niet behouden te worden! — — Daarom streeft ook naar vroomheid, indien gij Gods eer zoeken wilt, zooals het waren discipelen van Christus betaamt. En daar gij zonder de genade Gods niets vermoogt, zoo bid ik van Hem, dat Hij naar den rijkdom Zijner genade uwen geest, ziel en ligchaam vorme tot uwe gewigtige ambtsbediening, en u met alle gaven rijkelijk voorzie, opdat gij eenmaal volwassenen in Christus moogt zijn. Daartoe beloof ik u mijn hulp naar de mate der genade mij geschonken, daartoe hoop ik, dat gij in den Heer welvaart.” (1)

Welk een echt godsdienstige toon heerscht niet in dien welmeenenden, welsprekenden raad! Het „pectus est, quod theologum facit” was hem niet vreemd, en daarom kon hij niet slechts de bekwame en schrandere leermeester zijn van de kweekelingen, die aan zijne leiding waren toevertrouwd, maar vonden zij ook in hem een’ belangstellenden opvoeder, een’ vaderlijken vriend.

Tevens verborg hij de gebreken van zijnen tijd niet, en waar hij den kanker had aangewezen, daar wilde hij ook terstond het geneesmiddel aan de hand doen. Hij wist, dat men in zijne dagen de kerkleer wel verdedigde, maar de godsdienst zoo weinig in het leven openbaarde. Het prediken en handhaven der kerkelijke leerstellingen was dan ook bij de meeste Evangeliedienaars de hoofdzaak, en daarom was het een woord naar de behoeften zijns tijds gesproken, als hij zeide: „Het is meer, sich een *Har-*

(1) Voorrede voor de „Aphorismi.”

der der zielen te betoonen, als een geleerd en welsprekend *Prediker*; meer door het voorbeeld des levens en der seden, als door een welsprekende mond te onderwysen. Dit laatste kunnen veele doen, en het eerste weinige." Voorzeker het was voor zijne leerlingen niet overbodig, om het ideaal des Evangeliedienaars kort maar krachtig aldus te hooren schetsen: „Hoeveel dient gy dan een getrouw Dienstknecht van J. C. te agten, die opregt van herten is, en van yver tot de Goddelyke eere, en behoudenis en saligheid der menschen brandt, die niets dat de menschen *besitten*, maar *de menschen* soekt II Cor. 12: 14, niet dat het sync, maar des Heeren is; die van den H. G. geleert en onderwesen is; die door bevindinge in de wegen Gods ervaren is; die van reine en kuissche seeden is; die door syn voorbeeld leert, de deugden van Godvrugt, sedigheid, sagtsinnigheid, yver, voorsichtigheid en deftigheid; die als een lamp op den kandelaar gestelt, voor alle, die in het huis zyn, licht; aan allen die haar saligheid zoeken eensdeels de weg der saligheid aanwyst, en anderendeels ook de genade en saligheid op de Evangelische voorwaarden uitdeelt: werwaarts hy ook gaat, daar is licht; werwaarts hy sich wend, daar is saligheid en heil; alwaar hy de mond open doet, daar is sout: overal gelieft, bemint en ontsagchelyk, deelt hy geen minder troost aan andere mede, als dat hy sich selfs tot troost strekt; na het einde en afloopen van syn leven en waarneming van syn last en arbeid, sal hy sich eindelyk voor synen Heer en Regter met vertrouwenheid stellen, en met eene opene mond vry uit de borst van syn Bedieninge rekenschap geven volgens het formulier of voorschrift by Matth. 25: 22: „„Ik heb twee talenten van u ontvangen Heere: even soo veel gewonnen hebbende, geve ik u die met myn lot weder”” (1).

Naar dat ideaal heeft hij zijn leven lang gestreefd; in zijnen wandel openbaarde zich het waarlijk godvruchtig leven des Christens: daarom had hij behoefte, om niettegenstaande zijne doofheid, toch van de openbare godsdienst oefeningen een ijverig gebruik te maken. In alles, wat hem in maatschappij of huisgezin overkwam, zag hij de leiding Gods, en kon hij niet nalaten dit

(1) Voorrede van „Aanmerkingen over de leeringen om kerkel. redev. op te stellen.”

steeds aan anderen mede te deelen. Zijne groote geleerdheid paarde zich aan waren godsdienstzin, ziet daar de reden, waarom hij niet slechts in de bewondering, maar ook in de liefde van tijdgenoot en nakomeling zóó ruimschoots deelen mogt.

Geen wonder dan ook, dat hij vele der schoonste christelijke deugden in groote mate bezat en beoefende. Hij was billijk en regtvaardig, altijd gezind om aan anderen rekenschap van zijne daden te geven. Hij was goedaardig en gedienschtig, voorkomend en vriendelijk.

De getuigenis van den vreemdeling Benthem, om thans te zwijgen van die van zijn' lofredenaar Schultens, kennen wij reeds. Evenwel moet ter wille van de onpartijdigheid, worden medege-deeld, dat ook de anders zoo bescheiden Vitringa niet altijd even voorkomend jegens vreemdelingen was. Immers bij een kort bezoek, dat hem eens in de vacantie gebragt werd, was het gesprek zóó onbeduidend en de houding zóó gewrongen, dat men hierin eenige onbeleefdheid meende te zien (1).

(1) In de aantekeningen van L. C. von Uffenbach, welke in 1710 eene wetenschappelijke reis ook in Friesland deed, door Mr. J. Dirks in zijn *„Vrije Fries“* deel VI, stuk IV, medege-deeld, vindt men het volgende:

„Des namiddags van 23 April gingen wij (hij en zijn broeder) eerst bij prof. C. Vitringa. Wij verwonderden ons over des mans ellendig en slecht gezigt, maar nog meer over zijne doofheid, zoodat hij bijna niet hooren kon. Hij noodigde ons om plaats te nemen, en haalde te gelijkertijd uit zijnen slaaprok eenen blikken hoorn, met zwart leder overtrokken, te voorschijn. Dezen hoorn hield hij voor het regter oor en boog zich naar ons, opdat ik hem van zeer nabij, daarin beroepen zoude. Ofschoon ik nog al tamelijk hard sprak, verstond hij mij toch niet; in zulk eene mate had de goede man 't gehoor verloren. Ik moest alzoo zoo hard spreken als ik kon, en men kan zich alzoo ligtelijk voorstellen, wat voor eene conversatie dit gaf. Hij vroeg ons naar het een en ander van de Duitsehe universiteiten. — Wij hielden ons echter niet veel langer dan een half uur bij hem op: want wij waren elkander tot last. Hij gaf ons ook, en wel op eene enigzins onbeleefde manier te kennen, dat hij niet gaarne had, dat men hem bezocht. Onder anderen zeide hij, dat wij op eenen verkeerden tijd, namelijk in de vacantie hier gekomen waren, en voegde er bij: *„mallem ego professores publice docentes audire, quam privatim compellere“* (ik zou liever de hoogleeraars publiek hooren onderwijzen, dan privaat gaan spreken). Gaarne had ik hem willen antwoorden, dat het ook beter ware, wanneer het met alle hoogleeraars zoo gesteld ware als met hem, en dat wij, als wij gewoten hadden in welken toestand hij verkeerde, wij hem geene moeite zouden veroorzaakt hebben. — Tot zoover von Uffenbach.

Men vergeete evenwel niet, dat Vitringa wegens zijne verregaande doofheid voor de zamenleving bijna ongeschikt geworden, uit den aard der zaak van die

Voor zijne vrienden was hij alles. Zijn vroegere leerling d'Ou-trein kon niet genoeg de ware vriendschap roemen, welke hij in het huisgezin van Vitringa had mogen genieten. „Met zijne leerlingen (zóó zegt Schultens) ging hij gemeenzaam om en was in het dagelijksch verkeer jegens zijne bekenden wellevend, beschaafd, waar het te pas kwam, geestig, maar nooit bitter, terwijl zij altijd van hem iets leeren konden. Hij was steeds opragt als de duif: want zijn mond zeide nooit iets wat zijn hart niet meende; echter was hij niet al te openhartig maar voorzigtig als de slang.” Zal die laatste loftuiting wel wat overdreven zijn, zij geeft ons toch eenige zekerheid, dat Vitringa zich door eene weinig geëvenaard wordende opragtheid en voorzigtigheid onderscheidde.

Voor den bloei der hoogeschool en der hervormde kerk had hij zijne geleerdheid, zijnen tijd, zijne zwakke gezondheid altijd veel. Als burger was hij met hart en ziel aan zijn' stadhouders en zijn vaderland gehecht: getuige de schoone en hartelijke taal, die hij in de opdracht van zijne „Observationes Sacrae” aan Hendrik Casimir voerde, waarin hij tevens zonder vleijerij zijn' eerbied voor, zijne gehechtheid aan het regerende stamhuis betuigde.

Als echtgenoot en vader had hij de zijnen hartelijk lief. Voor de opvoeding zijner kinderen droeg hij de meeste zorg, en moest hij aan God soms zware offers brengen, zoo werd die droefheid aanmerkelijk gelenigd door de vreugde, die hij aan zijnen zoon Campegius mogt beleven, welke tijdens zijn leven nog de ambtgenoot des beroemden vaders werd.

Vitringa was van middelbare gestalte, later wat voorover gebogen, niet zoozeer door zijn' ouderdom, als wel ingevolge van zijn gedurig lezen en schrijven. Hij had een achtbaar, edel voorkomen en opgeruimd gelaat, dat door eene hem aangeborene innemendheid zich gunstig onderscheidde. Het was de getrouwe spiegel van hetgeen er in zijne blanke ziel omging en de uitdrukking van de rust zijns gemoeds.

bezoeken bevrijd wilde zijn, welke slechts uit nieuwsgierigheid werden gedaan.

Voorts spreekt hier een teleurgesteld vreemdeling, die zich groote dingen van de ontmoeting met dien beroemden man welligt had voorgesteld, maar zich hierin bedrogen vond, zoodat de vreeselijke teleurstelling hem later in dat gedwongen gesprek, en in Vitringa's opmerking eene onbeleeftde behandeling deed zien.

Zietdaar de verdiensten en het karakter geschetst van den man, wiens optreden een indrukwekkend verschijnsel mogt heeten, wiens henengaan een' diepen rouw in de godgeleerde wereld te weeg bragt. Den troost voor het gemis van zijn persoon vonden zijne vereerders in het levende woord, dat hij hun als een waren schat achterliet. En terwijl zijn ligchaam reeds lang tot stof is verteerd, zoo moeten wij toch na anderhalve eeuw omtrent Vitranga dezelfde getuigenis afleggen, die er van Barnabas en Apollos staat opgeteekend: „Hij was een voortreffelijk man en vol des H. G. en des geloofs, wel-sprekend, magtig in de Schriften; en vurig zijnde van geest, sprak en leerde hij de zaken des Heeren.”

STELLINGEN.

I.

C. Vitringa, de vader, ging van de beginselen der Cartesiaansche wijsbegeerte uit.

II.

Ps. 29 : 9b, moet aldus vertaald worden: „en in Zijn' geheelen tempel verkondigt zij (n.l. de stemme des Heeren) Zijn' roem.”

III.

In Micha 6 : 5 kunnen de woorden:

כִּן הַשְּׁמַיִם עַר הַנְּלֻגָל

niet in letterlijken zin voorkomen, maar moet er aldus vertaald worden:

„Wat Bileam, de zoon van Beor, *van het begin tot het einde*, antwoordde, *omdat* hij de geregtigheden des Heeren kende.”

IV.

In Micha 6 : 9, moet de tusschenzin aldus vertaald worden: „(het is wijsheid Uwen naam te vreezen).”

V.

In Joh. 5 : 39 staat *ἐπιμαρτυροῦσιν* niet in de *gebiedende*, maar in de *aantoonende* wijs.

VI.

In Joh. 2 : 19, kan Jezus niet met den tempel bedoeld hebben zijn eigen ligchaam.

VII.

In Luc. 2 : 14, moet gelezen worden *εὐδοκίας*.

VIII.

De zelfverloochening is het grondbeginsel der Christelijke zedeleer.

IX.

Aan elke godsdienst ligt af hankeljkheidsgevoel ten grondslag.

X.

Hoe meer de beginselen der moderne godgeleerdheid veld winnen, des te eerder is het met de R. C. godsdienst gedaan.

XI.

De gewone doopsformule mag zeer goed met eene andere verwisseld worden, welke minder aanleiding tot dubbelzinnigheid geeft.

XII.

De vragen bij de voorbereiding des Avondmaals maken het lezen van het formulier overbodig.

XIII.

De psalm- en gezangverzen moeten *altijd* en *in hyn geheel* door de Evangeliepredikers niet slechts voorgelezen, maar ook gedeclameerd worden.

XIV.

Het voorgebed moet onmiddellijk op den voorzang volgen; en wordt er driemaal gezongen, dan is de juiste plaats van den tusschenzang niet onmiddellijk na het voorgebed of na de voorafpraak of inleiding, maar ongeveer in het midden der leerrede.

XV.

Bij de oefening in de gebaren is het gebruik van den spiegel voor den Evangelieprediker zeer aan te raden.

XVI.

De wet op het hooger onderwijs moet de studie van de uiterlijke welsprekendheid voor de aanstaande predikanten verplichtend maken.

XVII.

Het strookt niet met de ware kiesvrijheid, indien art. 2, al. b, van het conceptreglement voor de verkiezing van kerkeraadsleden, van 4 Augustus 1863, de stemgeregtigdheid *alleen* toekent aan de „meerderjarige, niet door de diaconie bedeelde en niet onder censuur staande manslidmaten,” en haar voorts doet afhangen van eene ingediende attestatie.

INHOUD.

INLEIDING Blz. 1.

HOOFDSTUK I.

LEVENSSCHETS " 26.

HOOFDSTUK II.

VITRINGA'S SCHRIFTEN " 35.

HOOFDSTUK III.

VITRINGA'S VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER
UITLEGKUNDE " 44.

HOOFDSTUK IV.

VITRINGA'S VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER
LEERSTELLIGE GODGELEERDHEID " 78.

HOOFDSTUK V.

VITRINGA'S VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER
ZEDEKUNDE " 113.

HOOFDSTUK VI.

VITRINGA'S VERDIENSTEN OP HET GEBIED DER
PREDIKKUNDE " 118.

HOOFDSTUK VII.

VITRINGA'S KARAKTER " 131.

ERRATA.

- Bladz. 26 (Noot) reg. 2 v. o. staat *Westenbergial*, moet zijn:
Westenbergiae.
- „ 37 (Noot) reg. 15 v. o. staat בְּמַלְגִּים, moet zijn: בְּמַלְוִים.
- „ 37 (Noot) reg. 10 v. o. staat חִזוֹן, moet gelezen worden:
חִזוֹן.
- „ 38 reg. 19 v. o. in plaats van עוֹסְקִים בְּצַרְכֵי צְבוֹר, moet
עוֹסְקִים בְּצַרְכֵי צְבוֹר gelezen worden.
- „ 79 reg. 9 v. o. staat *scholastiemen*, lees: *scholastike termen*.